

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİNEMA - TV ANA SANAT DALI
SİNEMA - TV SANAT DALI

**19. YÜZYILDAN 21. YÜZYILA
İLETİŞİM, KÜLTÜR VE MEDYA' DA TARİHSEL SÜREÇ**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan: **İpek COŞKUN**

İSTANBUL, 2007

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİNEMA - TV ANA SANAT DALI
SİNEMA - TV SANAT DALI

**19. YÜZYILDAN 21. YÜZYILA
İLETİŞİM, KÜLTÜR VE MEDYA' DA TARİHSEL SÜREÇ**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:
İpek COŞKUN
Öğrenci No:
ST2351-107

Danışman:
Prof. Dr. Ünsal OSKAY

İSTANBUL, 2007

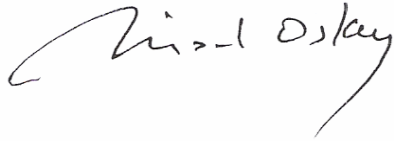
T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

21.3.2007

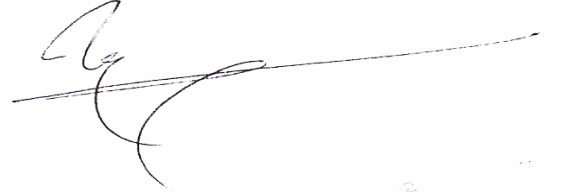
Enstitümüz *Sinema-TV* Ana Sanat Dalı *Sinema-TV* Sanat Dalı yüksek lisans öğrencilerinden ST2351-107 numaralı İpek Coşkun'a "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**19. YÜZYILDAN 21. YÜZYILA İLETİŞİM, KÜLTÜR VE MEDYA' DA TARİHSEL SÜREÇ**" adlı tezini, Yönetim Kurulumuzun 21.02.2007 tarih ve 2007/09 sayılı toplantısında seçilen ve Fakülte binasında toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (52) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında *oybirliği* ile **Kabul** kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
PROF. DR. ÜNSAL OSKAY

ÜYE
PROF. DR. MUHİTTİN KARABULUT

ÜYE
YRD. DOÇ. BURAK BUYAN

YEMİN METNİ

Sunduğum Yüksek Lisans Tezimi, Akademik Etik İlkelerine bağlı kalarak, hiç kimseden akademik ilkelere aykırı bir yardım almaksızın bizzat kendimin hazırladığına and içerim.

İpek COŞKUN

19. YÜZYILDAN 21. YÜZYILA İLETİŞİM, KÜLTÜR VE MEDYA' DA TARİHSEL SÜREÇ

Tezi Hazırlayan: İpek COŞKUN

Özet

İletişim olgusu dil, ideoloji, kitle iletişimi, kültür kavramları ile değerlendirilmiştir. Eski toplumlardan günümüze kadar gelinen süreç içinde zaman ve mekan kavramları ile kitle iletişimde toplumların geçirdikleri evrim değerlendirilmiştir. Kıtalar üzerinde farklı kültürlerin XIX. yüzyıl ile geçirdikleri değişimin, kültür ve iletişim kuramcıları tarafından yapısal ve işlevsel inceleniştir. Bu çalışma XIX. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar gelinen aşamanın farklı bakış açıları ile değerlendirilmesidir. Kültür endüstrisi ürünlerinin gelişim süreci içinde toplumlara getirdiği yabancılaşma ve tekelleşme olguları, yüzyılların toplumlar üzerinde farklılaştırıcı etkileri, algısal düzeyde tutum, kanaat ve davranış şekillenmesi açısından değişimsel değerleri açıklanmaktadır. Medyanın (basının) ve kitle iletişim araçlarının gelişiminin ideolojik ve kuramsal bakış açısı ile çözümlenmesi yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: İletişim, kültür, medya, dil, kitle iletişimi, algı, toplum.

THE HISTORICAL PROCESS OF COMMUNICATION, CULTURE AND MEDIA FROM 19th TO 21th CENTURY

Presented by: İpek COŞKUN

Abstract

In this study, communication phenomena is evaluated by language, ideology and mass communication concepts. Within the process from the ancient societies to the present, the mass evolution in mass communication is evaluated by the concepts of space and time. It is the structural and functional research of the alteration of different cultures on the lands within the 19th century. In this study, the stage from the 19th century to 21th century is defined by different point of view. This thesis includes the analysis of the development in the mass media and media with ideological and theoretical point of view.

Key Words: Communication, culture, media, language, mass communication, perception, society.

İÇİNDEKİLER

Yemin Metni	
Jüri Sayfası	
Türkçe Özet Anahtar Kelimeler	
İngilizce Özet ve Anahtar Kelimeler (Abstract)	
Kısaltmalar Listesi	III
Giriş	1

I. BÖLÜM İLETİŞİM VE KÜLTÜR

1. İLETİŞİM'DE TARİHSEL SÜREÇ	3
1.1. İletişim Nedir?	11
1.1.1. Dil, İletişim ve İdeoloji	13
1.2. Kitle İletişimi	22
1.2.1. Toplum ve Kitle İletişimi	28
1.2.2. Tutum, Kanaatler ve Davranışlar	44
1.3. Kültür Nedir?	48
1.3.1. Kültür ve İletişim	58
1.3.2. Kültür ve İletişim Kuramcıları ve Diyalektik	68
2. İLETİŞİM SÜRECİNDE ALGISAL FAKTÖRLER	88
2.1. Algıda Yapısal Etmenler	97
2.2. Algıda İşlevsel Etmenler	101
2.3. İletinin Kodlanması	104
2.3.1. Dil Bilimsel Bir Kod Olan İdeoloji	110

3. İLETİŞİM SÜRECİNDE KÜLTÜREL VE YAPISAL SOSYO EKONOMİK FAKTÖRLER 114

3.1. İletişim Sürecinde Kültürel Faktörler 116

(Üretici ve Tüketici Kültürlerde İşlevsel Etkinlik)

3.2. İletişim Sürecinde Yapısal Sosyo Ekonomik Faktörler 120

(Kurumsallaşma, Yabancılaşma, Tekelleşme Olguları)

BÖLÜM II

İLETİŞİM VE MEDYA

4. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDA TARİHSEL GELİŞİM 127

4.1. 19. Yüzyıl Sinema Teknolojisi

131

4.2. 20. Yüzyıl Radyo ve Televizyon 134

5. TÜRKİYE'DE MEDYA 142

5.1. Tarihsel Gelişim İçinde Gazeteler 145

5.2. Haber Ajansları 153

5.3. Türkiye'de Ulusal Yayıncılık (Radyo-Televizyon) 154

5.3.1. Kanuni Düzenlemeler 155

Sonuç ve Genel Değerlendirme 157

Kaynakça 158

Özgeçmiş 161

KISALTMALAR

ABC	American Broadcasting Company
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFP	Agence France Pres
a.g.k.	Adı Geçen Kitap
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AP	Associated Pres
A.Ü	Ankara Üniversitesi
BBC	British Broadcasting Corporation
b.k.z	Bakınız
CBS	Colombia Broadcasting Corporation
CNN	Cable News Network: Kablolu Haber Şebekesi
CSA	Conseil Superieur de L' Audiovisuel: Görsel-İşitsel Yüksek Konseyi
DİA	Devletin İdeolojik Aygıtları
FCC	Federal Communication Commission: Federal İletişim Komisyonu
FM	Frekans Modülasyon
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
ITC	Independent Television Commision
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
KİA	Kitle İletişim Araçları
Kw	Kilowatt
NBC	National Broadcasting Company
NHK	Nippon Hoso Kyokai
ORTF	Farnsız Radyo Televizyon Ofisi
Örn:	Örnek
Prof.	Profesör
PTT	Posta, Telefon, Telgraf
RTF	Fransız Radyo ve Televizyon Kurumu
RTÜK	Radyo Televizyon Üst Kurulu

RTYK	Radyo Televizyon Yüksek Kurulu
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
T.B.M.M	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TRT- INT	TRT'nin Yurt Dışına Yapılan Televizyon Yayını
TSF	Telephonie Sans File
TV	Televizyon
UNESCO	United Nations Education Science and Culture Organization
UPI	United Pres International
v.b	ve birçok
vs.	vesaire
YY	Yüzyıl

Giriş

İletişim insanlığın var oluş süreci ile başlayan bir olgudur. İlk ilkel insanların kendi aralarında anlam yüklü simgelerin edimi ile gerçekleşen davranışlar bütünüdür. Dildeki sembollerin anlamlandırılıp kavramlaştırılması sonucu dilsel bir bütünlük yaratılmıştır. Daha sonra kitap kültürüne geçen insan soyu böylelikle kavramlara kalıcılık kazandırmıştır. Uygarlık tarihinde yüzyıllar içinde ilerleyen toplumlar, 15.yy da basın, 19.yy da sinema ve 20. yy da radyo ve televizyonun gelişimi ile birçok alanda hakimiyet kazanmıştır.

Her kültürün kendine öz algılama, içselleştirme, ifadelendirme biçimleri vardır. Bunlar kültürlerin dilleri ile aktarılırken ideolojilerini de ortaya koydukları süreçleri farklılaştırır. Bu süreç içinde kitle iletişimi ve toplum, tutum-kanaat ve davranışların şekillenmesinde etkili olmuştur. Çağdaş sanatçı yaşadığı toplumu ifadelendirirken şiirsel bir anlatım ve çağının ötesini ön gören bir söylem içindedir.

19. yüzyıl dünya tarihinde birçok alanda dönüm noktası sayılmaktadır. Kültür, iletişim, sanat, teknoloji ile birlikte toplumların değişen değerleri ile iletilerin yazılı (basılı), görsel (sözlü) yayımı ile iletimi yapısal ve işlevsel değerler değişimi yaratmıştır. Düşsel alanın kapalı mekanlara taşınması 19.yüzyıl üretim biçimlerini de değiştirmiştir. Toplumsal, ekonomik, siyasal koşulların farklılaştırıcı etkisi kitle iletişimi ve kültür endüstrisi ürünlerinin iletilerinin de değişimiyle, toplum yapısı da değişmiştir. Ancak her dönem, tarih içinde çağına getirdiği yenilik ile kültürel yapının devamlılığını sağlamıştır. Her yüzyıl getirdikleri yeniliklerin etkisi ile gelişip, farklılaşp bir diğerini başlatması şeklinde olmuştur.

Sabanın bulunmasıyla tarla tarımcılığına geçen insan, daha çok toplumsal etkinliklere katılma olanağı sağlamıştır. Bir başka açıdan ise; Mc. Luhan'ın, "Gutenberg Evreni" olarak nitelendirdiği matbaanın icat edilmesiyle, yazının yaygınlaşması ve matbaanın sonsuz bir evren sunması savı elektronik çağına kadar olan gelişim sürecinde görsel, işitsel iletişimin gelişimi, farklılıkları ve insan üzerindeki etkisi anlatılmaktadır. Bu gibi tarihsel örneksemeler bugünün toplumunun temelini oluşturmaktadır.

Ussal yapıda dil ile gerçekleşen özdönüşümsel olan iletilerin günümüzde yabancılaşan yapısı düşünce ve davranış değişikliğine neden olmuştur. Nasıl bir sanat eserini oluşturan

sanatçı ürününde artık tam bir hakimiyet kuramazken, dil olgusu yaşanan bu süreç içinde kitle iletişim araçları, kültür endüstrisi ürünleriyle empoze edilmektedir. Daha çok tüketim amaçlı, bu yönde işlerlik kazanan toplumların tüketici kültürler üzerinde etkisi yadsınamaz bir şekilde olmaktadır. Örn: çocuklara yönelik çizgi filmlerde ve onların yan ürünü olarak çıkartılan kitap, oyuncak, giyim ürünleri bilişsel alanda etkili olan ürünlerdir. Kültürleri istenilen doğrultuda etkilemek ve tek boyutlu bir iletişim ortamını amaçlayan sistem, kültürel alanın yok edildiği bir süreci yaratmaktadır. Değişen bilgi toplumu bu yöndedir. Her düzen kendi içinde kendini bir gün yok edecektir. T. W. Adorno'nun belirttiği gibi "her demokratikleştirmenin özgürleşim olmayacağı" düşüncesi görülmektedir.

XIX. ve XX. yüzyılda gelişen kitle iletişim araçları ve beraberinde getirdiği teknolojinin üretim süreçleri ve teknolojinin gelişme aşamaları boyunca dünya üzerinde bu teknolojiye hakim ülkelerin toplumsal sistemlerindeki gelişmeler her türlü bilgiye anında erişimin getirdiği değişimler toplumların gelişimi açısından etkisi olan sistemlerdir. Bunun yanında üretici kültürlerin medya alanındaki olumsuz etkileri ise tekelleşen yapılarıdır. Bunun beraberindeki yabancılaşma kavramı farklı bir boyutta incelenmelidir.

XIX. ve XX. yüzyıllar arasındaki değerlendirmede, eski toplumlardan günümüze gelen yapıda disiplinler arası gelişim evresi incelendiğinde; her çağın bir öncekinin devamı niteliğinde olan gelişmede, sanat, edebiyat, kültür, bilim alanlarında gelen süreç medya ve kültür endüstrisi ürünlerinin etkisi ile çağımıza yansısı yine teknoloji oranında olduğu görülmektedir.

Bu çalışmamda engin fikirleriyle yoluma ışık tutan değerli hocam Sn. Prof. Dr. Ünsal OSKAY'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

I. BÖLÜM

İLETİŞİM VE KÜLTÜR

1. İLETİŞİMDE TARİHSEL SÜREÇ

İletişim süreci'nin temelini, iletiyi üreten ve tüketen bireylerin üzerinde anlaştıkları ortak kavramların bulunması oluşturmaktadır. İlkel insanda bu ortak kavramların azlığı bir iletişim sıkıntısı yaratırken, giderek bu kavramların çoğalması dilleri yaratarak iletişim sürecini zenginleştirmekte ve karmaşıklaştırmaktadır. Artık sorun değişik çevre koşullarında ve değişik toplumsal ekonomik yapılarda oluşan yaşam biçimlerinde, değişik kültürlerde ortaya çıkan değişik diller arasında iletişimin gerçekleşmesine dönüşmektedir.¹

İçinde bulunulan kültürel alan bir kabile de olabilir, bunun nasıl kullanıldığı ve ritüellere tarihsel süreç için de ne anlamlar yüklenildiği belirleyici olan. Süreç içinde bu anlamlara yenileri eklenir, çıkarılır iletişim tarihsel evreler boyunca gelişmişlik süreci artıkça buna teknoloji boyutu da eklendikçe insanı da aşan bir tanımlamaya ulaşır.

İletişim gündelik yaşamımızda bize nesnelere, insanları tanımlar, iş bölümü içinde değişik toplumsal roller yüklenmiş insanlara bu rolleri yerine getirirken, bu rol dağılımından oluşan toplumun o tarih dönemindeki hayat tarzını öğretir, olumlattır, yeniden üretimi için gereken değerlendirme biçimlerini aşar. Toplumsal sistemin sürmesini kendini yeniden üretmesini sağlar. Eski lonca üretiminde, bunun kalıntısı olan bugünkü küçük esnafın imalathanelerinde tezgah üzerinde iş görülen bir yerdir. Kutsanması bu nedenledir. O tezgahta iş görürken kullanılan araç ve gereçler yerlere atılamaz. Düzenli ve temiz bir biçimde duvardaki raflara konur, ya da yerlerine asılır. Bu onlara duyulan saygıyı ifade eder. Mekanın kullanılması da ayrı bir dil biçimidir. Dil yalnızca sözel kodlamaya dayanmaz.²

Dil, söylem, söz vb. sözcüklerinden, ister sözsözsel ister görsel olsunlar, her türlü birimi ya da anlamlı birleşimi anlayacağız: "izm" için bir fotoğrafta bir gazete yazısıyla aynı nitelikle söz olacaktır; bir şeyler belirtecek olursa, nesnelere kendileri de söz

¹ İlal, E., **İletişim, Yıgımsal İletim Araçları ve Toplum**, Der Yayınları, 3.Basım, İstanbul, 1997, s.20.

² Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.8.

olabilecektir. Dilin böyle bir şekilde tasarlanması yazıların tarihini de doğrular. “Abc”mizin bulunmasından çok önce, İnkâ “khipu” gibi nesnelere, ya da “piktogram” lar gibi resimler düzenli sözler olmuştur. Söz: bir bildiridir sadece sözlü olması gerekmez; yazılardan ya da gösterimlerden oluşabilir, yazılı bir söylem olabilir, ama fotoğraf, sinema, röportaj, spor, gösteri, tanıtımda sözlensel söze dayanak olabilir. Dilin söylem olmasında ise özel koşullar gerektirir. Söylen bir bildirişim dizgesi, bir bildiri olduğudur. Böylece, söylenin bir nesne, bir kavram ya da bir düşün olamayacağını görüyoruz; bir anlamlama biçimidir söylen, bir biçimdir. Söylen bir söz olduğuna göre bildiriye söyleme biçimidir.³

İletişim sözcüğünün temelindeki toplumsallaşma kavramı bireyler arasındaki iletilerin anlam yüklü simgelerin iletilmesi, alımı yeniden işletimi şeklinde karşılıklı bir eylem sürecini ifade eder. Bu bir iletinin iki birey arasında aktarımı tarihsel süreç boyunca bir evrim geçirmiştir. Bu süreç içinde kullanılan iletiler belli bir birikimin ürünü olan toplumların insanların evrimi boyunca oluşturdukları ortak simgesel anlamlara dönüşen ve toplumsallaşmayı gerektiren bir yapı oluşturmuştur. Bu süreç içinde dil denen kültürel olgu iletişimin en temel aracıdır. Toplumların iletişim sürecinde ne derece eşit katılım oluşturdukları Vygotsky’nın dil/bilinç/toplumsallaşırılık arasındaki diyalektik ilişki hakkındaki açıklamalarında da görebiliriz. Burada toplumsal bir algı gereklidir. Kurulan toplumsal ilişkilerde iletiler yoluyla olur bunların algılanıp ifadelendirilmesi bir iletişim sürecini gerekli kılar, bu da toplumsal bir dili üründür. Toplumlar kendi dillerinde ürünler verir bunları o doğrultuda anlamlandırır, iletişim sürecinde dil bir kültürün en temel iletişim aracıdır.

İletişim sürecini teorik olarak anlamlandırmakta Vygotsky dil’in toplumsal ve tarihsel bir fenomen alan bilinç aracılığıyla onun gelişmişlik düzeyi ile bağlantılı olarak düşünce ile karşılıklı etkileşim içinde geliştiğini ileri sürer.⁴

İletişim sürecinde mesajın içerik ve dil bakımından önemi alıcı tarafından anlaşılabilir bir dil kullanılmasındadır. Bazen alıcının kullandığı ulusal dilde yayımlanan

³ Barthes, R., **Çağdaş Söylenler** (Çev. T. Yücel), Hürriyet Vakfı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1990, s.155-156.

⁴ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000, s.310.

mesajların bile alıcı tarafından sadece dil sorunundan dolayı anlaşılmadığı göz önünde tutulursa mesaj dilinin büyük önem taşıdığı ortaya çıkar. Mesajın içeriği ise fikirlerin (düşünce) ve bilgilerin nasıl işleneceğidir. Bilgiler ve fikirler önce açık bir şekilde seçilir, daha sonra bu düşünce ve bilgiler alıcının niteliklerine göre en kolay anlaşılabilir bir hale getirilir. Burada alıcının mensup olduğu grupların toplumsal-ekonomik durumunun, eğitim seviyesinin ve diğer özelliklerin iyi bilinmesi alıcı tarafından anlaşılır bir hale getirilmesi bakımından gereklidir. İletişimin içeriği bakımından üç ana sınıf belirlenebilir. Birincisi, teknik içeriktir, bilgi ve usullerden meydana gelir, diğeri genel haber içeriği üçüncüsü ise en önemlisi normatif içeriktir. Bir toplum içinde doğru davranışın ne olduğunu bildirir. Toplumsal normları nakleder ve bunların toplum içinde devamını sağlar. Bu toplum içinde bireyin sosyalizasyonuna hizmet ettiği için çok önemlidir.⁵

Dil toplum düzeyine geçişin ilk temsilidir denebilir. Böylece dil bir sosyalizasyon ortamının başlangıcı olmuştur diyebiliriz. Bunun öncesinde ise insan bilincinin tarihsel bir süreç içinde oluşturduğu dil, bilinç ile kavranıp, düşünce ile geliştirilen bir iletişim sürecini kapsar diyebiliriz. Bu süreç içinde duyumsal yapımız olayları değerlendirirken de bir etkindir.

Dünyayı algılamamız iletileri değerlendirirken iletişim sürecinde alımlama aşaması önemli bir etkindir. Burada dilin nasıl kullanıldığı da önemli bir faktördür. Dil, düşünce, bilinç toplumsal yapıyı şekillendirir. Düşünce ve dil anlamı meydana getirir ve bunu söze aktarmak iletişimidir diyebiliriz. Sözselleşmiş düşünce iletişimidir denebilir.

Komünikasyon beş yüz yıldır var olan bir sözcüktür.15. yy da komünikasyon sözcüğü, herhangi bir şeyi çoğunluğa yaymak anlamında kullanılıyordu. 20.yy da iletişim ve bildirişim araçları ile toplumsal ilişki sağlayan araçların gösterdiği olağan üstü gelişim sonucu, komünikasyon aynı zamanda daha çok basın ve yayın araçlarını, haber gönderme ve alma eylemini anlatan bir sözcüğe dönüşmüştür. Günümüzde, komünikasyon sözcüğü, bilgi ve düşüncelerin yazılı ya da sözlü olarak aktarılması, yayılması eylemini anlatmak

⁵ Kongar, E., **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, 4.Basım, İstanbul, 1985, s.250.

için kullanılmaktadır.”Komünikasyon” karşılığı Türkçede en uygun sözcükler “haberleşme” ve “iletişim” sözcükleridir.⁶

İletişim (Haberleşme) insanın toplumsallaşmasıyla yaşıt bir olgudur. Dil bir haberleşme kanalı olarak tarihin bilinmedik en eski günlerine kadar uzanan bir olgudur. Dil’deki sembollere kalıcılık ve çağa seslenebilme yeteneğini kazandırmak için girişilen resmi ya da daha stlize, soyut şekillere dayanan yazı türleri de çok eskidir. Kitabın bir ulusun kültürünü sonraki kuşaklara aktaran bir öğreti aracı olarak etkisi, ilk kez Samilerin bir bölümünde görülmüştür. Daha sonraki feodal toplumların yerini merkezîyetçi ve ulusçu kapitalizm öncesi toplumların oluşumu ile başlayan ve sınıflaşmayla hızlanan gelişmeler ise kitaba toplum içinde daha geniş bir rol tanınmasını gerektirmiştir. Kapitalizmin uluslara dayanan topluluk yapısı içinde daha geniş ve etkin bir pazar kurulmasını gerektirmesi sonucunda ise kitabın yanı sıra diğer iletişim ve haberleşme araçlarına, yöntemlerine, tekniklerine geçilmiştir. Yüzyılımıza doğru ise, kitle toplumu dediğimiz yeni bir olgu ile karşılaşmıştır. Bu yeni dönemde toplum içindeki bireyler resmi (formal) sosyalizasyon kurumları, kitle haberleşme araçları ile çeşitli propaganda yöntemleri ile toplumsal hayata katılma ve toplumun sosyo-ekonomik yapısının gerektirdiği toplumsal rollerini bu yapının istediği biçimde ve yoğunlukta yerine getirmeye yöneltilmişlerdir. Kitap uygarlığından kitle haberleşme dönemine çoğu geri kalmış toplumlar batı toplumlarının bugün içinde buldukları döneme çok daha hazırlıksız girmişler, bu toplumlar kitap uygarlığının yarattığı bir kültür birikiminden yoksun bir şekilde yetersiz olanakları yüzünden dış enformasyon kaynaklarına dolaylı ya da dolaysız yoldan bağlı kitle haberleşme dönemine girmişlerdir. Gelişme çabaları içindeki bu toplumlarda yeni roller gerektirmektedir. Sözel haberleşme yerine araçsal bir enformasyon kalıbına geçilmekte bu enformasyon akımındaki bu değişikliğe paralel toplumun statü, iktidar gibi kalıplarında da değişimler olmakta bu değişimlerin yöneldiği hedef her toplumsal değişimde olduğu gibi toplumu meydana getiren birimlerin ortama yapacakları tepkileri düzenlemek amacıyla birimler arasında korelasyon önem kazanmıştır. Kamuoyu ve kitle haberleşmesindeki kanallar birtakım konuları derinlemesine ele almış kitle haberleşmesindeki hukuksal ve toplumsal

⁶ Şenyapılı, Ö., **Toplum ve İletişim**, Turhan Kitabevi, 1.Basım, Ankara, 1981, s.9-11.

özgürlük sorunları, değişik nüfus kesimleri üzerindeki etkileri, kitle haberleşmesinin sanat ve düşün alanında beğeni ve anlayış gerilemesine yol açıp açmadığı gibi konulardır.⁷

Tarihsel süreç içinde sanat yapıtların yüklenen anlamlar ise o yüzyıla ait dönemlerin toplum ve kültür yaşamı sanatçıları ve insanların hayata bakışları açısından bize sanat içinde kodlanmış bir dil olan sanatın dilini kullanarak geçmişe dair bilgilerin alınması, çağın değerlendirilmesinde, yeniden canlandırılmasında en doğru kaynaklar olarak belirleriz.

Sanat yapıtları yeniden canlandırılabilmelerinden dolayı, kuramsal olarak, herkesçe kullanılabilirler. Gene de çoğu zaman sanat kitaplarında, dergilerde, filmlerde ya da oturma odalarında yaldızlı çerçevelerin içinde bulunan yeniden canlandırmalar resmin aslındaki imgeyi göstermenin yanı sıra başka imgelerin gösterdiği bir şeyde olur. Bir imgenin anlamı onun hemen arkasındaki yanındaki görülen şeye göre de değişir. O imgenin taşıdığı yetke, içinde görüldüğü tüm bağlama yayılır. İmge sözü aydınlatır. Yeniden canlandırma araçları, siyasal ve tecimsel açıdan olası kıldıkları şeyleri saklamak ya da yadsımak amacıyla kullanılır. Bireyler bunları bambaşka anlamda da kullanabilir evinde duvara astıkları nesnelere olarak. Bu duvardaki imgeler hep aynı dili konuşurlar oysa.⁸

Mc Luhan'a göre ileti iletişim aracının kendisidir. Yazılı kelime nasıl basılının ve basılı olanda nasıl telgrafın içindeyse yazını içeriği sözdür. Sözün içeriği ise kendinde sözlü olmayan güncel bir düşünce sürecidir. Bir soyut resim, yaratıcı düşünce süreçlerinin doğrudan bir gösterimini temsil eder. Burada bizi ilgilendiren var olan süreçleri hızlandıran ya da güçlendiren olarak model ve düzenlemelerin sosyal ve psikolojik sonuçlarıdır. Bir iletişim aracının ya da teknolojinin aslında 'iletisi' insani işlerde yarattığı ölçek, ritim ya da model değişikliğidir. Demiryolu hareketi, taşımayı, tekeri, yolu insanlara getirmedi ama mevcut insan işlevlerinin ölçęini hızlandırdı ve güçlendirdi. Yeni kent formları yeni iş ve eğlence biçimleri yarattı. Bu ister tropikal olsun ister kutup ortamında olsun, demir yolunun gittiği her yerde, taşıdığı maldan bağımsız olarak ya da demiryolu aracının içeriğinden bağımsız olarak meydana geldi. Diğer taraftan uçak ulaşımı hızlandırarak

⁷ Oskay, Ü., "Kitle Haberleşme Açısından Sosyal Algılama ve Tutumların Dinamiği" A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXIX, No. 1-2, Ankara, 1974, s.161-162.

⁸ Berger, J., **Görme Biçimleri**, (Çev. Y. Salman), Metis Yayınları, 3.Basım, İstanbul, 1988, s.29-30.

uçağın ne için kullanıldığından bağımsız bir şekilde, kentin demir yolu biçimi, siyaset ve insan birliklerini ortadan kaldırmaya yönelir. Veya elektrik ışığının beyin cerrahisi ya da beyzbol maçını aydınlatmak için kullanılmasının hiçbir önemi yoktur. Bu işler elektrik ışığı olmaksızın gerçekleşemeyeceği için bir bakıma onun içeriği olduğu söylenebilir. Çünkü elektrik ışığı bir ticari markayı heceleme için kullanıldığı zamana kadar bir iletişim aracı olarak fark edilmezdi. Bu olgu tek başına ileti iletişim aracının kendisidir düşüncesini vurgular çünkü insan birliklerinin ve eylemlerinin biçim ve ölçeğini şekillendiren ve denetleyen iletişim aracıdır.⁹

Henüz kitle iletim araçlarının yaygınlaşmadığı dönemlerde Batı'nın toplumsal kültürel gelişimi içinde kendine özgü bir yer bulan ne alt (folk) kültürü içinde yer alıyor, ne de üst (seçkin) kültüre giriyordu. Bu kültüre popüler kültür denmektedir. Bu kültürün inceleme konusu yapılabilecek çok ürünü vardır.¹⁰

Popüler kültürün tarihsel süreç içinde ideolojik yanı üzerine bakılmalıdır. Kültürlerin tarih içinde geçirdiği evreler ideolojilerin okunması ile olabilir dersek, ideoloji kavramının toplum içindeki rolünü değerlendirmeli ve ideolojilerin gelişmesinde ve aktarılmasında kitle iletişim araçlarının rolünün etkisi olmaktadır diyebiliriz.

Sınıflaşmış kültür olarak alabileceğimiz popüler kültür, sınıflaşmış kesimlerin ideolojilerinin en yoğun yer aldığı alan olduğu için çağdaş toplumların ve çağdaş toplumsal yaşamın ideolojik yapısının anlaşılması açısından büyük önem içermektedir. İdeolojinin “izm” olarak oluşturulmasında popüler kültürün ve popüler kültür yaşamının bilinmesi ve göz önünde tutulması gerektirir. Toplumun çeşitli sınıf ve tabakalarını hegemonik ideolojinin veya başat kültürün alışılmış yaşam rutinlerinin kırılmalarına kesintiye uğradığı dönemlerde kültür yaşamı ve ideolojik yapıda parçalanmaya uğradığı için, alt kültürlerin çeşitli ideolojik bölgelerinde önemleri artmaktadır. Bu nedenle popüler kültür yaşamının dağılgan alanlardaki işleyişine müdahalede bulunabilmek için değişik ideolojik öğelerle oluşan bu bölgelerde ayrı ayrı yapılanmalar içinde bakılmasıdır. Popüler kültürün göz önünde tutulması gereken en önemli özelliği hem hegemonik ideolojiye ait öğeleri hem de

⁹ Alemdar, K., Kaya, R., **Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar**, Savaş Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1983, s.85-87.

¹⁰ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.16.

karşı ideolojik öğelerini birlikte barındırmasıdır. Reel yaşamın örgütlenmesi, günümüz toplumlarında eski zaman toplumlarında olduğu gibi egemen kesimlerin temel değerleri ve hegemonyası aracılığıyla egemenliğe karşı direnmeyi amaçlayan bağımlı kesimlerin değerlerine göre düzenlenmiş fantazyaların oluşturduğu ayrı bir yaşam alanı ile olmaktadır. Mısır, Sümer, Grek ve Roma dünyasında egemen kesimlerin egemenlik araçlarının etkinlik kazanmasını önleyen mesafe probleminden kaynaklanmaktadır. Günümüzün modern toplumlarında ise sınırsız denebilecek bir düzeyde gelişkin üretim teknolojisinin dolaylı ve dolaysız olarak maddi ve maddi olmayan değerlerin üretilmesi için gereken toplumsal yaşama, alt kesimlerin de katılmaları durumunun bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹

Çağlar boyunca çeşitli aşamalar kaydederek günümüze gelinen aşamada, iletilerin yeniden üretime dayalı, üreticisinden farklılaşarak soyutlaşan yapıları, insanlığın gelişmesi sürecinde sözel kültürden yazılı kültüre geçişte, sözel, ağızdan (geleneksel) aktarılacak halk ozanlarına dayalı yapının yerine, yazılı iletişime geçilmesiyle iletişimin boyutu değişmiştir.

Gutenberg ve ilk basım araçları bu gelişmeye büyük bir ivme kazandırmakta ve özellikle batı kültürü olarak anılan uygarlıklar bir yazılı kültüre geçmektedir. Bu gelişme soyut ve genel düşünceye geniş olanak kazandırmakta, bilgi saklamak ve aktarmakta sağladığı yaygın olanaklar bir kültür ve iletişim patlamasına yol açmaktadır. Mc Luhan'a göre bu insanları çizgisel bir düşünceye tutsak kılan bir "Gutenberg Evrenidir". Bu evreni yaratan basım araçları ve diğer iletişim araçları, iletişim sürecine uygarlığın gelişmesi boyunca önemli değişimler getirip temel yapısını etkilemişlerdir.¹²

1865'den beri Mc Luhan iletişime ilişkin bazı yeni kavramlar geliştirmeye başlamıştır. Gutenberg Galaxy' deki savları "özel kültür", "yazılı kültür" ayrımı yazının ve kitap kültürünün bireyci insan yetiştirmesi gibi görüşleri, yeni iletişim araçlarının yaygınlaştığı 1960'larda değişmeye başlamıştır. Mc Luhan'a göre mekanik iletişim çağında gazete ve kitap başta olmak üzere, yazılı iletişim döneminde, insanların toplumsal evrimlerinin uzmanlaşmaya fakat aynı mekanlarda ve insanın insandan uzak kalmasıyla

¹¹ Oskay, Ü., "Popüler Kültür Açısından İdeoloji Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar", A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXXV. No.1-4, Ankara, 1981, s. 248-251.

¹² İlal, a.g.k., s.21.

sürdürülebilir bir uzmanlaşmaya dayanmakta oluşuna karşılık çağdaş elektronik iletişim döneminde bu durum değişmiştir. Bugün toplumlarda ileri bir uzmanlaşma ve iş bölümü vardır. Bu dünyanın “evrensel bir köye” dönüşmüş bulunması nedeniyle insanların daha yoğun iletişim içinde bulunmasıyla sürdürülebilirlik kazanmıştır. Böylece yazı ile yapılan algılamının oluşturduğu belirli bir zihinsel yapıya sahip bireyci insan yerine, toplumsallaşmaya çok daha yatkın bir zihinsel yapıya sahip yeni insana geçilmiştir.¹³

Adorno ve Marcuse ise kültür endüstrisinin özellikle televizyon teknolojisinin, kapitalist tüketim toplumunun her şeyi tüketime elverişli bir mala dönüştüren yapısına bireyi uyumlu kılan, tek boyutlu bir yaratığa dönüştüren, aynı tür bireyler yaratan bir araç olduğu bu teknolojinin başka toplumsal yapılarda işlevi olmayacağını ileri sürer.¹⁴

Düşler ve fantazyalar W.Benjamin’e göre reel olanın aşılmasını amaç edinmişlerdir ve tarihseldirler. Her çağın her yaşamın, teknoloji ve bilimdeki her dönemin koşullarına göre düşler ve fantazyalar yeniden belirlenir. Oluşumlar sırasında var olan eskinin egemenliği alındaki yeni üretim araçları formuna kolektif bilinçaltındaki yeni ile eskinin iç içe konumlandığı imajların tekabül ettiğini söylemekte ve bu imajların kolektifin (topluluğun) toplumsal ürünün yeterince olgunlaşmamış oluşunu, üretimin toplumsal düzeninin yetersizliklerini değiştirmeyi ve aşmayı tasarladığı ideallerdir. Reel toplumdaki yaşam deneyimleri topluluk bilincinde saklanır. Bu yaşamdaki yeniliklerle etkileşimde bulunur. Böylece en kalıcı binalardan en geçici modalara kadar reel hayatın binlerce biçimlenimiyle etkileşimde bulunan topluluk bilincindeki bu toplumsal deneyimlerin ütopyaların gerçekleşmesini olanaklı kılması sağlanmış olur. İnsanın beklentilerine sahip çıkabilmesi ve tarihin öznesi durumuna gelebilmesi için gerekli olan zaman insanın zamanıdır. Düşlerin harekete geçirildiği, düşlerini gerçekleştirmek içinde tarihsel zaman boyutunda siyasal eylemde yer alabilen insanın kendi tarihi zamanıdır.¹⁵

Toplumsal evrim ile yani Mc Luhan’ın “evrensel bir köy ifadesindeki” gibi kitle iletişim araçlarının da etkisiyle toplumsal ve ekonomik gelişmeler evrensel bir toplumu gerekli kılmaktadır. Adorno ve Marcuse’nin belirttiği gibi bu teknolojik gelişmelerin farklı

¹³ Oskay, a.g.k., s.213.

¹⁴ Bektaş, A., **Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi**, Bağlam Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 2000, s.108.

¹⁵ Oskay, Ü., **Tek Kişilik Haçlı Seferleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2000, s.184-185.

toplumsal yapılarda farklı yansımaların olacağı dünyada dengesiz bir akımı tek boyutlu bir iletme uyumlanmayı sağlamaktadır. Dil toplum ve düşünce düzeyine de yansıyabilmektedir.

1.1. İLETİŞİM NEDİR?

İletişim, insanın varlık sürdürme biçiminin bir ürünü ve insanın varlık sürdürme biçimindeki gelişmelere göre değişimlere uğrayan insana özgü bir olgudur.¹⁶

Bu gelişmeler bilgi, düşünce ve davranışların aktarılmasını sürecini kapsar. İnsanlar arası iletişimde sürecin temel öğeleri; ileti, iletiyi üreten kaynak ve iletinin tüketicisidir. Bu bireysel çözümlenmeyi örneklersek; Anadolu'nun bir köyünde yaşayan Aydın (A) komşusu Bekir'e (B) "Kar Yağıyor" iletisi aktarmaktadır. Burada Aydın (A) üretici, "Kar Yağıyor" ileti ve Bekir (B) tüketicidir. Bilinmesi gereken önemli bir nokta, iletişimin temelde iki yönlü bir süreç olduğudur. Özellikle yüz yüze iletişimde bu çok belirgindir. Bu yaklaşımda, iletişim süreci iletiyi aktaran birey, ileti ve iletinin alıcısı bireyden oluşan çift yönlü bireysel bir yapıdadır.¹⁷

Tarihsel gelişim boyunca iletişim bilgi yayma "yayım" eylemini gerçekleştirir. İletişim yalnızca yayımlama değil, aynı zamanda "alma" ve "tepki göstermeyi" de içermektedir. Gönderilen ileti, alındığı ve bu iletiye tepki gösterildiği zaman, iletişim tek yönlü bir gönderme eylemi olmaktan çıkıp tamamlanmaktadır. Tek yönlü bir göndermeyi anlatmaktan kurtarmak için iletişim denilmiştir.¹⁸

Bu çift yönlü yapı iletişimin kültürel bir sürecidir. Yalnızca iki birey arasındaki bilginin aktarılması şeklinde gelişmeyen ve açıklanmayan tarih içindeki zaman ve mekana bağlı bir gelişmeyi kapsar. İçinde bulunulan ortam bireyin iletilerini aktarmasında, anlamlandırılmasında ve yorumlanışında insanın evrim süreci içinde farklılaşan ve gelişen bir olgu olmasıdır. Bu gelişmelerde iletişimin haber iletimini gerçekleştirmesinde farklı kaynaklar oluşmuştur.

¹⁶Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.7.

¹⁷**İlal**, a.g.k., s.9-10.

¹⁸**Şenyapılı**, a.g.k., s.40.

Bu da alımcı ile gönderimcinin belli bir bildirim (message) üzerinde uyumlanma sürecine etki eder. Bu aşamada haberleşme (iletişim) daima üç ögeyi gerektirir. Kaynak (konuşan, yazan, çizen veya beden yüz hareketlerinde bulunan) herhangi bir birey veya haberleşim örgütü (gazete, yayım evi, televizyon istasyonu veya film stüdyosu) olabilir. Mesaj kağıt üzerine basılmış mürekkep şeklinde de olabilir. Havadaki ses dalgaları, elektrik devresindeki titreşim, bir el sallama, havada dalgalanan bir bayrak veya kolayca yorumlanabilecek bir sinyal şeklinde olabilir. Hedef bireysel tek bir kişi, okuyan veya ekrana bakan birisi olabilir veya bir tartışma grubunun, dershanedeki öğrenci grubunun veya bir grubun içindeki üye-birey olabilir veya kitle dinleyicisi dediğimiz (mass audience) belli ve kendine özgü bir grubun bireysel üyesi olabilir. Örneğin bir gazetenin okuyucusu olan bir birey veya bir televizyon istasyonunun dinleyicisi olan birey olabilir.¹⁹

Burada herhangi bir kaynaktan gönderilen iletinin, iletişim sürecini gerçekleştirmesi ve devam ettirmesinde bireylerin içinde buldukları coğrafyanın içinde konuşulan dili, o toplulukların ideolojik yapıları, içinde buldukları kültür ortamı iletişim sürecindeki farklılaşmayı yaratır. Böylece zaman içinde öğrenilerek, deneyimlenen ve çeşitli olguların simgelenmesi sonucu oluşan bir kavramdır diyebiliriz.

1.1.1. Dil, İletişim ve İdeoloji

İletişim sorununu anlamamız için, bilmemiz gereken bir noktada dilin (düşüncenin), çocuk ve insanın çok uzak geçmişteki ilk gelişme çağlarındaki durumu bir yana, doğuştanlık (innate) bir şey olmadığı; dil ve düşüncenin, biyolojik yanlarına oranla çok daha büyük bir oranda, toplumsal tarihsel bir olgu olduğudur.²⁰

Komünikasyon sözcüğünün Türkçedeki karşılığı “iletişim” olarak kullanılmaktadır. Bu sözcük günümüzde daha çok bilgi ve düşüncelerin yazılı ya da sözlü olarak aktarılması, yayılması eylemini aktarmak için kullanıldığı vurgulanır. İletişim kavramı kendi içinde, bir “yayımlama” eylemini kapsamaktadır. Bu eylemin yabancı dillerdeki karşılığı “transmission” dur. Yayım aracına da transmitter denilmektedir. Her iki sözcükte, trans

¹⁹ Schramm, W., **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş: Seçilmiş Parçalar** (Çev. Ü. Oskay), Sevinç Matbaası, No.281, A.Ü., S.B.F. Yayınları, Ankara, 1969, s.99-100.

²⁰ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000, s.318.

ekiyle oluşturulmuştur. Trans herhangi bir şeyi geçirmek, bir yere ulaştırmak anlamına da gelen bir sözcüktür. Mission ise özel görev demektir. Bu sözcük erken dönemlerde dinsel bir kavramdır. Dinsel bilgileri yayma görevi ise misyonerlere verilmiştir. Özel görevlere ya da özel görev (hizmet) topluluklarına misyon denilmeye başlanmıştır. Örn: (Dışişleri misyonu, daimi misyon) Kökende misyon sözcüğünün belirli bir konudaki bilgileri yaymak yoluyla o konunun başkalarına da benimsenmesini sağlamak anlamı ağır basmaktadır. Bu da yayarak başkalarına geçirmek, iletmek anlamına gelmektedir.²¹

Toplumların var oluşu, devamı iletişim ile gerçekleşir. İletişim toplumsallaşmayı sağlar. Burada toplumlar arası anlam yüklü simgeler iletimi, alımı yeniden aktarımı sürecine kültüründe eklendiği toplumsallaşmış küreselleşen bir anlamdadır. Dil bir toplumun gelişmişlik düzeyini gösterir kullanılan kelimelerdeki anlamların her biri yaşanmış olan bir tarihin anlamlandırılması şeklindedir diyebiliriz. Toplumda var olan ortak bilinç o toplumun insanların özünün temsilidir. Her toplumsal öz kendi içinde kavramlaştırılır, bunun korunması toplumda var olan ideoloji ile ilintilidir diyebiliriz. İdeolojilerin var oluşları yayılmaları ve ilerlemesi toplumda var olan siyasal yapının varlığı ile sağlanır bu siyasal yapılar günümüz de egemen konumdaki kültürlerin bağımlılığı altındadır. Ulusların dil ve ideolojilerinin korunması, yayılması iletişimi sürecinde etken faktörler sağlam temeller üzerine kurulmadıkça; dilin ve ideolojinin bir statü olmaksızın temsilini yitirmesi kendi içinde etkinliğini sürdürmesi şeklinde olabilir diyebilirsek bu kendi içinde sınırlı bir yapıyı getirir bu da bağımlı konumdakilerin üretici kültürlerle katılıp onların varlığı kendi varlıklarının devamını kapsayan süreci oluşturur.

Bir iletinin üretilmesi belli bir bilgi birikiminin kullanılmasını gerektirmektedir. Bilgi birikimi ise insanlığın deneyimlerinin ortak simgelerle kavramlara dönüştürülmesinden geçmektedir. İnsanın çevresini algılaması, belirli biçim ve içeriklerde simgelerle tanımlaması ve yarattığı sözcüklerden ya da simgelerden dizgiler oluşturması genel anlamda dil denen kültürel aracı oluşturmuştur.²²

İnsanın geliştirdiği iletişim dil ile birlikte insan ile diğer canlılar arasındaki varlık sürdürme donanımlarını, insan kendi kültürü ile kendisi yapma yeteneğine sahiptir. Dil,

²¹ Şenyapılı, a.g.k., s.39.

²² İlal, a.g.k., s.19.

insanlar arasındaki gelişkin bir iletişime geçiş sağladığı gibi, her kuşağın çeşitli zahmet ve acılarla elde edebildiği sınama- yanılma sonucu bilgileri, becerileri ve bunları kutsayan değer, inanç ve ritüelleri bir sonraki kuşaklara aktarmak üzere tutanaklara aktarmakta, saklamaktadır. Hem kendi kuşakları içindeki insanlar hem de kuşaklar arasında ortaklaştırılmış olur. Bu yolla insan toplulukları içindeki bireyler aralarında yaşam için gerekli bilgi, beceri ve duygulara ilişkin ortak (benzer) idealar, duygular ve inançlar edinilip paylaşılmaya başlar. Toplumsal yaşamdaki insan, bu yolla, varlığına birliktelik, süreklilik kültürelleşme kazandırmış olur. İletişim (dil), bütün bu süreçlerdeki yeri bakımından topluma geçişin en etkin aracı ve düzenleyicisi olur. Bu nedendir ki insan toplumlarının gelişmesi için önemli bir araç, bir etken olan iletişim, toplumsal yaşamda daha ileri gelişme düzeylerine geçildikçe, insan toplumunun gitgide daha temel nitelikte düzenleyici aracı olmaya başlar.²³

Toplumsal ya da küresel kolektif etkinlikler içindeki karşılıklı etkileşim iletişim sürecidir. İletişim sürecinde tarihsel boyutta değerlendirmemiz dil, bilinç ve düşünce'nin iletişim sürecini meydana getirdiğini ve bunun toplumsal bir yapıda oluşumudur. Her toplumsal yapı birbirlerinden dil ve düşünce alanında farklılaşır. Toplumsallaşan insanın dil ve düşünce arasındaki etkileşimi tarihsel bir sürecin sonucudur. İnsanlar konuştukları dilleri ile iletilerini anlamlandırıp aktarırlarken bu değişim toplumların ekonomik ve çevresel gelişimleri ile ideolojilerinin hayata yansıma aşamalarında toplumların gelişim alanının belirleyicisi olur. Tarihsel zaman içinde iletilerin farklı biçimlerde anlamlandırılıp aktarıldığı görülür.

İnsanlar ortak dillerine dayanarak iletilerini aktarırlarken toplumsal-ekonomik yaşam biçimleri ve çevre koşullarına göre uygun yöntem ve araçlar kullanmaktadırlar. Örn. Yoğun ormanlarla kaplı bir yörede insanlar birbirlerini göremedikleri için uzaktan iletişimde tamtam gibi işitsel araçlara başvurmuşlardır. Buna karşılık dağlık bölgelerde ve uzakların kolayca görülebildiği ovalarda dumanla görsel simgeler kullanılmıştır.²⁴

Dönemlerin ifadelendirilmesinde dilin farklı kullanılmış açılımlarına bakmamız gerekir. Her dönemin kendi içinde kullandığı metaforik anlatım biçimleri oluşur.

²³ Oskay, a.g.k., s.312-313.

²⁴ İlal, a.g.k., s.20.

Yaşadığımız zamanın, toplumsal değişmelerin dönemlerin anlaşılması, kavranmasında dilin farklı kullanım şekilleri toplumun kültür yaşamının temsilcileri olan şairler, yazarlar, sanatçılar, bilim adamları tarafından anlamlandırılan, biçimlendirilen şekilleri, toplumu, o toplumun dilini algılamanın açıklamanın en doğru araçlarıdır. En önemli kültürel araç olarak dili alabiliriz. Örn: Deniz altında 20000 Fersah öyküsünün yazıldığı dönemde bilimsel açıdan böyle bir şeyin gerçekleştirileceği düşünülemezken çağının çok önünde olan sanatçılar, yazarlar tarafından düşün hayatına yansıyan şeylerdir.

Baudelaire ise lirik şair yaşadığı dönemin (Amerika ve Avrupa ülkelerinde demiryollarının yapılmaya başlandığı, İngiltere de fabrikaların önceleri sadece okumayı işçilere öğretmek için açıldığı; aydınlanmanın Newton ve Lock ile çözümleyemediği sorun Joseph Priestley ile çözmesi 18.yy sonlarında bilimde varılan sonucun 19. yy ortalarından itibaren asli sınıflarca benimsenmesi; dünyaya, tanrısal iradede özgür olarak insanın biçim verebileceği görüşünün gerçeklik kazanması olduğu) toplumsal yaşamı bir fantazmagoryya olarak algılanması bu yeni toplumsal yaşamı, Baudelaire in kuşağının doğru algılanması, anlamlandırılmasının zorluğu Baudelaire in çağını metaforik bir anlatımla değerlendirmesi olmuştur. Amacı yaşamdaki yeni olguları doğru anlamak için varılacak bilişimsel düzeye gelindiğinde o günün insanlarına doğru bir içerikle açıklayabilecekleri bir şiir dili kullanmaktır. Bunun nedeni de yaşadığı yeni zamanı, yeni dış gerçekliği kendisi açısından anlatmaktı bunun içinde alegorik anlatımı kullanmış. Gerçeğin zihinde ancak bir fantazmagoryanın bölük pörçük tarihsizleştirilmiş fragmanları olarak kavrandığı bu yeni dönemde yaşadığı gerçeği yansıtmak istemesi ve lirik şairin tutunabileceği tek şiirsel anlatım bu nedenle referantları geniş tutulmuş bir alegorik anlatımdır.²⁵

Afrika işçilerinin resmi dili, tümüyle belitseldir. Yani hiçbir iletişim değeri yoktur, korkutmaca değeri vardır. Kurallarla olgular arasında bir rastlaşım yaratmaktır. Bir izge gibi işler yani sözcüklerin içerikleriyle hiçbir bağlantısı yoktur. Örn: Sürü kelimesi yasadışı kişiler, asiler ya da kamu hukuku yargıhları sürüsü belitsel dilin en iyi örneğidir bu. Sözcük doğarcığının değerden düşmesi burada savaş durumunu yadsımaya yarar, buda kendisine seslenilen kişi kavramını yok etmeyi sağlar. Yasa dışı kişilerle tartışılmaz böylece dilin töreselleşmesi barış sorununu söz doğarcığının saymaca bir değişimine

²⁵Oskay, a.g.k., s.52-55.

atmayı sağlar. Sürü Fransızca olduğu zaman topluluk adı altında yüceltilir. Toplumsal her zaman ekonomikle eşleştirilir. Toplumsal özellikler okullardır (deniz ötesi halkların eğitimi) ekonomik de Afrika'yı bölünmez biçimde anayurda bağlayan her zaman açık ve karşılıklı çıkarlardır. Toplumsal ve ekonomik alan, toplumsal ve ekonomik yerleşimdir. Burada törel enflasyon ne nesnelere ne edimlerde düşüncelerdedir, kavramlardadır.²⁶

Kelimelerin çağdan çağa milletten millete değişen, değişken ve geçici anlamları vardır. Kelimeler aracılığıyla kitleler üzerinde etki etmek istediğimiz zaman, bu kelimelerin daha önce taşımış oldukları veya değişik zihin yapısındaki bireyler için oluşturdukları anlamı değil, belli bir zamanda kitle için ifade ettikleri anlamı bilmelidir. Kelimeler tıpkı fikirle gibi yaşar. İnançların değişmesi politik kargaşalıklardan sonra bazı kelimelerin benimsenmemesi zihinde oluşturdukları imgelere karşı duyulan tepki şeklinde de olabilir. Bu şeyler kolayca içerik değiştiremeyecek derecede kalıtsal bünyeye bağlıdır. Tocqueville göre, Consulant ve İmparatorluk hükümetlerinin yaptıkları geçmişten kalma birçok kurumlara yeni kelimeler giydirmek ve böylelikle hayal gücünde kötü çağrışımlar yapan kelimeler yerine yenilerini koymak olmuştur. Toplumda aynı kelimeler değişik toplum tabakaları için değişik anlamlar ifade ederler. Kavimden kavime değişen, en fazla kullanılan kelimelerdir. Örn: bugün pek sık kullanılan demokrasi ve sosyalizm kelimeleri gibi. Bu kelimeler Latin ve Anglo - Sakson ruhlarında birbirine tamamen ters düşünceler ve hayalleri ifade ederler. Latinlerde demokrasi kelimesi, bireyin irade ve girişiminin devletin iradesi ve girişimi karşısında silinmesi anlamına gelir, devlet daha çok yönetmek, her şeyi merkezleştirmek, sınır altına almak ve imal etmek ile görevlidirler. Anglo - Saksonlarda ve Amerika da ise iradenin ve bireyin serbestçe gelişmesi anlamında kullanılır. Ordu, polis ve diplomatik ilişkiler dışında eğitimin dahi iradesinin devlete bırakılmamasını devletin aradan çekilmesini ifade eder. Belli bir dil dikkate alırsak, bunun içindeki kelimelerin, çağların geçişi sırasında oldukça ağır bir tarzda değişikliğe uğradığı görülür; bu kelimelerin zihinde canlandırdığı hayaller, tasvirler ve bu kelimelere verilen anlamlar durmaksızın değişir. Örn: bir kitabın bir başka dile çevirisinde özellikle ölmüş milletlerin artık var olmayan dilinde yapılıyorsa, tam bir tercümenin yapılamayacağı, Fransız bir kavramı Latince bir tabiri Yunanca bir tabirin yerine koyduğumuzda veya kendi dilimizde birkaç asır önce yazılmış bir kitabı yeni hayatın zihnimize meydana getirdiği

²⁶ Barthes, a.g.k., s.110-112.

hayalleri düşünceleri, bizim yaşantımıza benzemeyen başka bir ırkta tamamen ayrı olarak yerleşmiş olan kavramların düşüncelerin yerine koyarız.²⁷

Dil ve dildeki sembollere kalıcılık ve çoğa seslenebilme yeteneğini kazandırabilmek için girişilen resim ya da daha stilize, soyut şekillere dayanan yazı türlerinin geçmişi çok eskidir. Daha sonra kitaba geçişin kitabın bir ulus kültürünü sonraki kuşaklara aktaran bir öğreti aracı olarak etkisi, ilk kez Samilerin bir bölümünde görülmüş, daha sonraları feodal toplumların yerini merkezîyetçi ve ulusçu kapitalizm öncesi toplumların oluşumu ile başlayan ve sınıflaşmayla hızlanan gelişmelerde kitaba toplum içinde daha geniş bir rol tanınmasını gerektirmiş. Kapitalizmin uluslara dayanan topluluk yapısı içinde pazar imkanı doğmuş bunun sonucunda diğer iletişim araçlarına ve tekniklerine geçilmiş. Yüzyılımıza doğru ise kitle toplumu olgusu yer almış. Bu yeni dönemde bireyler sosyalizasyon kurumları, kitle iletişim araçları, propaganda yöntemleri, toplumun sosyo-ekonomik yapısının gerektirdiği toplumsal rolleri yapının kendilerinden istediği biçimde yerine getirmeye yöneltmiş. Böyle bir uygarlığa kitap uygarlığından geçen batı toplumlarına kıyasla geri kalmış veya bırakılmış toplumlar çok daha hazırlıksız geçmişler. Bu toplumlar kitap uygarlığının yarattığı kültür birikiminden yoksun, yetersiz olanakları sebebiyle dolaylı ya da dolaysız dış enformasyon kaynaklarına bağlı kitle haberleşme (iletişim) araçlarıyla gerçekleştirilen kitle iletişim dönemine geçilmiştir.²⁸

Althusser (1971) göre, devletin ideolojik aygıtları, baskıcı devlet aygıtlarından farklıdır, çünkü baskıcı devlet aygıtı tek bir tane iken, devletin ideolojik aygıtlarının çoğulluğu söz konusudur. Baskıcı devlet aygıtı tamamıyla kamusal alana ait iken, ideolojik devlet aygıtlarının büyük bölümü özel alanın parçasıdır; dolayısıyla özel pratikler ve kurumlardır. Fakat bu iki devlet aygıtı arasındaki temel ayrım baskıcı devlet aygıtının şiddet yoluyla ideolojik devlet aygıtlarının ise ideoloji yoluyla işlev görmesidir. Althusser; hiçbir sınıfın devlet erkini aynı zamanda devletin ideolojik aygıtlarında hegemonyasını

²⁷ Le Bon, Gustav., **Kitleler Psikolojisi** (Çev. D. Selahattin), Hayat Yayınları, Kişisel Gelişim Psikoloji Dizisi 2, İstanbul, 1997, s.93-97.

²⁸ Oskay, Ü., “**Kitle Haberleşmesi Açısından Sosyal Algılama Ve Tutumların Dinamiği**”, A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXIX, No. 1-2, Ankara,1974, s.161-162.

²⁹ Mutlu, E., **İletişim Sözlüğü**, Bilim ve Yayınları, 4.Basım, Ankara, 2004, s.71

kullanmaksızın uzun süre elinde tutamayacağını belirterek, bu aygıtların sınıf savaşımıyla elde edilecek kurumlar olmanın yanı sıra, sınıf savaşımının yürütüldüğü bir alan olduğunu da öne sürmektedir. Devletin ideolojik aygıtları kendilerini birbirinden farklı ve uzmanlaşmış kurumlar olarak sunarlar. Bunlar dinsel(farklı kiliseler sistemi), eğitimsel (farklı kamusal ve özel okullar sistemi), ailesel (iş gücünün yeniden üretilmesine müdahale eder ve farklı üretim tarzlarında üretim veya tüketim birimidir), hukuksal (hem bu kategoriye hem de baskıcı devlet aygıtına aittir), siyasal (farklı partiler dahil siyasal sistemler) sendikal, iletişimsel (basın, radyo ve televizyon) ve kültürel (yazın, sanatlar, spor vb.) pratikler ve kurumlardır. Althusser'e göre ideoloji toplumsal var oluşun tüm biçimlerine yer etmiştir.²⁹

Marx ve Engels Marxçı ideoloji tartışmasında herhangi bir toplumdaki yönetici fikirlerin, toplumdaki üretim araçlarını ellerinde bulunduran sınıfların fikirleri olduğu yönündeki önermesini temel almaktadırlar. Bu önermeden yola çıkarak “egemen ideoloji”, “yanlış bilinç” kavramları geliştirilmiştir. Bu kavramlar alt yapı ile üst yapı arasındaki ilişki olarak açıklanmakta ve ideolojiyi bilinçli bir etkinlik niteliği atfetmektedir. Marxçı ideoloji kavramlaştırımına farklı bir yönden Althusser tarafından yaklaşılmıştır.³⁰

Bireyin özne durumunda olması ve bunun da ideolojiler tarafından toplumsal rollerinin belirlenmesi bireyin içinde bulunduğu ideolojik ortam tarafından kurulmuş özne haline gelmesidir. Yani Althusser'e göre bir döngü söz konusudur diyebiliriz. Fakat bireyin ideolojiler dışında zaten kendi öznesi oluşu yani ideolojinin işlevi toplumsal sistemlerin devamı olarak, toplumda verili olanı alan kişiler olarak özneleri oluşturmaktadırlar. Bilinç alanını ideolojiler oluşturur. Yani bireyler edilgin konumda öznelerdir. İdeolojiler DİA'ları ile olmaktadır.

Fakat devletin ideolojik aygıtlarını yöneten gene kişilerdir. En alt basamak olarak toplumun ‘dil’i, düşünme biçiminin yansıtılışında, öznenin- toplumsal kimliğin oluşun da, dil üzerinde düşünmenin bir sonucu olarak alırsak.

³⁰ Mutlu, a.g.k., s.132.

Özne ile nesnelere dil kurar ve yorumlar. Benlik dilde bir konumdur sadece. Söylemin sonucudur. Nietzsche, mantıksal bir nedenle uslama yapan, düşünen, hisseden bir öznenin varlığını sorgular; sabit tözsel bir benliğin geçerliliğini tartışır. Freude ise tutarlı, tümleşik, birlikli, modern özne konumunu sorgular. Öz- bilinç özneyi ikinci plana iter, merkezsizleşmiş, bölünmüş ve ayrışık, çoğunlukla bilinç dışının ayırımında olmayan özneyi onun yerine koyar. Özneyi tümüyle bir kenara itmez. Öznel düşüncenin özgürleştirici yetisine inanmayı sürdürür. Yapısalcı görüş toplumsal ilişkilerden bağımsız bir etkidir. Toplumsal ilişkileri sürdürme veya değiştirme kapasitesi olan bir özne olasılığı yapısalcı düşünce tarafından reddedilir.³¹

İdeoloji konusunda en kötümser Frankfurt Okulu ile Althusser'dir. İdeoloji, bir yanlış bilinçtir. Karmaşık toplumsal süreçleri, uygulamaları (pratikleri) ideoloji yalın (basit), doğal, değişmez durumlar olarak göstermektedir. İdeoloji yanlış bir bilinç durumundadır. Hegemonik ideoloji özel olanı, özel çıkarları genellenmiş, kamusallaşmış, kamusal çıkarlara uygunmuş gibi gösterir. İdeolojiler oluşturup kurumsallaştırdıkça ve bunları hegemonik ideoloji durumuna getirdikçe yaptıkları açıklamalar bilişimsel (cognitive) bir yozlaşmaya ve çarpıklaşmaya uğrar. İdeoloji Frankfurt okulunca tekrarlanan insanlara bir basmakalıp olarak yansıyan bir duruma dönüşür. Frankfurt Okulu ideolojinin tarihsel yozlaşmasını incelemiştir.³²

Frankfurt Okulu, ideolojiye çağdaş insanın dış gerçekliğini kavrayamaması süreci içinde bir yer vermekle de kalmamakta ideolojinin tüm toplum yüzeyinde yaygınlaştırılan bir kitlesel aldanım olduğunu en çok da kitle iletişimi araçları ile işletilen bir kültür Endüstrisi aracılığıyla yaygınlaştırıldığını savunmaktadır. Kitle iletişimi araçlarının manipülasyon aracı olmaları durumunu abartarak, tekeli kapitalizmin kendini yeniden üretmesinin kitle iletişimi araçları, ideoloji, toplumun yada toplumsal yaşamın kendisinde oluşan üçlü bir yapı içinde gerçekleştirildiğini söyler. Bunlar arasında hiçbir gerilim, hiçbir çelişki olmadığını onanmış olur. İdeolojide çatışkın öğeler olup olmadığını da ele almıyor. Bu nedenle Frankfurt Okulundan düşünürler ideolojiyi sadece hegemonik ideoloji olarak ele alıyorlar ve tam bir kötümserliğe varıyorlar. Adorno'nun "istifa başlıklı yazısında (1968)" şu görüşler savunulmakta; çıkış yollarını arayan eleştirel düşüncenin

³¹ Mutlu, a.g.k., s.231.

³² Oskay, Ü., "Popüler Kültür Açısından İdeoloji Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar", A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXXV. No.1-4, Ankara, 1981, s.227.

barınabilmesine izin verecek hiçbir parti ya da sınıf örgütü olmamasına rağmen, insanlığın bugün ayrımsayamadığı savunamadığı eleştirel düşüncenin üretimine birilerinin devam etmesi yaşadığımız dönem için devrimci uygulamadan çekilmek değil, bu uygulayımın en doğru olanını inatla sürdürmek demektir. Frankfurt Okulunun kötümser açıklamaları da sadece günümüz için değil bitmiş bir tarih içinde geçerli şeyler olarak savunulmaktadır.³³

Tüm ideoloji biçimleri refleksiteden (tepkeden) eleştirelilikten yoksundur. İdeolojilerde bulunmayan bu özellik ancak eleştirel kuramda bulunmaktadır. Çünkü ideolojiyi yapanlar “izm” olarak ideoloji yaparlarken dünyayı değiştirmeyi, hegemonik ideolojiyi yaparken ise yaşanan toplumsal durumu haklılaştırmayı öne alırlar.³⁴

Böylece Frankfurt Okulu'nun yığınsal iletim araçları konusunda karamsar yaklaşımının dışına taşan Marx'cı kuramlar değişen toplumsal yapılarda bu araçları olumlu, bilinçlendirici işlevler kazanabileceğini kabul ederken, eleştirel yaklaşımlarıyla da yığınsal iletim ürünlerinin biçim ve içerik yapılarının incelenmesinde yapısal ve göstergebilimsel yaklaşımları ve araçlarda tekelleşen ekonomik yapının bu ürünler üzerindeki etkilerini inceleyen değişik yaklaşımları büyük ölçüde etkilemektedirler.³⁵

Egemen topluluğun ideolojisinin işlevi Gramsci'ye göre var olan toplumu, onun kurumlarını, onun yaşam biçimini meşrulaştırmaktadır. İdeolojiyi toplumsal özdeksel bir gerçeklik yani gündelik yaşamın bilincinin oluşturucusu saymıştır. İdeolojinin hegemonik ideolojiye dönüşmesi Gramsci'ye göre; şeyleri oldukları gibi tanımlamak ve bu tanımlamaların toplumda geniş bir kesimce benimsenmesini sağlamak; kişileri var olan topluma onun yaşam biçimine uymaya yöneltmek bu yaşam biçimini güzel onurlu saydırmak var olan toplumu adaletli saydırmak; insanların gündelik yaşamdaki bilinçlerine, bu işleri görececek bir ideoloji olarak aktarılacak, böylece toplum yapısının iç tutunumu ve dengesi için önemli bir güç bir dolaylı hükmetme aracı olarak hizmet görececek duruma gelmek. Burada hegemonik ideolojinin en önemli özelliği reel yaşamda (var olan toplumsal yaşam) olanları, oldukları durumları ve biçimleri ile kabul ettirme özelliğidir.³⁶

³³ Oskay, a.g.m., s.231.

³⁴ Oskay, a.g.m., s.228.

³⁵ İlal, a.g.k., s.62.

³⁶ Oskay, a.g.m., s.222-223.

Toplumdaki tutum ve inançların hegemonik ideolojide toplumsal yaşamın içinde toplumun kurumlarınca yer alması şeklinde olması.

Bir dönemden başka bir döneme geçiş ancak belli bir toplumsal gücün belli bir ideolojik bütünlük içinde eyleme geçmesi ile olanaklıdır. Bu toplumsal güç bir sınıf veya sınıftan daha küçük bir grup da olabilir. İktidara yönelen toplumsal gücün niteliği, o toplumun içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik gelişme aşamasına bağlıdır. Bu aşama, belli bir üretim biçiminin nitelikleri ile sınırlıdır.³⁷

1.2. KİTLE İLETİŞİMİ

Kitle iletişimi kavramı ilk kez 1940'ların başında D. Lasswell tarafından kullanılmıştır. Bu terimin amacı toplumun örgütlenmesini yöneten modern koşulları belirtmek ve siyasal karar alma süreçlerinde bürokrasilerle onların iletişim teknolojilerinin rolünü vurgulamaktır. Bu toplumsal fenomenlerin çözümlenmesinde iletişimin öneminin de tanınmasıydı. 19. yy. kapitalizmi gibi kitle kültürü de dinamik, devrimci bir güç olup, eski sınıf, gelenek, beğeni engellerini yıkıp parçalamakla, tüm kültürel farklılığı eritip yok eder; türdeşleşmiş bir kültür üretir; değerleri yok eder. Çünkü değer yargıları ayrımcılığı ima eder. Mc Donald'a göre kitle kültürü yapay sanatın kitlesel üretimi olup kitlesel tüketicilere dağıtılır ve sanat uzmanlardan oluşan bir üretim hattıyla gerçekleştirilemez. Hakiki sanat gerçekliğin karmaşıklığını anlamamızı derinleştirirken, kitle kültürü gerçekliğin örtüsünü açar ve onu yerinden eder.³⁸

Kitle iletişiminde ilk farklılık kaynağın, tek bir kişi değil, bir kuruluş oluşudur. Buna kurumsallaşmış kişilik denilmesi daha aydınlatıcı olur. Muhabirleri, redaktörleri, sermaye terkihi, bu sermaye terkihinin sağladığı toplumun belirli kesimleri ile olan bağlar ve yakınlıklar, kullanılan teknolojinin düzeyi, kurumun kendi içindeki meslek etikinin ve tecimselleşmenin derecesi ile oluşur bu kurumsallaşmış kişilik.³⁹

Kitle iletişiminin toplumdaki işleyişi konusunda Wilbur Schramm toplum iletişiminin temel yapısal özellikleri mesaj ve zincirdir. Mesajın ardında ise sub-atomic bir

³⁷ Kongar, a.g.k., s.395-396.

³⁸ Mutlu, a.g.k., s.177-179.

³⁹ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, , Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.46.

evren olduğu belirtir. Uyarılar, kodlama, iletme, alama, kod açma, öğrenme ve benimseme gibi mesaj zinciri ardında toplumsal organizasyonlar da (gazete ya da siyasal bir komite gibi) belirli bir haberleşme amacı taşıdıklarından tüm yapıyı mesaj ve zincir diye iki alanda ele almak mümkündür. Zincir kişi ile kişi arasında olan iletişimdir. Kitle haberleşme araçlarıyla yapılanda ise olayı gören (haber kaynağı), görenle konuşan (muhabir) editör, haber ajansındaki yazı kurulu, editör, gazetenin okuyucusu olmayanlara gazetenin okuyucusu olan ve okuduğunu isterse nakleden, istemezse nakletmeyen ya da istediği biçime sokarak, istediği açıdan nakleden ya da etmeyen “gate keepers” dediğimiz kimselerdir. Etraflarında çok daha gelişmiş haberleşme ağı vardır. Sosyal ilişkileri daha çoktur bu ilişkiler sayesinde okuduklarını, dinlediklerini daha çok kişiye iletirler. Bu kişilerin toplumdaki statüleri daha yüksek olduğu için görüş ve kanaatlerine itibar edilmektedir. Bu nedenle düz okuyucuların, düz dinleyici kitlesinin dünyayı görmelerinde önem teşkil etmeleridir.⁴⁰

İletişim sürecinde hedef-kitleye yönelttiğimiz iletişimimizin karşılığında, bu iletişim edimimizin amaçladığı sonucun elde edilmesini iletişimde etkinlik olarak ifade etmektir. Bir reklam ajansı belirli bir ürün için reklam kampanyası yapmışsa amacı, o ürünün o markadan olanının pazarda yer edinmesini pazarda yer edinmiş bir ürün ise bu yerini korumasını hatta genişletmesini sağlamaktadır. Bunu sağlamayan bir reklam kampanyası etkinliği olmayan bir iletişim kampanyasıdır. İletişim sürecini kurgulamadan önce, hazırlayıcı iletişim süreci ile hedef-kitlenin bilgi/algılama düzeyinin yükseltmemiz gerekmektedir. Kitle iletişiminde hazırlayıcı iletişim süreçlerinin en çok görünen örnekleri, modern devletlerin dış politikalarında ani ve köklü bir değişikliğin planlanıp kararlaştırılmasından hemen sonra uygulanmaya konulan hazırlayıcı iletişim kampanyalarıdır. Bu kampanyalarda, yapılmakta olan dış yardımların kesileceği, gerekirse de başka önlemlerin alınacağı bir ülke ile olumsuz, irkiltici, kuşkulandırıcı haberler çıkmaktadır. Daha sonra, kamuoyunun anlayabileceği, kabullenebileceği, haklı bulabileceği anlaşıldığında, o ülke ile ilgili dış politika değişiklikleri arka arkaya duyulmaktadır. Reklamcılıkta da benzer iletişim yöntemleri kullanılmaktadır.⁴¹

⁴⁰ Oskay, Ü., “Kitle Haberleşmesi Açısından Sosyal Algılama ve Tutumların Dinamiği”, A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXIX, No. 1-2, Ankara, 1974, s.164.

⁴¹ Oskay, a.g.k., s.41-44.

Yeni bağımsızlık kazanan devletlerin ortaya çıkışı, bunların eskiden bağımlı oldukları ülkelerle yeni tip ilişkilerini gündeme getirmektedir. Büyüyen ve gelişen dünya ekonomisi de uluslar arası iletişim sorunlarını derinleştirmektedir. Toplumsal ve siyasal bilimlerde yeni bağımsız olan ülkelerin toplumsal ve siyasal bilimlerde yeni bağımsız olan ülkelerin toplumsal ve siyasal modernleşme ve kalkınma sorunları önemli bir düşünsel çabanın alanı olmuştur. İletişim araçları ise bu konuda geliştirilen kuramlarda önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. İletişim araştırmaları alanının en önemli bir bölümü kitle iletişim araçlarının siyasal ve sosyal modernleşmede etkin olarak nasıl kullanacakları olmuştur. Gelişen sanayi ötesi toplumlarını kurma aşamasına gelen toplumlar toplumsallaşma sürecinde karşılaşılan sorunlar ve iletişim sürecini anlama yeni araştırma alanlarını çıkarmış. İdeoloji, kültür süreçlerinin araştırılması iletişim kuramcılarına yeni boyutlar kazandırmış.⁴²

19. yüzyılla başlayan dönem içinde insan toplulukları yeni biçimler almaktadır. Bu yeni biçimlenme içinde iletişimde taşıyıcı sistem olarak çok önemli bir yere sahiptir. Ancak toplumların gelişimine paralel olarak iletişim sistemleri de değişime uğramaktadır. 19 uncu yüzyıldan 1960'ların sonlarına kadar uzanan süreç, toplumların kitleleşme aşamasıdır. Bu aşamada kitle iletişim araçları da bu kitleleşmeyi izler. Giderek artan tirajlar, dinleyici ve izleyiciler aynı anda aynı mesaj karşısında bulunan insan sayısının inanılmaz boyutlara erişmesi bu dönemi niteleyen özelliklerdir. Kitle iletişim araçlarının sınırsız bir güce sahip olduğu mitosunu doğuran en büyük etkende bu sayısal görünümdür. Ancak 1970'li yılların başında başlayan yeni bir dönem bu kez kitlelerin çözülmesi biçiminde gelişmektedir. Bu dönem artık çok geni okuyucu arayan iletişim araçlarının değil parçalanmış okuyucu, izleyici, dinleyici kategorilerinin oluştuğu dönemdir. Böylece 19. yy da başlayan düşüncenin parçalanması süreci yeni bir evreye girmektedir. Kitleleşme aşamasının kitle insanı aktifleşmiş yalnızdır.⁴³

Avrupa toplumları gibi köklü geleneklerden ve uzun yıllardan beri yaşanmış bir coğrafi mekan birliğinden yoksun, çeşitli kültürlerden devşirilmiş insanlardan oluşan bu

⁴² Alemdar, Kaya,, a.g.k., s.9.

⁴³ Özkök, E., **İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü**, Tan Yayınları, 1.Baskı, Ankara,1985, s.19-20.

yeni toplum yapısı gereği, sanayileşme sürecinin ilk dönemlerinden itibaren “Kitle Toplumu” özellikleri kazanmaya en yakın toplum batı toplumu olmuştur.⁴⁴

Kitle iletişim araçları bir yandan özellikle siyasal mesajların özgür ve doğru olarak kitleye iletilmesi görevini üstlenirken, diğer yandan da kitlenin, siyasal seçkinlere duyduğu ilgiyi arttırmak kamuoyunun fikir, kanaat ve faaliyetlerini açıklamak dolayısıyla toplumu oluşturan bireylerin etkilenmelerini sağlamak işlevini yürütürler.⁴⁵

Uygun zamanda, uygun bir dille kodlanıp yayımlanan iletimizin ilgi çekmesi, öğrenilmesi, akılda tutulması ve belirli yönde bir tutum değişikliği yaratabilmesi için, ayrıca hedef kitlenin temel değerlerini, tutumlarını, grup standartlarını bilmemizde gerekmektedir. Bu sorun yüz yüze iletişimde daha kolay kitle iletişiminde daha zordur.⁴⁶

Sanayi devrimi “kitle” ya da yığın üretimini olanaklı kılmıştır. Yığın üretimindeki yığın sözcüğü İngilizcedeki “mass” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaktadır. “Yığın üretimi” “mass production” teriminin Türkçedeki karşılığıdır.⁴⁷

Popüler kültür sanayi toplumundan önce bazı özellikleri bakımından, folk kültürü ve seçkinler kültürü gibi, çağdaş dönemden daha önceleri de var olmuş bir kültürdür. Ancak toplumun bazı eksik açıklamalarda kullanılan terim ile “kitle toplumuna” dönüşmeye başladığı 19.yüzyıl ortalarından itibaren çok önemli yeni işlevler ve özellikler kazanmıştır.⁴⁸

19.Yüzyıl toplumsal özelliklerin ortaya çıktığı yüzyıldır. Kitle eleştirisi 19.yy da sistematik bir görünüm almaya başlar.19. yy Avrupası kültürel ve toplumsal değerlerdeki büyük sarsıntının gözle görülür hale gelişine tanık olur. 18.yy dan başlayan gelişmeler

⁴⁴ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000, s.102

⁴⁵ **Bektaş**, a.g.k., s.118

⁴⁶ Oskay, Ü., **İletişimin ABC’si**, İstanbul, 1999, s.42.

⁴⁷ **Şenyapılı**, a.g.k., s.30.

⁴⁸ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000, s.172.

Sanayi Devriminin ortaya çıkardığı koşullarda daha belirgin hale gelir. Kitle toplumunun ilk sistemli eleştirisinin kaynaklarını toplumsal planda değerlerin değişimi ve siyasal planda totaliter eğilimli kitle hareketleridir.⁴⁹

19. yüzyılın ortalarına kadar, şair insanın lirik şiir üretmesi, onun dolaysız olarak kendisinin algılayıp anlamlandırabildiği bir yaşam ile iç içe olması sayesinde gerçekleşebilmekteydi. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ise, toplumsal yaşam, eski çağların bilgisi olan şairin kendi bireysel yaşamını da onun elinden almıştır. Şair toplumsal yaşamı, ardındaki gerçek şekillerin zor seçilebildiği bir fantazmagorya olarak algılayabilmeye başlamıştır. Aynı toplumsal değişmelerin sıradan insanların idrak biçimlerine olan yansımaları ise bu insanların kendi başlarına ve kendileri adına anlamlandıramadıkları biçimde olmuştur.⁵⁰

Fransız devriminin ortaya çıkmasını milletlerin ilerlemeleri için anayasaların ve hükümetlerin gelişmesi, toplumsal değişmelerin kararnamelerle meydana geldiği düşünesi bugünde yaygın olan bugünkü toplum teorisyenlerin dayanağını oluşturan bu düşüncelerdir. Kurumlar, düşünceler, duygular örf ve geleneklerin doğurduğunu, kanunları yeni baştan düzenlemekle düşünceler, duygular, örf ve adetler meydana getiremeyeceğini göstermek için güç olmadı. Bir kavim gözünün veya saçlarının rengini kendisi seçemediği gibi, kurumlarını da istediği tarzda seçemezler kurumlar ve hükümetler ırkın özünü temsil ederler. Onlar bir dönem tarafından meydana getirilmişlerdir. Bir siyasi yönetim kurulabilmesi için yüzyıllar gereklidir. Belli bir zamanda belli bir kavim için iyi olan kurumlar başka bir kavim için kötü sayılabilirler. Kurumların kendilerine özel bir fazileti yoktur. Bu kavimler geçici isteklere göre değil karakterinin gerektirdiği gibi idare olunur. Kavimler kendi kurumlarını kökünden değiştirmek gücüne sahip değildirler. Şiddetli devrimler pahasına kurumların ismi değiştirilebilir, fakat esasları değiştirilemez. İsimler boş etiketlerdir Örn: Monarşik bir idare altında olduğu halde dünyanın en demokrat ülkesi İngiltere'dir halbuki cumhuriyetçi anayasalarla yönetilen güney Amerika ülkeleri en ağır baskı altında ezilmektedir. Kavimlerin kaderini hükümetler değil, kendi karakterleri

⁴⁹ **Özkkök**, a.g.k., s.28-29.

⁵⁰ **Oskay**, a.g.k., s.308.

belirler. Kitlelerin ruhuna derin bir şekilde etki edebilmek için sebebi kurumlarda aramamalıdır.⁵¹

Kitle olgusu ile gelişen ve bunun sonucu ortaya çıkan kültür,19. yüzyılla kitle kültürünün ortaya çıkması ve bununla beraber kuramların, kitle iletişim araçlarının ve ideolojinin ortaya çıkışı ve yeni bir dünya düzeni tek taraflı bir akımın üretici kültürlerden tüketici kültürlere doğru gelişen bir yaklaşımın olması şeklinde gelişen iletişim sürecini ortaya çıktığı toplumsal yapılar bu boyutlar altında ele alınır.

Uluslararası haber akışında tek yanlı ve dengesiz konumun değişmesi temelinde formüle edilen “Yeni Haberleşme Düzeni” teknoloji ve mali kaynakların transferi düzeyinde yeniden tasarlanmasıyla 1978 yılından itibaren uluslar arası haber akışını büyük ölçüde kontrol eden batılı ülkelerce de kabul edilen Unesco genel kurulunda daha etkin bir dünya haberleşme düzeni olarak yeniden isimlendirilmiş. Uluslar arası haberleşmede tek yönlü ve dengesiz haber akışının ikinci sorunsalda “kültürel bağımlılık” ve “kültürel emperyalizm” kavramları araştırmacıların ilgi alanı olmuş. Özellikle toplumsal değişme kategorisi çerçevesinde toplumsal bilimlerin gündemini kapsayan sorunlar, kitle iletişimlerinin egemen iletişim sistemi olarak yer aldığı toplumlarda özellikle Üçüncü Dünya denilen toplumlarda “kültürel kimlik” ve “kültürel değişim” konuları inceleme konusu olmuştur. Sorunun sadece kitle iletişimlerinin içeriğinde değil, yapısından da kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Batılı toplumlardaki araştırmacılar aile, din, okul vb. toplumsallaşmanın geleneksel araçları olan kurumlar yanında kitle iletişim araçlarının bu kurumlarla karşılaştırmalı bir biçimde toplumsallaşma ve kültürel biçimlenmelerdeki etkilerini sorgulanmaktadırlar.⁵²

1.2.1. Toplum ve Kitle İletişimi

Bir toplumun varlığının oluşumunda en etkin olan iletişim aracı dil toplumsallaşmanın sağlanması devamı toplumların varlığının devamı gelişimi içinde en temel olan olgudur. Toplumların ulusların varlığın dilin gelişimi sayesinde gerçekleşir

⁵¹ **Le Bon**, a.g.k., s.78-80.

⁵² **Alemdar, Kaya**, a.g.k., s.15-16.

gelişir. Avustralya da Amerika kıtasında yaşayan halklar yerel kültürler örn: Kızılderili kabile yaşamlarından en ilkel olanlarının birinde sağlanan toplumsal yaşam sınırlı bir yapıdaki insanların varlığını sürdürmesi için olanaklı bir durumdadır. Barınma, yeme-içme dışında kendi kabile hayatının dışında gelişen sistemleri algılama anlamlandırıp cevaplandırma gene kendi algıladığı sınırlı alanda gerçekleşebilmekte iletişim araçlarının varlığı onlar için hiçbir anlam ifade etmemekte, kitap toplumuna geçememiş bu topluluklarda toplumsal yaşam bizim bakışımızda çok ilkel durumda olsa da orada yaşanan yargılama sistemi (hukuk) kendi içinde kurallara ayrılmıştır tutum ve davranışları onlara göre düzenlenmiş bulunmakta veya küçük balık büyük balığı yer şeklinde olabilir. Gelişmiş kıtaların toplumlarının en üst düzeyde yaşadığı halklar bilim, teknoloji, sanat, edebiyat, yazılı görsel basın alanlarında inanılmaz başarılarla ulaşılmış gelişmenin en üst düzeyde olduğu küreselleşmiş insanlar her alanda gönderilen iletileri ortak bir bütün içinde algılamakta ,anlamlandırmakta, otak yanıtlar etrafında toplanan kültürlerin hayatı algılayışındaki bu ortaklık tüm insansal sistemlerin dışında toplumların iletişim araçlarına (yazılı basın, radyo televizyon ağ sistemleri, sinema) ve buradan yayılan iletiler ortak kavramlar olarak algılayıp nitelendirmeleri çok uluslu sermayelerin yapılarındandır diyebiliriz.

İnsanların temel geçim araçlarını yapma biçimi ve gerek bu araçları, gerekse tüm öteki ürettiklerini değişme biçimi, “ekonomik ilişkiler” ya da “üretim ilişkileri” diye anılmaktadır. Üretim ilişkileri temel ilişkilerdir. Tüm öteki ilişkileri belirleyici niteliktedir. Ya da düzen altına sokmaktadır. İnsanlar arasındaki ilişkiler belirli bir ekonomik yapı içerisinde ve bu ekonomik yapıya aykırı düşmeyecek biçimde oluşmaktadır. Toplumda büyükçe bir insan topluluğu içindeki kurumlar ve ilişkilerden oluşan yapıyı anlatır. Tek tek insanların bir araya gelmesiyle oluşan bir topluluğun toplum olarak adlandırılmasının yeterli olmayacağı bu topluluğun içindeki ilişkiler ve kurumlarda önem taşımaktadır. Bu 19. yüzyıldan sonra bir nesneyi anlatan kavrama yani ilişkilerimizin nesnel olarak kullanılmaya başlandığı dönemdir.⁵³

Toplumların evrimine ilişkin öncülerinden Lewis H.Morgan XIX. Yüzyılın ikinci yarısının sonlarında Aztek ve İnka toplumlarının İsa’dan sonra XV. Yüzyılda bile siyasal toplum düzeyine gelmemiş olmalarını (bu toplumlarda siyasal yaşam bulunmadığı

⁵³ Şenyapılı, a.g.k., s.72.

anlamına gelmiyor) insanın kassal ve sinirsel sınırlılıklarından kurtulmasını sağlayan at, öküz ve deve gibi işe koşulan hayvanların Yeni Dünya'da bulunmayışı ile açıklamıştır. Morgan'a göre bu tür güç kaynaklarından yoksunluk Kızılderili toplumlarının çapa tarımcılığında varılabilen pueblo (yan yana toplanmış köy yerleşmeleri) düzeyinde kentsel yaşama geçebilmelerini önlemiştir. Morgan Marx'ın ilgi ile karşıladığı Eski Toplum'da araç ve gereç kullanımı ile gerçekleştirilmiş bulunan toplumsal evrimde, hayvan gücü, rüzgar gücü ve su gücü gibi insanın fiziksel sınırlılıklarının aşılması için gerekli güçlerin bir sistem içinde olması bunların gerçekleştirilebilmesinin ve yaşam sürdürmek için gerekli olan nişastalı ve proteinli besinlerin besleyici bitkilerin tohum ve ekimi, hayvanların evcilleştirilmesi böylece bozulmaz besin yiyeceklerine sahip olunmasına bağlamaktadır. Beslenme olanaklarının düzene kavuşması ile de insan zaman ve mekan bakımından sınırlılıklarını aşmaya başlamıştır. Sabanla yapılan tarla tarımcılığına geçilmesi yeni dönemde daha az insanın daha çok sayıda insana yaşam sürdürme etkinliklerinde özgür olabilmelerini sağlamıştır. Belli bir kesim sanatlara, zanaatlara, düşünme gerektiren çalışmalara yönelmesine olanak vermiş. Bu da teknolojideki bu gelişme ile gerçekleştirilen toplumsal servetin büyümesi olmuştur. Özel mülkiyet ve siyasal toplum (devlet) bu gelişmelerden sonra oluşmaya başlamıştır. Ancak teknolojideki bu gelişme başat değişken demek doğru değildir. Morgan toplumsal gelişmede Kızılderili yerli toplumlarının sabana koşmaya elverişli büyükbaş hayvanlarının Yeni Dünyada bulunmayışlarını söylerken teknoloji etmenini başat değişken olarak göstermişse de Grek ve Roma dünyasının siyasal toplularında sonraki uygarlıklar için teknolojinin etkinlerinin de özel mülkiyeti temel alan yeni toplumsal yapılarıdaki kurumlar tarafından belirlendiğini kabul etmiş. Morgan'a göre siyasal topluma geçişle birlikte teknolojinin kendisini de aşan, mülkiyet ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine insanın bir gün özel mülkiyet üzerinde insanın bir gün yeniden kendi efendiliğini kurabilmesine bağlı bulunmaktadır.⁵⁴

Sabana geçiş, insan topluluklarının fiziksel gereksinim maddelerinin üretiminde nüfusun bir bölümünün istihdamı ile yetine bilmesini sağlamış, geri kalan insanlar yapıcılıkta, yazıcılıkta, yöneticilikte uzmanlaşmaya başlamışlardır. Bu aşamaya geçişten itibaren üretim süreçleri, akrabalık, hısımlık ilişkileri ile sınırlandırılmaktan çıkmış sosyalleşmiş bir çevrede gerçekleştirilen üretim ilişkilerinin sürdürülmesi için toplumsal kurumlara geçilmiş. Günümüzdeki basın, okullar, kilise, moda endüstrisi ve bilinç

⁵⁴ Oskay, a.g.k., s.274-278.

endüstrisinin çeşitli dalları eski zamanlardan başlayan gelişmelerin günümüze doğru gelen uzantılarıdır. Araç ve gereçlerin gelişmesi, iş bölümünün ülke sınırlarını aşan uluslar arası bir çerçevede gerçekleştirilmektedir. Enformasyon toplumu, en eski dönemlerdeki toplayıcılık ve avcılık toplumundan çapa ve daha sonraki sabana dayalı tarım toplumundan bunu izleyen sanayideki üretimin ağır bastığı sanayi toplumundan sonra erişilen modern toplumların gelişkinlerinde başlayan bir aşamadır. Televizyonların ses donanımı Hollanda'da, ağacı Finlandiya'da, mikro dalga sistemleri Japonya'da, design'ı İtalya'da üretilmektedir. Kısaca enformasyon toplumuna geçebilmek için çok büyük değişikliklerden geçmek gereklidir. Bunların yapılması için siyasal ve kültürel dünya kadar gelişme aşamalarından geçmek gerekmektedir.⁵⁵

Toplumsal değişme toplumun yapısındaki değişmedir. Toplumun yapısı toplumsal kurumların belirlediği toplumsal ilişkilerden meydana geldiğine göre değişme, ilişkilerin değişmesidir. Bütün bunların ardında da toplumsal bireylerin yani aktörlerin davranış değişmeleri yatar. Pek çok düşünür toplumsal değişmeyi sosyo-kültürel değişme olarak alır. Bu değişme tüm insanlığı kapsayan değişmedir. Fakat tüm insanlığın her biriminin aynı anda aynı hızda değiştiği düşünülemez. Fakat bu modeller, genellikle birim olarak toplumların aralarında zaman ve nicelik farkı da olsa bütün insanlığın, kendi kurdukları modellere göre değiştiğini öne sürerler. Bu tip büyük boy değişme modelleri şu alanları kapsar. 1- Alt yapı ve üst yapı olarak bütün insan ilişkileri yani toplumsal yapı. 2- Anlamlar, değerler kurallar ve gelenekler, yani kültürel yapı ve bunlara bağlı olarak siyasal yapı belirlenir. Bu yaklaşımlar, bütün insanlığın aynı modele göre değiştiğini savunduklarından, sosyo-kültürel değişme her anlamda evrensel olarak karşımıza çıkar. Toplumsal yapı kültürel ve siyasal yapıların belirleyicisi ise aralarında sıkı bir etkileşim bulunduğuna göre toplumsal değişmeye siyasal, kültürel alanları kapsayan değişmeyi belirten bir terim olarak bakabiliriz. Bu durumda da terminoloji ve kavram bakımından toplumsal değişme, her model tarafından kullanılacak evrensel bir nitelik taşımaktadır. Toplumsal değişme süreci altında, insanoğlunun tüm birikimi yatar. Bu birikim maddi kültür alanında teknoloji, manevi kültür alanında ideolojidir. Toplumsal değişmeyi, insan-

⁵⁵ Oskay, Ü., **Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul , 2004, s.74-76.

doğa çelişkisinin belirlediği teknoloji ile insan-insan çelişkisini belirlediği ideoloji arasındaki etkileşim biçimlendirdir.⁵⁶

İnsan-doğa çelişkisi çok temelde insanın doğaya karşı yaşama savaşını belirler. İlk insan, yırtıcı hayvanlar, soğuk, sıcak, deprem, sel gibi karşı konulması son derece zor doğal güçlerle savaşıyor. Bu savaş temelde insanın yaşama savaşıdır. Bulaşıcı hastalıklar, açlık, kıtlık doğanın insanı adeta yok etmek için kullandığı araçlardır. Bu sırada insan teknolojiyi yaratır. Teknoloji yolu ile doğaya karşı korunmaya çalışır. Bir süre sonra kendi yarattığı teknolojinin tutsağı olur. Bir yandan mevcut teknolojinin belirlediği durağan üretim biçimi ile sürekli gelişmekte ve değişmekte olan üretici güçlerin çatışması ortaya çıkar. Bu çatışma kaçınılmazdır. Üretim biçiminin görece olarak sabit olması, üretici güçlerin ise değişken olmasıdır. İnsanoğlu kendi ürettiği mal ve hizmetleri çılgınca bir fetişizm içinde algılamaya başlar. Bunun sonucu doğaya egemen olunmak istenmesi ve yapılan üretim ve bu üretimin ortaya çıkardığı mal ve hizmetler, insana egemen olur. Bu sınırsız üretim, dünyamızın sınırlı kaynakları ile olanaksızdır. Teknolojinin gerek kendisi gerek üretimin sınırlılığı insanlar arasındaki çelişkileri yaratır. Özel mülkiyet, yabancılaşma ve benzeri mekanizmalarla belirlenen insan-insan çelişkisinin altında sosyolojik gerçeklerdir. Sömürü, adaletsizlik gibi olaylar ile özel mülkiyet, yabancılaşma gibi olgular, teknolojik değişme ve gelişme sonunda ortaya çıkmış olan çelişki nedenleridir. Bütün bu bulgu ve olaylar, üretimin sınırlı oluşu sonunda belirginleşirler.⁵⁷

19. yüzyıl toplumlarındaki kültür görünüşleri çizen yaklaşımlar tarihsel olarak bakıldığında toplumların çok büyük bir bölümünde kültür ile toplumsal yapı bir bütünlük oluşturur. Bu yapı içinde zaman zaman bu bütünlüğe uygun olmayan değişik düşünce ve davranışların varlığı ise bu birlikteliği bozmaz. Birçok düşünür toplumsal yapı ile kültür arasındaki bütünlüğü değişik açılardan incelemiştir. Örneğin Marx'a göre üretim biçimi toplumun bütün öteki ilişkilerini belirler. Bu çerçevede içinde kültürün özelliği olamaz. Bir ideoloji olarak kültür alt yapının bir yansımasıdır. Öte yandan kültür ürünleri, Pazar ekonomilerinde bir mal haline dönüşmesi nedeniyle ekonomiye bağımlıdır. Max Weber'e

⁵⁶ Kongar, a.g.k., s.56-60.

⁵⁷ Kongar, a.g.k., s.389-390.

göre ise bir toplum yapısı, düşünce ve davranış biçimleri belli bir bütünün ayrılmaz öğeleridir.⁵⁸

Walter Benjamin 1940'lara doğru belirttiği toplumsal yaşama özgür ve bilinçli bir birey olarak katılabilme olanağı azalan çağdaş insanın, genişletilmiş toplumsal yaşama katılma olanaklarına rağmen, gerçekte toplumsal yaşama değil, toplumsal yaşamın estetize edilmiş replikasına katılmakla yetindirilmek istenmesidir. Walter Benjamin'e göre kendi var oluşunu sürdürebilmek için teknolojinin gelişmesini devamlı olarak sürdürmek zorunda olan, insanı insandan uzaklaştıran insanı doğaya düşman kılan insan ilişkileridir. Böyle bir tarih döneminde popüler kültürün ideolojik işlevleri kaçınılmazdır. Artık sadece işçi ve emekçi sınıf katmanları için değil, modern toplumlarda politik rejim farklılıklarını da aşarak bütün toplumlarda yaşamsal sorunlar yaratmaya başlayan modern toplumsal yaşamın ve kesimlerin yeniden düzenlenmesi özgür ve etkin bir iletişim ortamı içinde yeniden biçimlendirilmesi gerektiğidir. Bunun içinde özgürleşimci, demokratik, insansal değerlere aykırı düşmeyen bir ideolojik biçimlenme şeklinde olabilmesidir. Yeniden oluşum süreci içinde W. Benjamin'in belirttiği şekilde rüyalarımızın ve fantazyalarımızın birer tarihsel ürün olduğunu bilerek onlara sahip çıkmak şeklinde her tarihsel dönemin koşulları içinde değişik anlatım biçimleri ile dile getirilen rüyalar ve fantazyalarla olan özgürleşim beklentisi tarihe ait zaman boyutundan çıkarıp tarihin kendi zaman boyutuna konumlaştırmamıza bağlı olduğudur. Kültürel ve politik etkileşimlerin geçişi tasarlayan toplumsal kesimleri ile bu geçişin itici gücü olan toplumun geniş kesimleri arasında daha kolay sağlanabilecek oluşudur.⁵⁹

Morgan insanlık tarihini üç aşamaya ayırır: Vahşet durumu, barbarlık, uygarlık. Her bir aşama kendi içersinde aşağı, orta ve yukarı aşama olarak ayrılır. Vahşet durumunda doğal ürünlerden, onları hiç değiştirmeden yararlanır. Üretim, bu tip ürünlerden yararlanmayı kolaylaştıran araçların üretimidir. Barbarlık aşamasında, hayvan yetiştirme, tarım ile doğal ürünlerin üretimini arttırmayı sağlayan yöntemler öğrenilmiştir. Uygarlık döneminde ise insan doğal ürünleri hammadde olarak kullanmayı öğrenir. Bu aşamayı

⁵⁸ Özkök, a.g.k., s.133-135.

⁵⁹ Oskay, Ü., "Popüler Kültür Açısından İdeoloji Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar", A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXXV. No.1-4, Ankara, 1981, s. 252-253.

endüstri ve ustalık belirler. Morgan böylece insanlık tarihinin art arda gelen dönemlerden meydana geldiğini ve bu dönemleri insan-doğa ilişkisinin belirlediğini savunur.⁶⁰

Barbarlık dönemindeki savaş teknolojisinin toplumsal evrimde başat sayması tunç silahların karşısına demirden yapılmış silahlarla çıkan kavim biranda üstün bir duruma gelebilmekteydi. Daha sonraki toplumlarda ise teknoloji, üretimin gitgide toplumsallaşması nedeni ile maddi öğelerini de aşan bir önem kazanan iş'in örgütlenmesi ilişkin öğelerle ele alınabilecek karmaşık bir süreci olduğudur. Morgan'ın Marx'tan farklı yanı özel mülkiyet üzerinde insanın efendiliğini yeniden kurabilmesini nasıl gerçekleştirebileceğini açıklayamamış oluşudur. Morgan özel mülkiyet üzerinde insanlığın kendi efendiliğini kurabilmesinin gerekli olduğu savıdır.⁶¹

Evrimci modeller insanlığın doğrusal bir çizgi üzerinde geliştiği ana fikri etrafında şekillenmişler. Bu modeller insanlığın gelişmesi çizgisini izlemekle onun gelecekte alacağı şekli ortaya koymaya çalışmışlar. Evrimci görüş 20.yüzyılın ikinci yarısında ve toplumda (A.B.D) nasıl yansıdığını örnekleyen "Üçlü devrim komitesi bildirisi" yayınlamışlardır. İnsanlığın muhtemel gelişme yönleri anlatılmıştır. Evrimci yaklaşımın temsilcilerinden olan Child insanlığın hikayesini tarihin eski devirlerinden alarak tarihçinin ilerleme zoologların evrim kavramı ile aynı olduğu görüşündedir. Kültürel ilerleme, hücrelerle ve kalıtım yoluyla geçmediği için organik evrimden ayrılır. Kültür ve geleneklerdeki değişimler, bilinçli kişiler tarafından hızlandırılabilir, ya da yavaşlatılabilir. Child her toplumun, aynı çevresel koşullara, aynı şekilde tepkiler göstererek aynı gelişme çizgisini izlediğini kabul etmez. Her toplumu geliştirmiş olduğu davranış biçimlerine göre, çevreye, kendisine özgü tepkiler gösterdiğini belirler. İnsanlık tarihini Paleolitik, Neolitik ve Kentsel devirlere ayırarak bu aşamalardan geçen insanlığın, kentsel devrim sonunda üretiminin çok arttığını fakat kitlelerin fakirleştiğini söyler. Child' e göre toplum ekonomik sınıflara bölünmüştür. Krallar, din adamları ve yüksek memurlar yönetici sınıfı meydana getirir. Esnaf ve çiftçilerin ilerlemesinden yararlananlar din adamları ve krallardır. Toplumların geliştirmiş oldukları farklı geleneklere (davranış biçimleri) göre çevresel koşullara farklı tepkiler gösterdiği, insan ile doğa çelişkisinin teknolojiyi doğurduğu ve

⁶⁰ Kongar, a.g.k., s.118.

⁶¹ Oskay, Ü., XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000, s.276-278.

bunun sonrasında teknolojinin insan toplumunu etkilediğini ortaya koyar. Fakat hangi toplumların hangi davranışları geliştirdiği ve bu davranışların ne şekilde farklı tepkilere yol açtığı, açıklanmaya muhtaç noktalardır.⁶²

Morgan, Marx gibi insanlığın geleceğini herkesin yiyeceğini kendisinin ekeceği geçmişte kalmış bir yaşam biçiminde görmemektedir. Bu ise toplumsal ilişkilerin değiştirilmesi ile olacaktır. Morgan bu ilişkilerin nasıl değiştirilebileceğini açıklayamamıştır. Tarihin motor gücünün sınıf mücadelesi olduğunu söyleyememiştir. Bunu insanlığın yapabileceği bir sav olarak görmüştür. Morgan'ın savı teknolojinin maddi öğelerinin büyük önem taşıyabildiği üretimin sosyalleşmediği erken dönemlerdeki yaşam sürdürme koşulları için geçerli görünmektedir. Üretim sürecinin toplumsallaştığı sonraki dönemler için yetersizdir. Çünkü üretimin toplumsallaşması oranında teknolojinin maddi öğelerinden çok araç ve gereçlerin işe koşulduğu üretim sürecindeki insan ilişkilerini belirleyen toplumsal ilişkiler önem kazanmaya başlamıştır.⁶³

Marx da Morgan gibi Grek ve Roma uygarlıklarını incelemiş Morgan toplumların evrimi konusundaki açıklamalarında Marx'a yakın sonuçlara varmıştır. Marx insan ve toplum ile ilgili genel sorunsalın temel nitelikli bir bölüm olduğu, Marx teknolojideki nitel değişimin toplumsal ilişkilere bağlı olduğunu söylemektedir. Marx sanayi kapitalizmine geçişe kadarki iki yüzyıllık sürede üretimde kullanılan araç gereçlerin nitel anlamda önemli bir değişiklik geçirmediğini sanayi kapitalizmi öncesindeki kapitalizmin bu iki yüzyıl içindeki gelişmesinin isterlerine cevap verebildiğini de önemle vurgular. Bu araç ve gereçlerden son derece farklı makineye geçişin ise ancak sanayi kapitalizmine geçişle olabileceğini belirtmektedir. Yeni bir toplumsal formasyonun insanlar arasındaki ilişkilerinin insanın üretim için kullandığı araç ve gereçleri de değiştirdiğini sanayi kapitalizmine geçişten sonra kullanılmaya başlayan makinenin tamamen farklı olduğunu belirtmiştir. Bu büyüme dönemindeki ortaya çıkan yeni sosyal güçler teknolojinin nitel değişimlerden geçirilmesini önleyen toplumsal yapıyı ve sınıflar arası dengeyi değiştirmiş teknolojideki nitel değişimler bunlardan sonra gerçekleştirilebilmiştir.⁶⁴

⁶² Kongar, a.g.k., s.88-91.

⁶³ Oskay, a.g.k., s.274-278.

⁶⁴ Oskay, a.g.k., s.283.

Marx'a göre en temelde toplumsal gelişme içinde gerekli olan işlevler farklılaşmasından iş bölümüne geçişe; özel mülkiyetli toplumda bu farklılaşmanın kurumsallaşmasına dayanmaktadır. Toplumsal yaşam toplumsal işbirliğini gerektirmektedir. Marx'a göre insan ile insan arasındaki ilişkilerin taraflardan birinin üretim araçlarının mülkiyetine ve üretim süreci üzerinde denetim olanağına sahip olduğu, diğerlerinin ise bundan yoksun bulunduğu belirli bir toplumsal forma ya da soyutlanarak algılanması toplumsal ilişkilerin mistifiye edilmiş bulunuşudur. Bu nedenle tek tek insanların kendi ürünü olmasa da geçmişteki yaşanan gündeki kuşaklardan oluşan ve insanlığın kendi ürünü olan toplumsal ilişkiler insan'ın kendi dışındaki şeyler olarak algılanmakta bununla yetinmektedir.⁶⁵

Marx insanoğlu, tarihin onun önüne getirip koyduğu sorunları çözümler olarak ifadelendirmiş. Bu nedenle 19. yüzyılda Fransa toplumbilim bir bilim olarak ortaya çıkmıştır. Herhangi bir toplum gelişim sürecinde çok sayıda ortak inanç, değer ve kurumsal biçim görünümleri vardır. Tek bir toplumda toplumun bir anında bile kişiler ve kurumlar arasındaki farklar tam olarak belirlenemez. Belirli bir yer ve zaman ile sınırlı toplumsal araştırmalar çoğu kez bir homojenliğe dayanmaktadır. Toplumlar hem kendi içlerindeki belirli görüngülerin (phenomena) çeşitlerinin zenginliğine göre hem de toplumsal homojenlik ilişkilerine göre kendi aralarında farklılıklar göstermekte, tek bir yerin tek bir anın özellik ve koşulları açısından belirlenemez. Çağdaş toplumların, tarihteki toplumların modern kitle toplumuyla ilgili biçimleri, toplumsal homojenlik konularını tarihsel olgular açısından tek tek değerlendirilmeli ve bir bütünlük içinde ele alınmalıdır. Marx'ın "tarihsel özgülleşmişlik ve belirlenmişlik ilkesi" dediği her toplumun var olduğu kendi belirli döneminin koşulları açısından anlamlandırılması gerektiği ilkesi bir dönemim belirlenmesinde o dönemdeki ideolojiler, kurumlar, başat insan tipleri kendine özgü bir kalıp meydana getirirler fakat bu tek tarihsel bir tipin karşılaştırılması anlamına gelmez. Zamanımızın batı toplumlarının sorunları dünyanın da sorunları olmaktadır bu da bizim dönemimizi belirleyen çeşitli toplumsal süreçlerin hızlı bir iletişim içinde bulunuşundandır buda bir bütün içinde ele alınmayı gerekli kılmakta, batı toplumunun geçirdiği tarihsel süreci gibi toplumsal yapıların bütününe yayılmıştır. Tarih yapımında iktidar seçkinlerinin rolü, karar almanın kurumsal araç ve yollarının merkezileşme derecesi ile bağıntılıdır ve değişmektedir. K. Marx modern dönemi modern çağın sorunları ve karakteristikleri olarak

⁶⁵ Oskay, a.g.k., s.305.

değerlendirmekte, sosyal bilimlerde feodal çağın kırsal topluluklarından modern çağın kentsel toplumuna tarihsel geçiş sorunları olarak bakılmakta.⁶⁶

Sanayi devrimiyle birlikte insanın değişimi konusunda toplum bilimciler görüş birliğindeydiler. Sanayi devrimi sonrası dayanışma biçimlerinin değişmesi, toplumun psikolojisi ve ekonomik öge (Marx) ön plana çıkıyordu. Toplum bilimcilerin hepsinin vurgulamak istediği bir nokta yeni bir toplum yeni tür ilişkileri ortaya çıkarıyordu. Batı toplumu Rönesans ve reform hareketleriyle başlayıp ikinci toplum tipine geçmesiyle bireylerde beklentilere uygun davranışları sağlayan, artık geleneklerle yapılan yönlendirme değil, bir tür iç yönlendirmedir. (iner-directed).Ancak bu topluma geçiş kısa sürede ortaya çıkan bir sıçrama ile gerçekleşmez. Bu dört yüzyıla bir süreci kapsar. Bu süreç içinde iç yönlendirmeli insanın oluşumundaki en önemli duraklar Rönesans-Reform, Karşı Reform ve Sanayi devrimidir. Bunlara 17. 18. ve 19 yüzyıl siyasal devrimleri de eklenir. Böylece topluluk tipinden toplum tipine geçiş modelidir. İnsanlığın ikinci toplum aşamasında yani içten yönlendirmeli toplumlarda toplumsallaştırma süreci de kültürel modelleri bireye ileten araç yazı ve basılı metindir. Böylece toplumsallaşma mekansal olarak ev içinden başka bir yere taşınır.⁶⁷

Toplumlar gelişme süreçleri içinde bireylerin yeni toplumsal ilişkilerini sürdürebilecekleri yeni roller öğrenmelerini gerektirmiş sözel-geleneksel enformasyon sürecinden araçsal bir enformasyon sürecine geçilmekte bu değişimlere paralel olarak toplumun iktidar, servet, statü kalıplarında değişimler yaşanmış. Bu değişimlerin amaçladığı her toplumsal değişimde olduğu gibi toplumları daha gelişkin bir yapı içinde yeni bir dengeye ulaştırmaktır. Burada birimler arası korelasyon önem kazanmış, kitle haberleşmesinde kanallar hukuklar ve toplumsal özgürlük sorunları çeşitli kitle iletişim araçlarının değişik nüfus kesimleri üzerindeki etkileri, sanat ve düşün alanındaki etkileri gibi konular önem kazanmış, toplumsal sorunlar ele alınmış.⁶⁸

⁶⁶ Mills, W. C., **Toplum Bilimsel Düşün**, (Çev. Ü. Oskay.), Der Yayınları, İstanbul, 2000, s.251-235.

⁶⁷ **Özkök**, a.g.k., s.199-205.

⁶⁸ Oskay, Ü., **“Kitle Haberleşmesi Açısından Sosyal Algılama ve Tutumların Dinamiği”**, A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXIX, No. 1-2, Ankara, 1974, ss.162.

Hegel tarihsel bütün büyük olaylar ve kişiler, sanki iki kez yinelenir. Marx ise ilkinde trajedi olarak ikincisinde kuru gürültü olarak ifadelendirmiş. İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyifleri, kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar. Örn: İlk devrimciler feodal toplumları parçaladılar Fransa 1789- 1814 devrimleri ardışık olarak, Roma imparatorluğunun yerine büründü bunlar birbirinin devrimci geleneğini yansılamaktan öte bir şey yapmadılar. Tıpkı yeni bir dili öğrenmeye başlayan kişinin onu hep kendi ana diline çevirip durması gibi; ama ancak anadiline gönderme yapmadığı ve yeni dili kullanırken anadilini unuttuğu zaman yeni dilin ruhunu özümseyebilir ve kendini bu dilde özgürce ifade edebilir. Bir devrimle güçlü bir hareket gücü kazandığına inanan halk birden bire ortadan kalkmış bir çağa aktarılmış buluyor kendisini çoktan beri bozulup dağılmış görünen eski tarihle, eski kavimler, eski adlar, eski fermanlar yeniden ortaya çıkıyor. Fransa Bonaparte ailesinin borçlarını ödemek, İngiliz altın çıkarma saplantısından kurtulamıyordu. Fransızlarda evrimle uğraştıkları sürece Napoleon'a ilişkin anılarından kurtulamıyordu. 19. yüzyılın toplumsal devrimi, şiirsel anlatımını, geçmişten değil, ancak gelecekte alabilir. Geçmişin bütün hurafelerinden kendini sıyırmadan, kendisiyle başlayamaz. Daha önceki devrimlerin kendi içeriklerini kendi içeriklerini kendilerinden gizlemek için tarihsel anımsamalara gereksinimleri vardı. Eskiden söz içeriği aşıyordu, şimdi içerik sözü aşıyor. 19. yüzyıldaki proletarya devrimleri kendi kendilerini eleştirirler, sık sık kendi akışlarını durdururlar yeni baştan başlamak üzere. Proletarya, hareketin yeni bir atılıma geçer görüldüğü her kez, yeniden ön plana geçmeye çalışırken her zamankinden daha azalmış bir güçle ve daha zayıf bir sonuçla. Kendi üzerinde yer alan toplumsal katmanlardan biri devrimci bir kaynaşma, yükseliş durumuna girer girmez, proletarya çeşitli partilerin birbiri ardından uğradıkları bütün bozgunları paylaşıyor. Proletaryanın mecliste, basında, değişim bankaları, işçi ortaklıkları gibi doktriner denemelere yani kendisine özgü olan büyük araçların yardımıyla eski dünyayı dönüştürmekten vazgeçer bir harekete atılıyor, kurtuluşunu daha çok özel bir biçimde, toplumun arkasında, kendi varlık koşullarının dar sınırları içinde gerçekleştirmeye bakıyor, bu yüzden zorunlu olarak başarısızlığa uğruyor. Eski toplumun “mülkiyet, aile, din, düzen” gibi kavramları gündeme gelmiş. 19. yüzyıl boyunca, kent tefecileri feodal beyleri, ipoteğin toprağa bağlı feodal yükümlülüklerinin,

burjuva sermayesi ile aristokratik toprak mülkiyetinin yerini aldı. Köylünün küçük toprak parçası artık kapitaliste topraktan kar, faiz, rantı çekip almasına bırakmasına olanak verdi.⁶⁹

XIX. Yüzyıl, Orta Çağ'da belirli merkezlerdeki kentin çekiciliğini tüm topluma yayılan sanayi merkezlerinin çekiciliğine dönüştürmüştür. Sanayi kapitalizmine kadar yerel olanaklarınla yaşayan köylüler, küçük mülkiyet ve doğa ile olan istikrarlı yaşamın kent yaşamı karşısında gerilemesine karşı kentlere göç başlamıştır. Seçkinler kültürü ile toplumsal anlamda maddi temeli olan folk kültürü yerini seçkinler kültürü ile popüler kültüre dayana yeni bir kültür geçişin başlangıcı olmuş. Yeni toplumsal ilişkiler folk kültürünün maddi temellerini yok etmiş, folk kültürü olumlu ve olumsuz yanları ile kırsal kesimdeki maddi ve manevi yaşamın kültürüdür. Kırsal kesim insanların kapitalizm öncesi aralarındaki ilişkiler dolaysız, yüz yüze idi. Kırsal kesimin dışındaki toplumsal sistemlerde başat durumda bir üretim tarzı hakimdi. Kültür birikiminin büyük bir bölümü birbirini tanıyan insanlar arasında sözel iletişim kalıpları ve yakın ilişkiler içinde üretilmekte idi. Bu kültürün üreticileri ile tüketicilerinin yaşama alanları ayrı olsa bile yaşam alanları ve kültürleri bakımından bugünkü gibi birbirlerinden uzaklaşmış, farklılaşmış insanlar değil aynı gelenek ve göreneklerin içinde yaşayan insanlardan oluşuyordu. Örn: Bugün aynı müziği yapanla üreten, müziğin tüketicisi geniş kitleler kültürün demokratikleşmesi evresince metalaşma ve üretimin endüstrileşmesi müziğin üretimi alanında folk müziğinin canlandırılmasını olanaksızlaştırmakta, kırsal kesimde bile toplumun bütününe bağımlı kılınmış ilişkilere geçilmesine neden olmaktadır.⁷⁰

Kapitalist süreç roman biçiminin yaşamlarını yakalamak istediği karakterlere, bir dolaşım aracılığıyla para dokunur ve şekil verir. Bireysel yaşam her şeyin birbiriyle değiştirilebildiği bir ortam içinde şekil kazanır. Bir yandan da, bireyleşme yoluyla, bütün işlevsellik bağlamının işlerini halleder. Paranoyak fantezi her tarafı sarmaya başladığında, insanları yöneten toplumsal kaderin formülünün bankacıların ve finans patronlarının giriştiği işbirliği ve komplolarda gören fantezilere benzer. Burada romancı durumu asıl üretim alanında olduğundan daha iyi yakalayabiliyor, daha iyi anlamlandırabiliyordu.

⁶⁹ Marx, K., **Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i** (Çev. S. Belli.), Sol Yayınları, 3.Baskı, Ankara, 2002, s.13-126.

⁷⁰ **Oskay**, a.g.k., s.175-177.

Burjuva dünyasında asıl belirleyici olan şeyleri anlatmak imkansızlaştığı için öykü anlatıcılığının da sonu gelmekte oluşudur. Olay örgüsü pek geliştirilmemiş olan roman, şokları dünyanın büyüünün bozulması ilkesinden bakarak anlamaya, bu ilkeyi bir saçmalık noktasına kadar yükseltmeye, insan dışılığın kavranışından türetmeye çalışmaktadır. Hareket noktası ister insan ister nesne olsun, seri üretim sonucu olan her şeyin evrensel benzerliğinin algılanmasıdır.⁷¹

Baudelaire ise yaşadığı günün insanları gibi kendisinin de tam bir bilişsel yetkinlikle anlayamadığı, anlamlandıramadığı bu yeni toplumsal yaşamın metaforlarla anlatılmasına yönelir. Geleneğin bir anda kırıldığı, yaşam için algılanması gereken uyarıların bütünüyle modernleştiği bir çağda iletişim alanında ikili bir amaç edinmiştir. Tarihsel koşullarını ve anlamını daha doğru bir biçimde yeniden açımlayıp anlamlandırılabilirleri metaforlar aracılığı ile bu dönemim ilk kuşağının bir lirik şair olarak kendi tarih dilimini ve dünyasını kendi yaşam deneyimlerini kodladığı şiirinin metni aracılığı ile anlatabilmiştir. İletisini daha sonraki kuşaklara erişirebileceği metaforik bir anlatım biçimi ve yeni bir dil geliştirmiş var olan toplumun biçimlendirdiği bilişim yapısına oranla daha özgür kalabildiği, duygusal ve düş görücü yanlarının zenginliklerinden yararlanabildiği bir anlatıma yönelmiş. Melville ise çağdaş topluma geçişle birlikte başlayan maddi kültürdeki gelişmelere bağlı olarak çağdaş kapitalist sanayi toplumunun bağımlı konumdaki insanları hem ekonomik hem kültürel düzeyde irdeleyebilmiş. Melville popüler edebiyatın en olumlu ve başarılı örneklerinden Moby Dick ile çağının insanlarını bir oranda da olsa anlatabilmiştir. Yabancılaşmaya dayanan bir toplumda yabancılaşma olgusunu sadece müziğin kendi içyapısında ortadan kaldıracabilecek bir müzik türünün oluşturulmasının olanaksızlığı gibi, edebiyatında kendi içinde bu tür sorunlarının çözümü olanaksızdır. Bu nedenle Melville daha 1850'lerden 1880'lere doğru toplumun alacağı biçimi görebilmiş gösterebilmiş olduğu halde toplumun değişim yönünü sanat aracılığıyla değiştirememiştir. Bunun bir sonucu olarak da, Moby Dick te çağının insanına seslenebilme özen ve dikkati yerini Billy Budd da geleceğin insanına yönelik çok gelişkin bir metaforik anlatıma bırakmıştır.⁷²

⁷¹ Adorno, Theodor W., **Edebiyat Yazıları**, (Çev. S. Yücesoy., O. Koçak.),Metis Yayınları,1. Basım İstanbul, 1999, s.64-81.

⁷² **Oskay**, a.g.k., s.140-142.

Lazarsfeld ve Merton kitle haberleşme araçlarının toplumda sanat ve düşün alanında beğeni ve anlayış gerilemesine yol açtığı, bozucu ve geriletici etkilerinden söz edilmesi bunun nedenini de son yıllarda bu araçların toplumsal yaşamımızın her alanını adeta istila etmiş olmalarıdır. Kitle iletişim araçlarının iyi olduğu kadar kötüye de kullanılabilir potansiyel güce sahip olduklarına inanmaktadırlar. Yeterli bir denetimin olmayışı bu kötüye kullanımı olanaklaştırmaktadır. Güçlü iktidar gruplarının kitle kamusunu manüple etmek için propaganda aracılığı ile işletilen teknikler kullanmaktadırlar. Günümüzün karmaşık yapıli toplumlarında ürkütme ve baskının yerini reklamcılık ve kitle haberleşme araçlarıyla etkileme almış ve bu tekniklerle kitle kamusu sosyal ve ekonomik status quo ya uyumlanmaktadır. Bununda sanat ve düşün alanında beğeni gerilemesine yol açmakta oluşudur. Diğer yandan da kitle haberleşme araçlarından alınan mesajların etkinliği, girilecek gruptaki konuşmaların aynı yönde yapacakları etkiyi bağli bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kitle haberleşme araçlarında kitle iletişim (haberleşme) araçlarından toplumdaki başat kültür değerlerinden fazla değişik değerleri savunan mesajların yayınlanabilmesi de bu yönde bir etkinlik sağlamayacaktır. Toplum yapısı değişmedikçe yeni yapının getireceği değişiklikler toplumda ödüllendirme, cezalandırma mekanizması aynı yönde değiştirilmedikçe bu değişikliklerle yaşayabilecek yeni toplumsal ilişkiler kurulmadıkça kitle iletişim araçlarının toplumdaki etkisi sosyo-kültürel yapının değiştirilmesi yönünde değil korunması ve pekiştirilmesi doğrutusunda olacak olmasıdır.⁷³

Kitle iletişimi alanına ampirik araştırma tekniklerinin uygulanması 1930'lu yıllara kadar uzanır.1930'ların sonlarında başlayan önemde kitle iletişim araçlarının enformasyon düzeyi, tutum ve davranışlarda değişiklikler yaratacakları belirli koşulları göstermek olmuştur.⁷⁴ 19. yüzyıl sonlarından 1930'lara kadar süren birinci aşama iletişim araçları Avrupa ve kuzey Amerika'da görüş ve inançları biçimlendiren, yaşam alışkanlıklarını değiştirebilen, davranışların yönlendirilmesinde etkin olan önemli bir güç olarak nitelendirilmekteydi. Bu görüşler bilimsel araştırmalara değil sinemanın, radyonun popüler basının ilgi görerek izleyici topluluklarında yaygınlaşmasının ampirik gözlemlenişine dayanır.1940'lardan 1960'lara uzanan ikinci aşama kitle iletişim araştırmalarının gelişmesi, kitle iletişiminin etki ve etkinliğine ilişkin belli sorulara ampirik yöntemin

⁷³ Oskay, a.g.m., s.164-167.

⁷⁴ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.21-28.

uygulanışıyla biçimlenmiş. Örn: Başkanlık seçimlerini konu alan Lazarsfeld' in çalışmaları gibi. Kitle iletişim araçlarının gücünün var olan toplumsal ilişkilerin yapısı ile kültür ve inanç çerçevesinde yerini bulduğunu ortaya çıkartmıştır.⁷⁵

Kapitalist sanayi toplumuna geçiş süreci ile başlayan toplumsal ve kültürel değişmelerin kaynağında her toplumun her an değişmesi durumudur. Değişik sosyal topluluklar ve sınıflardan kişilerin kitle iletişiminde birbirinden farklı yapılarda olan insanlardan oluştuğu için kişilerin sahip oldukları tutumları da değişiklik gösterecek ve farklı tutumlara sahip olurlar diyebiliriz.

Topluluklar değişik tabakalara ayrılırlar, değişik ırklara bağlı bireylerden meydana gelen kalabalıklar. Bunlardaki tek ortak bağ, başkanın az çok saygı gösterilen güçlü iradesidir. Bu çeşit kalabalıklara örnek yüzyıllar boyunca Roma imparatorluğunu istila eden değişik ırklara bağlı barbarlar gösterilebilir. Bu kaynaşmamış kalabalıklar olarak ifadelendirilen ve bunların üstünde bazı etkenlerin etkisiyle ortak karakterler kazanmış ve sonunda bir ırk oluşturmuş olanlar bulunur bunlar kitlelere ait olan fakat ırkın ayrıca özelliklerini temsil eder. Her toplumda gözlenmesi gereken değişik kitle tabakaları söyle sınıflandırılabilir. Gayri mütecanis kitleler: İsimsiz, (sokak kalabalıkları gibi), İsimli (jüriler, parlamentolar) dır. Mütecanis kitleler ise: Mezhepler (din, siyasi), Kastlar (askeri kastlar, klise kastları), Sınıflar (burjuvalar, köylüler). Gayri mütecanis topluluklar meslek ve zekaları ne olursa olsun rasgele bireylerden oluşur. Kitle halinde bulunan insanların psikolojileri bireysel psikolojilerinden asıl olarak farklı olur zeka da bu farklılaşmadan kendini kurtaramaz. Topluluklarda yalnız bilinç dışı duygular harekete geçer zeka hiçbir rol oynamaz. Örn: hepsi İngiliz veya Çinli olan bireylerden meydana gelen bir topluluk, bireyleri, Rus, Fransız, İspanyol vs. olan topluluklardan, asıl olarak farklıdır. Ender bazı durumlarda aynı kitlede onları toplayan çıkarlar aynı olsa da duymak, düşünmek gibi kalıtımsal olan zihinsel yapının farklar hemen meydana çıkar. Büyük kongrelerde her memleketin işçi sınıfının temsilcilerini birleştirmek için sosyalistler tarafından yapılan girişimler şiddetli tartışmalara neden olmuştur. Latin bir kitle aşırı devrimci veya tutucu olsun isteklerini elde etmek için devletim müdahalesine başvuracak daima merkezîyettir. Bir İngiliz ve Amerikalı kitle, tam tersi devleti tanımaz ancak kişisel girişime başvururlar. Bir Fransız kitle eşitliğe, İngiliz kitle özgürlüğe önem verir. Mütecanis topluluklar

⁷⁵ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.46-50.

mezhepler, kastlar ve sınıflardır. Mezheplerde aralarındaki bağ yalnız inançlardan ibaret birbirine benzemeyen yalnız inanç birliktelikleri olan bazı defa ise meslekleri, çevreleri, terbiyeleri farklı bireylerden oluşur. Dini ve politik mezhepler gibi. Kast ise kitlelerin yetenekli olduğu en yüksek organın temsilcileridir. Kast sisteminde tamamen aynı meslekten olan ve aynı terbiyeyi almış olan aynı çevrenin bireylerinden oluşur. Askeri kastlar, papaz kastları gibi. Sınıf sisteminde bazı ortak çıkarlar hayati ve terbiyevi alışkanlık ve huyları ile birleşen değişik tabakalara bağlı bireylerle meydana gelir. Burjuva sınıfı, çiftçiler sınıfı gibi.⁷⁶

Sanayi toplumlarında toplumsal tabakalanma durumu, toplumsal sınıfların varlığının yanı sıra statü gruplarının varlığı ile de karmaşık bir yapı kazanmış. Bu ikisi arasındaki farkı ilk gören Max Weber olmuştur. Sınıfların üretim ve şeylerin elde edilmesiyle ilgilerine göre tabakalandığı, statü gruplarının ise belirgin bir hayat tarzıyla ifade dilen tüketimlerinin ilkelerine, göre tabakalandığı söylenebilir. T. H. Marshall ise statü farklarına yol açan etmenleri kişisel, konumsal vb. değişik statü tiplerini incelemiştir. Amerikan toplum biliminin batı için başat toplumbilim oluşunun da önemli etkileri vardır. Batı sanayi ülkeleri arasında önemli bir yere sahip olan A.B.D de sınıf örgütlenmesi ve ideolojik çatışmalar gelenek dışıdır. Bunun için de toplumbilimciler toplumsal tabakalanma üzerinde durdukları zaman Amerikan toplumunu karakterize eden statü ve hareketlilik gibi konulara öncelik vermişler. Prestij tabanlı bir tabakalanma sistemi Marx'ın görüşündeki gibi iki yönden etkilemektedir. Birincisi, iki büyük sınıf arasında bir seri statü grubu koyarak sınıf yapısının iki uç konumu arasındaki boşluğu doldurmakta; ikincisi ise bir tüm olarak tamamen farklı bir toplumsal hiyerarşi kavramı geliştirerek sadece mülkiyet etmeni ile değil, birçok etmenlerce belirlenen ve kitle toplumu sınıflarını ve sınıflar arası temel çelişkileri kabul etmeyen bir olgu olarak göstermektedir. Ondokuzuncu yüzyıldaki toplumsal sınıf sorunu ise demokrasi ve iktidar sorunu ile ilişkili olarak ele alınmış, fakat cevaplar bu iki soruna açıklık getirememiş. Yirminci yüzyılda toplumbilimcilere Max Weber'in çalışmaları yol göstermiş fakat siyasal iktidarı dolaysız olarak incelemek seçkin grupların toplumdan basıl destek kazandıkları, siyasal mücadeleleri, başarı-başarısızlık vb. olaylara değinmişler. Bu araştırmalarda toplumsal sınıfın önemli olduğu fakat tek bir öge durumunda olduğu aynı zamanda toplumsal farklılaşma, toplumsal tabakalanma incelemelerinin bir etkisi de toplumsal statü, toplumsal

⁷⁶ Le Bon, a.g.k., s.137-141.

hareketlilik gibi siyasal iktidara büyük oranda dolaylı olarak bağı, fakat diğer olgular üzerinde durulması gerekliliğidir. Toplumsal sınıf anlayışı Marxist ve Marxist olmayan kaynaklarda siyasal iktidar kavramı ile özellikle ‘egemen sınıf’ anlayışı ile sıkı sıkıya bağıntılıdır. Bu bağıntıya bağılı olarak iki ayrı düşünce çizgisi gelişmektedir. Birincisi siyasal iktidarı ekonomik ilişkilere dayandıran Marxist düşünce diğeri ise ekonomiyi ve siyasal hayatı aralarında bağıntılı zaman zaman her ikisi de temel ya da üst yapı olabilen olgular sayan görüşüdür.⁷⁷

Toplumsal sınıfların, kitle iletim araçlarında sahiplik konumu bu araçları ve teknolojisini ellerinde bulunduran, üreten toplumsal yapıların, diğer toplumların siyasal ve sosyo-kültürel yapıları ile bağıntılı oluşları ve toplumların gelişim sürecindeki etkilerinin ve toplumsal gelişmedeki etkisidir.

Belirli toplumsal eylemlerin, özellikle belirli siyasal eylemlerin olasılığını kestirmekte bireylerin mülkiyetle ilişkileri açısından içinde buldukları toplumsal konuma bakmak gerektiğidir.

Yeniden üretim tekniklerinin sanat ve kültür yaşamındaki tüketicinin belirli bir gelenek ve yakın insan ilişkileri içinde öğrendiği bir sanat ve kültür yaşamından yoksunlaşması olur. Örn: bir resmin siparişini veren kişi ile o kişi için resim yapacak olan ressam arasında aynı gelenek içinde yaşıyor olmak, resimle ilgili ortak bilgilere sahip olma durumu ortadan kalkar. Sanat ürünü yeniden üretim teknikleriyle defalarca çoğaltılıp halkın yaşamına karışır. Ressamın yaşadığı kültür ortamı ve yeniden üretilmiş baskı resimlerinin tüketicisi olan insanların kültür ortamları birbirinden ayrılmaya başlamıştır artık. Resmin üretin sürecindeki toplumsallaşmanın artışına koşut olarak kültürde, başat kültür etrafında toplanmış ve farklılıklar içinde homojenleştirime uğramış kitle kültürüne geçiş anlamındadır.⁷⁸

⁷⁷ Bottomore, T. B., **Toplumbilim** (Çev. Oskay, Ü.), Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 1998, s.217-221.

⁷⁸ Oskay, Ü., **Tek Kişilik Haçlı Seferleri**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2000, s.194.

1.2.2. Tutum, Kanaat ve Davranışlar

Toplumsal değerler, kurallar ve gelenekler, anlamlar o toplumdaki kültürel yapıyı belirler. Belli davranış kalıpları toplumsal normların bütünüdür. Her toplum kendi kurallarını yasalarını oluştururken geçmişten gelen geleneklerini de katarak tutum ve kanaatlerini belirler tarihsel süreç içinde bu değerlerin sonucunda davranışlarını belirler geliştirir. Bunun sonucunda toplumlarda siyasal bir kimlik oluşur. Toplumun kendi yapısı, kültürü ve siyasal yapısını ortaya koyar. Toplumun tarihsel süreç içinde nesiller boyunca edindiği tutum, düşünce, kanaat ve davranışlarında gene kendi oluşturduğu toplumsal yapı belirleyici olur diyebiliriz. Bu toplumsal yapı üzerinde ekonomik, sosyo- kültürel gerileme veya dış etkenler etkili olarak toplumun davranış değişikliği, geleneklerin zamanla yozlaşması ve bir kültür emperyalizmi şeklinde yavaş yavaş ilerleyen farkındalık yaratmadan etkili olan bir süreçte karşımıza çıkarır. Burada farklı dış faktörlerin etkisiyle ekonomik gerileme bunun sonucunda da bağımlı bir yapıyı gerektirir. Değerlerin korunmasını zorlaştıran bir süreç yaratır diyebiliriz. Toplum tek başına bağımsız değişken değildir denebilir. İletişim sürecinde kitle iletişim araçlarıyla aktarılan iletilerde, davranış, tutum değişikliği, lomotomi etkisi gösterir diyebiliriz.

Tutum kavramı 1935 yılınca çağdaş Amerikan sosyal psikolojisi için en önemli ve en seçkin kavramdı. Sosyal psikoloji konusundaki kavramları inceleyen Gordon W. Allport tutum kavramını: bireyin bütün objelere karşı bulunacağı tepilere ve durumlar üzerinde direktifte bulunan veya dinamik bir nüfus icra eden, deney ve bilgilerle organize olan ussal ve sinirsel bir davranışta bulunmaya hazır durma hali olarak tanımlar. Burada hazır olma olarak tanımlanınca sanki “tutum” pasif bir şeymiş de kendi objesi fiilen karşısına konulmadıkça ortaya çıkmayacak görünmeyecek bir şey olarak ele alınmış olmalıdır fakat tutular dinamiktir. Allport’un belirttiği gibi eylemin başlamasından eylemin kullanılıp bitimine kadar geçerli olan organize edici bir ilkedir. Bireyin çeşitli durum ve konumlarda yapacağı davranışlar arasında aralarında ilintili görünseler bile(bu durumlar bireye aralarında ilintili görünseler bile) tam bir tutarlılık bulamayız hatta beklemeyiz. Tepkide bulunma eyleminde bir devamlılık vardır, çeşitli değişiklikler gösteren durumlarda yeterince tutarlılık vardır. Bunlar bireyde istikrarlı şeyler olarak düşünmemiz için yeterlidir. Devamlılık ve tutarlılık bu ikisinin sonucu olan tepkilerin bir ön kestirim ile beklenebilirliği, bireyin ussal (mental) örgütünde ve daha önceki deneyimleri arasında bulunan objelere karşı tepide bulunurken izlemiş olduğu genel tepilerdeki eğilimde

kalıtımlaşımış gibidir. Bu sebeple bireyler aynı objelerle karşılaştıklarında nispeten istikrarlı ve tutarlı şekilde tepilerde bulunurlar bunlara “tutumlar” diyoruz.⁷⁹

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde modern devlet, kitle demokrasisine dayalı bir hale gelmiş ve temel ilke olarak halk egemenliği fikrini benimsemiştir. Buna paralel bir şekilde halkın kanaati, düşünceleri de önem kazanmaya başlamıştır. Kanaatler belirli davranış biçimleri açısından ele alındıklarında benimsenme veya hoşlanma düşüncesi söz konusudur. Bir sorun hakkında gösterilen özel ilgi olarak ortaya çıkar ve bu alandaki görüşü “benimsedim” ya da “hoşlanmadım” şeklinde ifadelendirilir.⁸⁰

Kanaatler algılarımızın doğrultusunda bir karşı durum veya durumun bireye nasıl görünüyorsa o şekilde ifadelendirilmesi şeklindedir diyebiliriz.

Kanaat bireyin ortamındaki somut ya da soyut bir objeye karşı beslediği bir inançtır. Tutumlardan farklı yanı kanaatlerde hissi yanın daha az önem taşımasıdır. Kanaatlerde başat bilinen öğelerdir. Birey, kadınlar erkekler kadar iyi araba kullanamaz diyorsa; ya da dünyanın en güzel yemekleri Türk yemekleridir derse, bunları diyen birey için bunlar birer bilinen şeydir; cognitive öğelerdir. Duygusal yanından çok, bilinmeyle ilgili oldukları için önemlidir ve kanaat haline gelmişlerdir. Tutumlarda değerler sistemleri birbirinden farklıdır ve tutumlar tek bir objeye aittir. Tutumlar bireyleri çevreye uyumlarlar grup üyelerine benzer tutumlara sahip olmaları sayesinde birlikte olma duygusu kazanırlar. Örn: hümanist olmayan biri bu durumundan memnun olmaktadır düşük ücretle işçi çalıştırdığı zaman o işçinin, kendi kafasında daha az haklara sahip olması olağan karşılanabilecek türden insanlar kategorisinde olduğunu düşünebilmekte bunun içinde az ücretle işçi çalıştırmakta olduğu için akli ya da insani değerle açısından rahatsızlık duyması önlenmiş olmaktadır. Değer ise tek bir objeye ait bir davranışa yöneltici ya da önceki davranışlardan çıkarsanmış bir olumluluk- olumsuzluk konumlamasıdır. Değer sistemleri ise tek bir objeye karşı olmayıp aralarında ilişkili objeler sınıfına karşı bireyin çeşitliliğidir. Bireyin tutumları çoğu kez bir değer sistemi şeklinde örgütlenmektedir. Yani hümanizma merkez

⁷⁹ Oskay, Ü., **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş Seçilmiş Parçalar**, Sevinç Matbaası, No.281, A.Ü., S.B.F. Yayınları, Ankara, 1969, s.10-12.

⁸⁰ **Bektaş**, a.g.k., s.49.

bir tutumsa, böyle bir kişinin demokrasi, sosyal güvenlik, sosyal adaletten yana olması gerekmektedir.⁸¹

Kişilerin kanaatlerinin oluşmasında kişilik yapısı ile ilgili psikolojik unsurlar söz konusu olabilir. Örneğin algılama, özdeşleşme, tercihler, kızgınlık, bunalım, bıkmama, uyuşmazlık, çatışma, kompleksler, değerler, basmakalıp fikirler kişinin oyunu her zaman etkileyebilirler. Bireyin bütün bu mevcut olan veya görülmeyen vasıfları onun kişisel kanaat ve tutumlarını açıklamak için kullanılan unsurlardır. Freud'a göre insanın kendi hakkında tüm bildikleri onun bilincini oluşturur. Bilinç ve bilinçaltının oluşturduğu kişilik katmanları bireyin davranışına ve tutumuna yön vermektedir. Katz'a göre ise kanaatler, tutumların veya tavırların sözlü bir şekilde açığa çıkmasıdır. Kanaatlerin oluşumunda kişisel unsurlar içinde en önde geleni bireyin o ona kadar edindiği tavırlardır. Tutumlar sözlü olmayan davranışlar şeklinde de açığa çıkabilirler ve fiili bir hareket şart olmayabilir. Fakat davranışlar gözlemlenebilir. Olma özelliği taşırlar. Kişisel yaşantıları boyunca biriktirdikleri hem zihinsel hem de duygusal yönleri olan bu inanç ve değerlerin yardımıyla, karşılaştıkları çeşitli olaylarda ne gibi bir davranış biçimi göstermelerinin uygun olduğunu belirlerler. Tutumlar bireyin kanaatini belirlediğine göre bunların niteliklerini saptamak, tutum değişikliklerini incelemek, hangi koşullarda gerçekleştiklerini bilmek kişinin sahip olduğu kanaati ve onun yönünü anlamak bakımından önemlidir. Örneğin faşist eğilimli kişilerde otoriteye boyun eğme, ırkçılık, tutuculuk gibi tutumlar bir arada tutarlı bir bütün oluşturabilirler. Belli konularda örneğin kamuoyu yoklamalarında belirtilen kanaat ve tavırlar kişiyi aynen tekrarlamayabilir. Bu nedenle tutumlar sözle görülmemekle birlikte ölçülebilirler. Tutumlar ölçülürken kişinin kanaatleri de ölçülür.⁸²

Tutumlar çoğu defa kanaatlerle karşılaştırılsa da genellikle kanaatlerden farklıdır. Kanaatleri söze dökülmüş tutumlar şeklinde tarif etmek mümkündür. Kanaat farklı bir psikolojik düzenlemenin olgusudur; davranışla olan fonksiyonel ilişkisi yönünden farklı özelliktedir. Kanaatin duruma müdahale edişi zaman yönünden bireyin veya bir grubun belli bir duruma uyarlanmasında tutumların yeterli olmayacaklarının anlaşılması halinde meydana gelir. Bu durumlarda yeni objelerin ortaya çıkışı veya bilinen objelerin alışık olmayan bir biçimde yeni bir görünüm kazanması durumlarında insanlar, geçmiş denem

⁸¹ Oskay, a.g.m., s.176-177.

⁸² Bektaş, a.g.k., s.72-74.

bilgilerine durumla ilgili tutumlarına başvururlar, fakat deneyim ve arayış şekli dışında bu tutumlarından fazla bir şey elde edemezler. Pratik ve düşünsel yönden bu tanımlamalar kanaat olarak kabul edilebilirler. Bu durumda ortaya çıkan şey tutumlardan destek alabilir, fakat tutumla eş anlamlı sayılamaz. Tutumlardan daha çok rasyonel bir yapıya sahiptirler bunun nedeni durumun içeriği, şüpheli öğeleri, çelişkileri, belirsizlikleri, problemleri ele almalarındandır. Kanaatler eylemle doğrulanıncaya kadar (tutumları içinde bulunulan durum ve konumu) ileriye yansıtan ve sınavcı bir özde kalırlar. Bu nedenle kanaat belli bir durum içinde girişilecek olan eylemin şartlarına göre tutumları birbirine uyulmamış olur. Tutum bireyin çıkarsanan karakteristiklerini ifade etmek için kullanılan bir soyutlamadır. Bunlar bireyin davranışındaki ifadelerinde bir tutarlılık sağlar ve mecburi bir durum olmadıkça önceden kestirilip açıklanamaz. Kanaatler ise problemle karşılaşıldığında veya alışlagelen tepi kalıplarının yetersiz kalacağı anlaşıldığında karşılaşılan somut durumlarda tutumların entegre olmasıdır. Kanaatler ve tutumlar çok belirli konularda olanlarından çok genel konularda olanlarına doğru değişik şekillerdedirler. Hem algısal hem hissi ve güdüsel yanlara sahiptirler.⁸³

1.3. KÜLTÜR NEDİR?

Kültür kuşaklar boyunca toplumun edindiği yaşam bilgisinin birikmesiyle ortaya çıkan ve aynı zamanda bu yaşantının süregitmesine yardımcı olan üründür. Çeşitli normların, kurumların ve bireysel davranış biçimlerinin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. İnsanın çevresiyle uyum kurabilmesi için gerekli uyum öncesi koşulları oluşturmaktadır. Söz konusu normlar, kurumlar ve bireysel davranış biçimleri, aynı zamanda, insanın çevresiyle kurduğu uyumun ortaya çıkardığı ürünlerdir. Kültür dinamik karakterlidir. Tıpkı toplumsal değişme gibi kültür de değişmektedir. Toplumsal değişime bağlı olarak değişmektedir. Toplumun yapısal özellikleri ise izlenmekte olan ekonomiye bağlı olarak değişmektedir. Ekonomik ilişkiler, üretim ilişkileri toplum yapısını belirlerken, kültürü, kültürü oluşturan normları, kurumları ve bireysel davranış biçimlerini de belirlemektedir. Gerçek belirleyici ekonomi, ekonomik düzen, bu düzenin öngördüğü ya da zorunlu kıldığı üretim ilişkileri olmaktadır. Kültürün yaşamın süregitmesine yardımcı olması, onun toplumsal işlevini de belirlemektedir. Bu işlevde kültürel öğelerin seçimindeki ilkesel düzen yatmaktadır. Toplumsal işlev gören her kültürel öğe işlevsel sayılmayacağı halde,

⁸³ Oskay, a.g.k., s.16-53.

ekolojik dengede bulunan her toplum, işlevsel öğeleri benimsemeye ve kültürel sisteme yabancı öğeler direnmeye daha yatkındır. Böyle olduğu içindir ki, alt-kültürler yaşamaya devam etmekte ve kendi içinde değişmektedir.⁸⁴

Kültür tarihçileri, insanoğlunun hayatta kalma ve varlığını sürdürme savaşındaki başarısını, kültürel bir varlık oluşuna, yani yaşayarak öğrendiklerini kültüründen saklayıp yeni kuşaklara aktarma yeteneği ile iletişim becerisine bağlı görürler. İnsan, biyolojik uyum gücüyle değil, kültürüyle dünyaya egemen olmuş; varlığını kültürüyle sürdürmüştür. Önce sopa gibi kullandığı, dallar ve kemiklerle, taşlarla savunmuş kendini ve topluluğunu düşmanlara karşı. Sonraları taşları yontarak aletler ve baltaları yapmayı öğrenmiş; daha sonra kılıç gibi kullandığı sopaların başına sivri uçlar takarak, kendinden hızlı koşup hayvanları avlayan, düşmanları yakalayan ok ve yayları yapmış; “alet yapan insan” (homo faber) olmuştur. Alet yapımı, kültürlerin öylesine evrensel özelliği ve ön şarttır ki; alet yapmayan bir kültür düşünülemez. Batılı bilginler, toplum ve insanları, yaptıkları aletlere (veya üretim teknolojisine) göre sınıflamayı denemişlerdir. Taş devri insanları aletlerini taştan, tunç devri insanları bakır-kalay karışımı tunçtan, maden devri insanları aletlerini madenlerden yaparlar ve öylede anılırlardı. Eskitaş, ortataş, yeni/cilalitaş, kalkolitik (bakırtaş), teknolitik (endüstri) ve çağımız bilgisayar (biltek / Hi-Tech) olması gibi.⁸⁵

Her toplumsal yapı kendi kültürü içinde doğar büyür gelişir, bu süreç içindeki değerler her ulusun yaşadığı coğrafyanın nesiller boyunca bıraktığı kültür ürünleridir. Bu ürünler bireyin ahlaki yapısı, düşünce sistemi, giyiniş tarzı, mimari yapıları, müzikleri, dansları, yemekleri vb. etnik özellikler taşıyan ve uluslar arasında bir ayrım yaratan geçmişten gelen kazanılmış ve korunması gerekli en kutsal değerler bütünüdür. Bilim ve sanat alanında da bilim adamları, sanatçılar, ozanlar önemli bilgileri, düşünceleri ve buluşlarıyla toplumların kültürel değerlerini ileriye taşıyan çağlar boyunca ilerleme ve gelişme sağlandıkça, yüzyılın koşullarına gelebilen birikmiş bilgiler bütünüdür, değiştirilemezler. Bir coğrafya üzerinde yer alan tarihi kalıntılar, kitaplar, yazılı eserler, korunan kültür ürünleri, insanlığın geçirdiği evrimin birikerek sunulması ve bunların sahibi ulusların kültürlerini bilerek sahip çıkmaları, şeklinde olan ve devamı kent yaşamı içinde

⁸⁴ Şenyapılı, a.g.k. s.37-37.

⁸⁵ Güvenç, B., **Kültürün ABC'si**, Yapı Kredi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004, s.10-11.

korunması ile varlıklarını devam ettiren kültür ürünleridir. Bu da ancak çağdaş, demokratik siyasal sistemler ile yönetilen toplumların varlığı ile devamı ve kalıcılığı sağlanır.

Kültür edinimi, sosyalizasyon, asimilasyon ve “acculturation” yolları ile olur. Aralarında farklar vardır. Sosyalizasyon bireyin belli bir kültürü yaşaması ve davranışlarının bir görünümü olarak bu kültürü alabilmesi için gerekli olan bir yetiştirilme sürecidir. Asimilasyon ve “acculturation” ise, sosyalizasyonun sağladığı ortak kültür edinmeyi amaç edinirler; ama hem sosyalizasyondan hem de birbirlerinden bazı bakımdan farklıdırlar. Asimilasyon, bireyin kendi ilk kültüründen ayrı bir kültürü öğrenme sürecidir. Yani, kendi ilk kültürüne sosyalize olmuş birey, bu kere kendi ilk kültüründen farklı bir kültüre ve ikinci kere, sosyalize olmaktadır. “Acculturation” ise kendi kültürüne sosyalize olmuş bir grubun, bir toplumun, kendi kültürlerinden farklı bir ikincil kültüre ait olan öğeleri alması, dış kültüre benzemeye çalışması sürecini ifade eder. Örneğin; batı kültürünü almaya çalışan bir az gelişmiş ülke halkı veya aydınlar grubu gibi. Aynı toplum içinde doğmuş olan fakat henüz bir sosyal varlık kazanmamış bulunan “çocuk” tan itibaren sosyalizasyon devam eder. Birincil sosyalizasyon sürecinde çocuk, ailesi, arkadaşlarıyla oynadığı oyunlar (game) veya kendinden önceki kuşaklara ait çocukların oynadığı oyunlar (play) oynayarak sosyalleşmeye başlar. Bu sosyalizasyon, ikincil sosyalizasyon sürecinde ise, okulda, iş yerinde, kütüphanelerde, kitle iletişim ortamında devam eder. Burada unutulmaması gereken her kültürel içerikleri dağınık olduğu ancak bununla beraber pratikte kültürel içeriklerin her çeşidinin aynı hızla başka kültürlere yayılmadığı ve yayılmanın en yüksek hızla olduğu alanların teknoloji ve teknik üretimlerin sonucu olan şeyler alanında olduğudur. Toplum yapısında “total” bir çözülme olmadıkça değer sistemleri üzerinde genel bir kapsayıcılığı olan felsefi ilkelerde veya estetik formlarında değişim güç olur.⁸⁶

Kültür ve uygarlık kavramları Hindistan toplumunun kast sistemi, Hint toplumunun birliği toplumsal ve siyasal birlik olmaktan çok, dinsel ve felsefi anlayışların büyük etkilerde bulunduğu kültürel bir birlik niteliği taşımıştır. Günümüz Hindistan’ındaki ve diğer az gelişmiş ülkelerdeki kültür sorunlarından en önemlisi geleneksel kültür ile Batıdan

⁸⁶ Oskay, Ü., “Azgelişmişlerde Değişim ve Kitle Haberleşmesi”, A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXIII, S.2., 1968, s. 243-245.

gelen değer ve inançların ilişkisidir. Burada kültürün maddi ve maddi olmayan öğeleri ampirik olarak incelendiğinde gelişmekte olan ülkelerin Batı'dan bilim, teknoloji almaktadırlar. Batı ile ilişkiler nedeniyle maddi olmayan kültürün etkilenmesi değişmeden durması konusunda Alfred Weber' e göre maddi kültürü bir toplumdan diğerine aktarılabilirken, maddi olmayan kültür ise kendinden başka benzeri olmayan, aktarılamayan zaman ve yere bağlı bir görünüm taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkeler Batıdan bilim ve teknik alabilirler, fakat din ve felsefe sistemlerini, sanat formlarını korumak zorundadırlar. Fakat Weber' in anlayışı kültürdeki bu iki ögenin abartılmış olmasıdır çünkü Hindistan da Komünist ve sosyalist partilerin varlığı batılı değerlerin ve siyasal felsefenin özümlelenebileceğini göstermektedir. Çin ve Küba da ise bütün bir toplumsal yapı, farklı yapısal ve kültürel koşullara göre değişikliklerden geçirilmişse de, bugün bir Batı doktrini olan Marixist etkisi altında yeniden biçimlendirilmiştir. Yeni değerlerden bazılarının geleneksel kültürdeki belirli öğelerle ilişkili olduğu söylenebilir bunun tek bir nedeni vardır. Weber' in görüşünün tersine dünya dinlerinin etik ve felsefe sistemlerinin doktrinlerinde birçok benzerliler bulunmasıdır. Bu doktrinlerden bazısına verilen önemde ise, toplumsal yapı ve maddi kültür değişikçe değişiklikler göstermekte oluşlarıdır. Avrupalı kültürler için Hindistan, Çin, Asya ve Afrika ülkeleri artık bilinen ülkeler olmuş birçok önemli noktalarda Avrupa ülkelerinden ayrılmaktadırlar fakat başka birçok özellikler yönünden benzerlik göstermekte oluşları nedeniyle Avrupalı için Ortaçağ Avrupa'sından çok daha yakın ve anlaşılır duruma gelmişlerdir.⁸⁷

A. Weber kültür ve uygarlık arasındaki ayırımı, maddi kültür, maddi olmayan kültür ayrımıyla aynıymış gibi sayılabilir. Weber kültür terimiyle de toplumun artistik, dinsel, felsefi vb. benzeri ürünlerini ifade etmiştir. Antropoloji ve arkeolojide de çok yaygın olan maddi kültür ve maddi olmayan kültür de aynı ayırma dayanmaktadır. Daha sonra kültür kavramı sosyal antropolojinin odak terimi haline gelmiş ve çok geniş anlamlar kazanmış. İngiliz antropologlarından R. Firth toplumsal yapı ve kültürü aynı olguya yönelik iki ayrı bakış açısını dile getirdiğini belirtmiş toplumsal yapıyı bireyler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin formu olarak, kültürü ise toplumun devraldığı, kullandığı değişikliklerden geçirip bir şeyler kattığı ve toplumun sonraki kuşaklarına aktardığı maddi ve maddi olmayan kaynak ve bilgilerin birleşimi olarak ifade etmiştir. Bunlar toplumsal

⁸⁷ **Bottomore**, a.g.k., s.139-142.

olarak kazanılan öğrenilen davranışlardır. Weber, Bilim ve Teknolojinin gelişmesi ve çeşitli toplumlara yayılması ile her dönem ve yerdeki kültürel ürünlerin kendilerine özgü ve bağımsız oluşları arasındaki tezdaki göstermek için böyle bir ayırmda bulunmuştur. Fakat kültürde de bir gelişme olmayacağı, kültürde de toplumdan topluma dağılım olmayacağı söylenemeyeceği gibi, aynı toplum içinde kültürün maddi ve maddi olmayan öğelerinin kendi aralarında bağlantılı olduklarıdır. Malinowski kültürü geçmiş kuşaklardan kalıtımlanmış araçlar, şeyler, teknik süreçler, fikirler, alışkanlıklar ve değerler şeklinde tanımlayarak en büyük katkıda bulunmuş ve kültürü bütünleyici bir tüm saymış.⁸⁸

Marxist sanat kuramcılarının çoğunluğu kültürü, yalnız ekonomik gelişmenin bir yansıması olarak açıklarlar. Benjamin ise bunu skolastik bir düşünce olarak görüyordu. Benjamin'e göre, Marx'ın üst yapının ideolojilerinin, ilişkileri yanlış ve çarpık yansıttıkları düşüncesiyle aşılmıştı. Benjamin eğer alt yapıyı belli bir ölçüde düşünce ve deneyim malzemesi açısından alt yapının dile geliş biçimi olarak üst yapı alt yapının anlatımıdır. Toplumda egemen olan ekonomik koşullar üst yapıda dile gelir. "Pasajlar" yapıtında ideoloji eleştirisi ise özelden geneli sergiler, cisimsel somuttan yola çıkar görünebilenin alanını çıkış noktası alır; en erken endüstri ürünlerinin, yapılarının, makinelerin, ilk büyük mağazaların, reklamların vb. anlatım karakterleriyle ilgilenmektedir. Onun için önemli olan anlatım bağlamıydı, sergilenmesi gereken kültürün ekonomi açısından doğuşu değil ama ekonominin kültürdeki anlatımıdır. Ekonominin kültürdeki anlatımını sergileme girişimi ekonomik bir süreci Ondokuzuncu yüzyılın, pasajların bütün yaşam görünüşlerinin kaynaklandığı somut bir ilk görüngü niteliğinde oluşlarıdır. Nedensellik açısından yani birer neden olarak bu olgular başlangıcından sonraki aşamada kendilerine özgü gelişmeleri, açılımları boyunca tıpkı yaprağın somut bitkiler dünyasının bütün zenginliğini gözler önüne serdiği gibi, pasajların somut tarihsel biçimlerine kaynaklık ettiklerinde ilk görüngülere dönüşürler. İdealist felsefeler nesnel dünyayı artık bir rastlantı sonucu olmaksızın bir bütün olarak tarihsel akışın göstergesine dönüştürmüşler. Benjamin, Ondokuzuncu yüzyılın yaşamından, bugünün yaşamını, bugünün biçimlerini okumaya çalışmışlar. Tarihsel akışta her olmuş olanın ancak belli bir dönemde bilinebilirlik düzeyine çıkması, ussallaşması nesnel bir tarihsel konumdur. Tarih şimdiki zamanla dolu bir zamanın oluşturduğu bir kurgunun konusudur.⁸⁹

⁸⁸ **Bottomore**, a.g.k., s.136-139.

⁸⁹ Benjamin, W., **Pasajlar** (Çev. A. Cemal.), Yapı Kredi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2004, s.27-29.

Toplumdaki ayrılaşmaya göre ortaya çıkan alt kùltürlere ise sınıfsal kùltürler denir. Alt kùltürler birde coğrafi özelliklere göre bölgesel, kırsal ve kentsel yaşantılara göre ekolojik kùltürler olarak ortaya çıkmaktadır. Alt kùltürler arasında yoğun bir etkileşim vardır. Ama bu etkileşim ne denli yoğun olursa olsun, her alt kùltür kendi temel özelliklerini korumaktadır. Bölgesel, ekolojik ve sınıfsal kùltürler arasındaki temel ayrımlar süregitmektedir. Söz konusu ayrılaşmanın süre gitmesi alt-kùltürlerin toplamı demek olan ulusal kùltür zenginliğidir.⁹⁰

Kùltürel kimlik insanın somut toplumsal konumu gereği farklılaştırılmış bulunduğu efendi- köle ilişkisi içinde yaşatıldığı toplum hayatına geçişten itibaren başka insanlarla kendisini özdeş sayabilmesini sağlayan aynı sitenin yurttaşı olma özdeşleşmesi ile eşitsizliği temel almış toplumsal sistemlerin içinde tutunum sağlayan bir yapıdır. Bu yapıntı efendi-köle ilişkisini temel almış bulunan bütün toplumsal sistemlerde değişik kurumsal düzenlemelerle oluşturulmuş aile, tapınak, okul, kışla, hapisane, kitle basını ve modern medya aracılığıyla şekillendirilir, öğretilir. Kùltüre kimlik olgusunun tarih içinde geçirdiği değişiklikler; kabilesel kimlik, dine dayalı ortak kimlik, ulus olgusuna dayalı ortak kimlik gibi bunların oluşumlarını, daha sonrada günümüzün medya dünyasındaki farklı gelişmede düzeylerinde toplumlar arasındaki iletişim süreçlerinin, bu toplumlar arasında karşılıklı bir kùltürel etkileşime mi, yoksa gelişme düzeyleri arasında farklılıklardan tek yanlı bir kùltürel değişme olup olmayacağıdır. Kùltürün işlevini, insanların içinde doğduğu toplumun kùltürüne sosyalizasyonu ve daha sonra kendi kùltürü dışındaki başka kùltürleri dolaysız ya da medya gibi ileticiler aracılığıyla dolaylı olarak öğrenmesi, günümüzde medya aracılığıyla dünyayı tanımanın ağırlık kazanması bunun kùltürel bir emperyalizme yol açıp açmayacağı, alımlama aşamasındaki az gelişmiş ülkelerin insanların medya tekellerinin ürünlerini yönetmesi ve global ölçekte yaşanan modernleşme sürecinin bu yapıdaki önemidir.⁹¹

⁹⁰ Şenyapılı, a.g.k., s.37.

⁹¹ Oskay, Ü., **Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2004, s.114-115.

Pasajlar gazla aydınlatmanın ilk kullanıldığı yerlerdir. Küçük bir kent, küçük bir dünyadır. Pasajların oluşmasında ikinci koşul ise demir konstrüksiyonun kullanılmaya başlanmasıdır. Konstrüksiyon bilinçaltının rolünü üstlenir. Fransız devrimini izleyen savaşlarda bulunan mühendislik kavramı, politeknik okulu ile güzel sanatlar okulu arasındaki uyumsuzluklar başlamış oldu. Demirle birlikte, mimarlık tarihinde ilk kez yapay bir yapı maddesi ortaya çıkar. Demirin gelişme temposu, yüzyıl boyunca gittikçe artar. Yirmili yılların sonundan başlayarak denenmekte olan lokomotif yalnızca demir raylar üstünde kullanılabileceğinin anlaşılması, demir için çığır açıcı bir itici güç niteliği kazanır. Demir konut yapımında kullanılmaz. Demir pasajlar, sergi salonları, istasyon binaları gibi insanların yalnızca gelip geçtikleri mekanlar kullanım alanlarıdır. Bununla eş zamanlı olarak camın kullanım alanı genişler. Ancak camın bir yapı maddesi niteliğiyle daha yoğun bir kullanım düzeyine varmasının toplumsal koşulları yüz yıl sonra gerçekleşir. Marx'ın belirttiği eskinin egemenliği altında olan yeni üretim aracının biçimi toplumsal bilince eski ile yeninin çatışması olarak yansır. Toplum bu tasarımlar aracılığıyla toplumsal ürünün eksik yanlarını, toplumsal üretim düzeninin aksaklıklarını ortadan kaldırmak amaçlar. Her çağ bir sonraki çağı görüntülerle sergileyen düş içerisindeyse, sınıfsız bir toplumun öğeleriyle karışmış olarak belirginleşir. Kültürün (toplumun) bilinçaltında bulunan deneyimlerin yeni ile karışması ütopyanın doğumuna neden olur. Ütopyanın en derininde yatan itici güç, makinelerin ortaya çıkışıdır.⁹²

Kültürün ve tarihin gerçeklerine uygun bir biçimde geniş kitlelere öğretilmesinde, yaygınlaştırılmasında bir toplumun romanın nicel anlamda yerinin çok dar olduğu açıktır. Romanın üstünlüğü yaşanan reel hayatla ilgili bilgilerin, öykülerin, duyguların, reel hayatla ilgili ürettiğimiz düşlerin, değer ve davranış normlarının yani kültürünün tarihinin geniş kalabalıklara iletilmesinde ve edindirilmesinde değildir. Bütün bu olgulara, yaşanan anın başat kültürünün, etiğinin, egemen ideolojisinin yani o kültürün dilinin toplumsal iletişim sürecinde hiç fark edilmeyen etkilerinin dışında anlam verebilmesinden ileri gelmektedir. Roman formunun üstünlüğü, roman formunda yazarla gerçeklik arasında dilsel etkileşimlerin ve bu etkileşiminin etiğinin etkisi altında tuttuğu diğer alanlarıkinden farklı oluşundan ileri gelmektedir. Bir dilsel kodlama olarak roman metni metnin bütününden ve

⁹² Benjamin, a.g.k., s.88-90.

bu metni kuşatan dış gerçekliğin bütününden ve bunları da kuşatan tarihsel bütünlük açısından ve roman formunun tarih içinde ortaya çıkışı da bir üstünlük yaratır.⁹³

Bir kültürün tarihinden o kültüre ait verilerin okunması açısından kültürel formlar tarihe ışık tutar diyebiliriz. Tarihsel zamandan günümüze çeşitli anlatı biçimleri olan masallar, halk hikayeleri, mitolojiler günümüze kadar gelen kültür değerleridir. Günün koşullarını yansıtan düşlerini isteklerini, acılarını, sevinçlerini, doğanın biçimsel olarak değişimi onlara yüklenen anlamlar bu anlatı formları ile ulaşır. Masallarda, mitolojilerde kahramanlar gerçek dışı hikayeler gözlemlenir. Jules Verne'nin Deniz altında 20000 fersah düş olarak tasarlanan, yazıldığı günün koşullarının çok ilerisinde bir hikayedir. O zamanda deniz altılardan bahsedilmektedir. O zaman bunun gibi birçok sanat yapıtının bilime öncülük yaptığını söyleyebiliriz. Fakat ritüeller de yaşanan olgular reel yaşam ürünleridir yani hisleri, duygu ve düşüncelerin ürünleridir ve gelenek olarak kabul edilir, reel bir biçimdir, bir sorunun-olayın anlamlandırılması diyebiliriz.

Roman öncesi anlatı formları reel dünyayı değiştirme sorununun çözülebilir bir sorun olarak insanlığın önüne henüz gelmemiş durumdadır. Anlatı formlarının bu özelliği Shakspeare, Carvantes ile değişmeye başlamış, geleneğin bir bütün olarak benimsendiği eski toplumsal yaşam değişmeye yeni bir sınıfın öncülüğünde reel dünya yatay anlamda değişmeye başlamıştır. Ekonominin, bilimin, tekniklerin pazar kurumundaki gelişmelerle toplumsal yaşamda değişmeye başlamış. İnsanın akıl aracılığıyla dış gerçekliğe müdahalede bulunabileceği, o zamana kadar düş olarak tasarlanan şeyler reel hayatın içinde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Dünyayı fantazyalarla süslemeye gerek kalmamıştır. Burjuvazinin devrim sonrası dünyasına kadar romanın gelişmesi ampirik-realistik algılama içinde sürmüştür. 1930'lardan 1980'lerden sonra gerçeklik ve onun gündelik kullanımı arasında farklar olduğu 1930'lardan sonra bu yenedünya ilerlemeci olmaktan çıkarak yeniden tek söylem içinde betimlenmiş sanat ve düşünce etkinlikleri de tek söylem içindeki algılanımı empoze etmeye yönelmiş. Metalaşma süreci kültürü de "izm" toplulukları, bunların dergileri, akademileri metalaşmanın yeni etiğine uyumlanmak zorunda kalmış. Sentimental edebiyat bunlar karşısında durmuş, algılama bunalımındaki kitlelerin ampirik bakış içinde yılgınlığa sürüklenen reel dünya karşısındaki duygu ve

⁹³ Oskay, Ü., **Tek Kişilik Haçlı Seferleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2000, s.125.

düşünceleri malzeme yapmış. Efendi-köle ilişkisi roman öncesi hayattakinden çok daha gelişkin kültürel düzenlemeler aracılığıyla varlığını sürdürmeye başlamış. Eski dönemim toplum hayatında kendi alt kültürlerinde yaşayabilen kesimler modern toplumun ekonomik ve kültürel örgütlenme biçimi gereği başat kültür alanlarına yöneltilmiş. Okuyabilmek, seçmen olmak gibi getirileri olan fakat kültürel ekonomik düzeyde yabancılaşma olgusu dolaysız olarak yaşanmaya ve yeniden üretilmeye başlamış. Yabancılaşmanın en az hissedildiği toplumsal hayata yoğun katılma alanları, emeğin istihdam biçimindeki değişmelerine rağmen insan ile insan arasındaki ilişkilerde yabancılaşmanın en çok yaşandığı ama fark edilmediği alanlara dönüşmüş. Popüler kültür yaşamındaki anomik davranışlar modern toplumlarda lümpen kültürün yaygınlaştığı fakat toplumsal katılmanın gündelik hayat içinde yoğunlaşmasından lümpen kültürde ortadan kalmakta, bu olgu şimdi yaşanan modernleşme süreci içinde ileride de ortadan kalkmayacak yeni bir olgudur. Kentleşmenin değil modernleşmenin ürünüdür. Modernleşme sürecinin yaygınlaşp yoğunlaşmasıyla seçkinler kesimine kadar yayılacaktır. Yabancılaşmanın yoğunlaşmasıyla gelişen bu yeni kültürel düzenlemeler alt kültürlerin güçsüzleşmesi, başat kültür yaşamının evrenselleşmesiyle modern toplumlardaki dili de gerçekliğin ifadelendirilmesi aracından çıkarmış, ulusal sınırlar içinde evrenselleşmesi yabancılaşmanın üretiminde en yaygın ve etkin araç durumuna gelmiştir. Dilin evrenselleşmesi, kitle iletişimine geçişin yaygınlaştırdığı sığ bir kültür ve tarihin işleyişini anlamayı önleyen bir sözde tarih bilgisi gerçekliğin etik tarafından önceden belirlenmiş bir görünüm içinde algılanmasını gerektirmeye başlamış oluşudur. Descartes'tan 18. yüzyıl sonuna kadar insanın yaşam deneyimleri zaman ve mekan boyutlarındaki iz düşümleriyle birikimlenmekteydi. Çünkü mekan boyutu zaman boyutuna indirgenebilmekteydi. 19. yüzyılda ise bu durum değişmiş, yaşam deneyimlerinin zaman boyutu üzerinde birikimlendirilmesi olanaksızlaştıkça, bireyin kendisi için bilgi-bellek-tarih bilinci edinmesi olanaksızlaşmıştır. Zaman o döneme kadarkinin tersi, içinde bulunulan farklı mekanlara göre fragmanlaştırılmış ve görelilik olarak yaşanmaya algılanmaya başlanmıştır. Yaşanan hayatın içindeki olgu, değer, davranış ve simgelerin (dilin) zaman'a bağlı tarihsel süreçler olduğunu yani ampirik algılamadaki yanıltıcılığı fark etmemiz olanaksızlaşmıştır.⁹⁴

Kültür kavramı kültür eleştirisinin asıl büyük fetişidir. Çünkü şimdiye kadar hiçbir felsefe hiçbir büyük sanat yapıtı, tanımı gereği kendisini kendi içinde, kendinden oluşu için

⁹⁴ Oskay, a.g.k., s.125-130.

tüketmiş değildir. Bu yapıtlar, kendilerini farklılaştırdıkları toplumun gerçek yaşam süreciyle daima ilişki içinde bulunmuştur. Kendini yeniden üreten yaşamında bağımsızlık, özerklik ve geçerli amaçlar dünyasından ayrı olma konusunda ısrarları bilinç dışı bir öge olarak, özgürlüğün gerçekleştiği bir durumu vaat ediyordu. Kültürün varlığı başkalarının çalışmasının denetlenmesine dayandığı sürece, bu özgürlükte anlamı belirsiz bir vaat olarak kalır. Bugün tüketicilere ulaşılmış işletmecilerle psikolojik teknisyenler tarafından bütün dünyaya tavsiye edilen Avrupa kültürünün tüm genişliğiyle ideoloji haline gelip yozlaşması, maddi pratikle ilgili işlevinin değişmesinin, müdahale etmekten vazgeçmiş olmasının bir sonucudur. Bu tarihsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü burjuva kültürü ancak kendi içine çekilerek yani ancak dolaylı yoldan, var oluşun bütün alanlarını kaplayan totaliter bir karmaşanın ezici izlerinden uzak bir saflık kavramına varabilir. Kültür ancak, yozlaşmış kendi karşısına dönmüş olan bir pratikten yani durmadan hep aynı şeylerin üretilmesi pratiğinden, manipülasyoncuya hizmet eden ve tüketiciye hizmet vermekten uzaklaştığı oranda, dolayısıyla insandan uzaklaştığı oranda insana sadık kalabilir. Bu sebeple kültür eleştirisi her türlü bilincin maddi üretim aygıtıyla karışmış bütünleşmesine karşı çıkar ama bu aygıtı kavramayı başaramaz.⁹⁵

Hegel'e göre sınırlar koyan ve nesnenin sınırları içinde kalan her yöntem tamda bunu yapmakla o sınırların ötesine geçer. Kültürü aşan konum, diyalektik tarafından, tinsel alanın fetişleşmesine baştan teslim olmayan bilinç olarak sayılmıştır. Diyalektik her türlü şeyleşme karşısında uzlaşmazlık demektir. Bütünü hedefleyen aşkın yöntem, bütünü önceden varsayan içkin yönetime kıyasla daha radikal görünüyor. Aşkın yöntem kültürün ve toplumsal körleşmenin ötesindeki kendini burada etki eden bilinç, ne kadar ağır ve kütleli olursa olsun bütünlüğü harekete geçirebilecektir. Bütüne yönelik saldırıya güç veren şey dünyadaki birlik ve bütünlük görüntüsünün şeyleşmenin, yani bölünmenin ilerlemesiyle birlikte artıyor olmasıdır. Eğer ideolojiyi toplumsal olarak zorunlu görünüş-yanılsama diye tanımlarsak, o zaman toplumun kendisinin ideoloji haline geldiğini de görmemiz gerekir, çünkü toplumun bütünleşik iktidarı, kaçınılmazlığı, kendinde var oluşu bu var oluşun yok ettiği anlamın yerine geçer. Toplum ile birey arasında her ikisini de aynı şekilde kapsayarak sürüp giden çatışma, toplumu ele geçirmiş yöneticilerin ölçütlerine dayanarak inatla toplumun lehine çözülür. Bu noktada kültürün eski konumuna getirilmesine sadece bir adım kalmıştır. Diyalektikğin özüne daha bağlı olan içsel işlem,

⁹⁵ Adorno, a.g.k., s.164-165.

böyle bir gelişmeye karşı müdahale eder. Bu işlem ideolojinin kendisinin değil gerçekliğe tekabül ettiği iddiasının hakikate aykırı olduğu ilkesini ciddiye alır. İçsel eleştiri yapının kendi tutarlılık ya da tutarsızlığında var olanın yapısının dile gelip gelmediğine bakar. Kültürün diyalektik eleştirisi kültüre hem katılmalı hem de katılmamalıdır. Ancak o zaman hem nesnenin hem de kendi kendisinin hakkını vermiş olur. İdeolojinin geleneksel aşkın eleştirisi yöntem ve nedensellik kavramını fiziksel doğa alanından olduğu gibi topluma aktarmakta eleştirinin konusu olan şeyleşmeyi kabullenmiş olur ve kendi nesnesinin gerisine düşer. Yöntem şeyleşmiş kavramları sadece toplumun kendisinin de şeyleşmiş olduğu ölçüde kullanıldığını öne sürer. Nedensellik kavramının kalabalık ve katılığı sayesinde topluma bir ayna tuttuğunu ona kendi kalabalık ve katılığını, tını aşağılayışını gösterdiğini söyleyebilir. Ama bugün bölünmez karanlık toplumu üst yapının alt yapıya nedensel anlamda bağımlı olduğunu savunan kuramın sözünü ettiği özerklik hoş görülmektedir. Dünya bir Açık hava hapishanesine dönüştükçe her şey o kadar bir ve aynı olmuştur ki neyin neye bağlı olduğunun artık bir önemi yoktur. Sözcüğün gerçek anlamıyla ideolojiler kalmayıp sadece dünyayı kopyalayarak sunmaya çalışılmasıdır. Materyalist anlamda saydamlaşan kültür, materyalist anlamda daha dürüst hale gelmemiş, sadece daha kabalaşmıştır. Tarafsızlaştırılmış ve kullanıma hazırlanmış haliyle bugünkü geleneksel kültür tümüyle değerini yitirmiştir. Kitle kültüründe toplum ne kadar bütün hale gelirse, tının şeyleşmesi o kadar artar ve şeyleşmeden kendi başına kaçınma çabası da o kadar paradokslaşır.⁹⁶

1.3.1. Kültür ve İletişim

İletişim deyince aklımıza hemen insan ile insan arasındaki sözel bir süreç şeklinde işleyen konuşma gelir. Ancak bu basit bir olgu değildir. Bir erkek konuşmakta olduğu kadına, “ama sen bir kadınsın” dediğinde, bu basit tümce bugüne dek yaşadığımız bütün bir insan tarihindeki eşitsizliği doğal bir olgu saydıran toplumun başat kültürünün ne olduğunu da ortaya koyar. Bu basit tümce konuşan kişinin de kendisine yönelik bu seslenme ya da söylem biçimi içinde yapılan tanımlanmasını kabullenen kişinin de yalnızca o andaki kültürel ortamı, yalnızca bu ikisinin yaşadığı toplumsal ilişkiler sisteminin tarihini yansıtmakla kalmaz. İki kişi arasındaki bu çarpıcı hiçbir yanı yokmuş gibi görünen

⁹⁶ Adorno, a.g.k., s.175-179.

konuşmadaki tek bir tümce, bütün bir insan tarihinin çok uzun bir dönemdeki insanın, insana bakış tarzını da yansıtır.⁹⁷

Kültürel ve siyasal yapıyı belirleyen öge insanların ilişkileridir buna toplumsal yapı denir. Bir başka deyişle toplumsal yapı, kültürel ve siyasal yapının belirleyicisi olmaktadır. Toplumsal yapının, kültürel ve siyasal yapıyı belirlemesi iki sürece dayanır. Birinci süreç tarihsel süreçtir. İnsanoğlu bir arada yaşamaya başladıktan sonra birbiriyle ilişkiye girmiş ve bu ilişkinin yarattığı etkileşim sonunda anlamlar, değerler, kurallar (kültürel yapı) ve yönetim biçimleri (siyasal yapı) ortaya çıkmıştır. Tarihsel süreç içinde, kültürel yapı ile siyasal yapının, doğada insandan önce var olduğu söylenemez. İkincisi ise insanoğlunun ilişkileri ve etkileşimi sonunda, kültürel yapı ile siyasal yapı ortaya çıktıktan sonra görülür.⁹⁸

Değerler, inançlar ve normlar diye üç ögesi olan kültürün “idea” ları değerler ve inançlardır. Davranışlara yönelen; “şey” lerin yapılmasını kurallayan usuller ise “normlar” dır. Bu üç ögesi ile kültür, toplum ile toplumun konulmuş bulunduğu maddi ortam arasında da bir bütünleşme yaratır. Kültür değişimi ile ilgili sorunları kolay anlamak için, kültürün kendi içinde mantıki bir tutarlığı olduğu görüşünü kabul etmekte pratik yarar vardır. Kültür ile ilgili en iyi gözlem, kültürün kalıplar içinde olması değerler, normlar ve inançların kültür içinde hiyerarşik bir yapıya uygun dizilenmeleridir.⁹⁹

İletişim kuramcıları, kitle iletişim araçlarından yayılan değerlerin işleyiş biçimleri gibi ideolojik egemenliğin içeriği de kültürel bağımlılığın korunmasından sorumlu tutulmaktadır. Gelişmiş kapitalist ülkeye özgü yaşam şekli, gelişmekte olan bir ülkeye yayıldığında, ortaya konulan değerler toplumun sadece belli bir azınlığının kullanımına açık olduğundan örneğin metaların veya haberleşmenin tüketiminin ve eğlencenin kent seçkinlerinin hakkı olması gibi toplumsal eşitsizliğin kesinleşmesine hizmet eder. Böylece kentsel ve kırsal kitle, pazar ekonomisinden olduğu gibi ulusal iletişim sisteminden de dışlanmaktadır. İletişime kültürel bağımlılık yaklaşımında var olan toplumsal yapı içinde haberleşme hizmetlerinin ve iletişimin yaygınlaşmasına sadece kapitalizmin kutupları

⁹⁷ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul,1999, s.8.

⁹⁸ **Kongar**, a.g.k., s.56-57.

⁹⁹ **Oskay**, a.g.m., s.242-243.

arasındaki eşitsizliği kuvvetlendirebileceği savıyla karşı çıkmaktadırlar. Merkezde güçlünün yoğunlaşması değişimin yüzeysel diyalektiğinin değişmez olasılığıdır.¹⁰⁰

Toplumdaki ulusal-yerel genel kültürün ürünlerinden çok, egemen yapıdaki değişik kültürlerin yığınsal iletim ürünlerinin televizyon sürecine egemen olması büyük bir kültür bunalımı yaratmakta ve yığınsal iletim sürecinin çağdaş toplumda egemen iletişim modelini oluşturması nedeniyle, ulusal kültür erimektedir. Yabancı içeriğin ilk dolaysız etkisi dil konusunda olmaktadır. Alt yazıyla verilen dizilerde seslendirmeye uyum çabaları sonucu dil yapısını etkilemesi amerikan dizilerinde “I m sorry” denildiği zaman, dudak oynatmaları “afedersiniz” sözcüğüyle karşılanmayınca “üzgünüm” sözcüğü Türk diline “afedersiniz” anlamı kazandırmıştır. Yine “saat sekiz dolaylarında” sözcüğü olan “like eight” dudak uyumu için “saat sekiz gibi” deyişini sokmuştur. Sadece dil sorunu boyutlarını da aşarak sözcükler kavramları, düşünce ve yaşam biçimlerini birlikte getirmektedirler. Kültürel ideolojik düzeyde ulusal yerel kültüre yabancı olan (köşeyi dönmek, iş bitiricilik, yeniden yapıma, siyasal kriz, süper v.b) girişimci, bireyci kara yönelik batı kapitalizminin ABD toplumunun değer yargılarını yansıtmaktadır. Ayrıca çizgi filmlerde de bu etki görülmektedir. Yabancı dizi kahramanlarıyla özdeşleşme giyim, davranış ve yaşam biçiminin de tüketici kültürlerde benimsetilmesi olmuştur.¹⁰¹

Panorama resimlerinin yaygınlaşması ve doruk noktasına ulaşması da, pasajların yükseliş dönemine rastlar. Betimlenen doğada yanıltıcı şekilde birbiriyle benzeşen değişiklikler yaratmaya çalışan panoramalar, fotoğraftan sinemaya ve sesli filmlere uzanan bir sürecin öncülüğünü yaparlar. Sanat ile teknik arasındaki ilişkiyi köklü bir değişime uğratan panoramalar aynı zamanda yeni bir yaşam duygusunun da ifadesidir. Otuzlu yıllarda panoramalarla eş zamanlı, gazetenin kültür ve sanata ayrılan bölümlerinde ortamını oluşturduğu, toplu yazınsal çalışmanın hazırlık evresi niteliğindedir. Fotoğraf, portre minyatürlerinin oluşturduğu geniş meslek kesiminin yıkıma sürüklenmesine yol açar. Fotoğrafın ilk ürünleri sanatsal bakımdan portre minyatüründen üstündür. Bunun teknik nedeni, ışıklandırma süresinin portresi çekilecek olana dikkatin yoğunlaştırma süresinin uzunluğudur. Toplumsal nedeni ise ilk fotoğrafçıların avangarde kesimden olmaları müşterilerinin de bu kesimden gelme olgusu yatar. Yeni teknik ve toplumsal

¹⁰⁰ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.145-147.

¹⁰¹ İlal, a.g.k., s.97-98.

gerçeklik karşısında resim ve grafik yoluyla iletilen bilginin öznel yanı ve objektifin önemi artar. İlk kez dünya fuarına (1855 Grandvile) fotoğraf başlığı altında özel bir sergileme sunar. Wiertz, kurgu aracılığıyla fotoğrafın propaganda amacıyla kullanımını istemiş ilk insan olarak nitelendirilir. Wiertz, fotoğraf sanatını felsefi düzeyde bir aydınlatma gerekliliğini savunup bunu politik olarak değerlendirir. Ulaşım alanının da genişlemesiyle resim sanatının bildirişim açısından önemi azalıp, fotoğrafa bir tepki olarak önce resmin renk öğelerini vurgular. İzlenimcilik yerini kübizme bıraktığında resim sanatı fotoğrafın izleyemeyeceği alanda bir genişlik yaratır. Fotoğraf mal ekonomisinin kapsamını çok büyük ölçüde genişletmesine neden olup figürleri, manzaraları sınırsız sayıda üretir. Dünya fuarıyla (1867) mal-meta ekonomisinin yeridir. Bunun ardında ulusal endüstri fuarı gelir (1978 Champs de Mars) işçi sınıfının eğlendirilmesi ve bir eşitlik kavramından kaynaklanır. İşçi sınıfı müşteri kimliğiyle ön plana gelir. Dünya fuarı malın değişirme değerini çarpıtıp, kullanım değerini arka plana iter bir yapı sergiler ve insanın zaman geçirme amacına yönelik içerisine daldığı bir fantazmagori oluşturur. Buna paralel eğlence endüstrisi de insanı malın eriştiği düzeye yükselterek bu fantazmagoriye girmesine kolaylık sağlar. Grandville sanatında cansız nesnelere betimlenirken kılı kırk yararcasına ayrıntıya inilmesi, Marx ın malın tanrıbilimsel kökenli olumsuz özellikleri diye adlandırdığı olguya uygun düşer. Bu özellik specialitede belirginleşir; specialite lüks mallar endüstrisi döneminde ortaya çıkan bir mal nitelendirilmesidir. Grandville nin kalemi bütün doğayı spesiyalitelere dönüştürür. Reklam, grandville spesiyaletileri sözcükleri o dönemde ortaya çıkar hangi ruhla mallarını tanıyorsa o ruhla sergiler, grandville nin sonu deliliğe varır. Kapitalist kültürün fantazmagorisi görkemli bir şekilde sergilenir.¹⁰²

Bu gelişmelerin sonucu insan yabancılaşması; insan ile insan, insan ile doğa, insan ile meta arasındaki ilişkilerin toplumsal sistem içindeki değişimi, üretim süreçlerinin kültür ve iletişim alanındaki değişimi, geleneksel yapı, üretim süreçlerine paralel teknolojinin gelişimi ve insanların bu gelişmeleri içselleştirmeleri sonucu kendini böyle bir dünya düzeninde bulan insanın hem iyi hem de farklılaştırıcı yanlarının olduğu bir dünyanın egemenliğinde olması sonucuna bırakmıştır. İnsanlığı gelişimi teknolojinin gelişmesi ve nimetleri sonucu çok boyutlu insan ve gelişmenin olumlu değerleri de oluşturmuştur diyebiliriz. Bilgiye anında ulaşım praxisinin boyutlarını aşmış bir düzeydedir.¹⁰³

¹⁰² Benjamin, a.g.k., s.91-96.

¹⁰³ Oskay, Ü., **Tek Kişilik Haçlı Seferleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2000, s.367.

İletişim süreci, sadece mekanik öğelerine, sadece kuramsal olan yanına, iyi yetişmiş, işini iyi bilen hegemonik kültürü benimsemekte kitle toplumu insanların oldukça ilerisinde yer almış bulunan program üreten personeline ve bütün bu öğeler arasındaki iletişim araçlarını denetimleri altında tutan çevrelere indirgenemeyecek kadar karmaşık bir süreçtir.¹⁰⁴

Kültürel sistem ile toplumsal sistem devamlı bir etkileşim halindedirler. Sorokine e göre; bu nedenle olgu ve olayları sosyo-kültürel olarak niteler. Sorokin'in değişme modeli kültür sistemlerine dayanır. Her toplum belli kültür sistemlerinin altında belli bir yapıya sahip olur. Toplumların yapılarını belirleyen kültür üst sistemlerinin temel ise dış gerçeklerin algılanma şekilleridir. Sorokin'e göre üç kültür sistemi vardır. Duyumsal (sensate), düşünsel (ideational), ve idealistlik. Bu kültürleri belirleyen temel nitelik algılanan gerçeklerdir. Duyumsal kültürün temeli, gerçeğin duyu organlarıyla algılandığı ve bunun dışında başka hiçbir gerçek olmadığıdır. Düşünsel kültürde gerçek duyum ve madde dışı bir gerçektir buna imanın gerçeği de denebilir, tanrını peygamberler vasıtasıyla açıklandığı. İdealistlik kültür ise yukarıda iki tip gerçeğin akıl yoluyla yapılmış bireşimidir. Düşünsel kültürde bu dünya bir hayalden ibarettir, toplum üyeleri olan kişiler toplumcu fikirlere sahiptir. Toplumsal çıkarlar uğruna kişisel çıkarlarını bastırır.¹⁰⁵

Marshall Berman'ın belirttiği Poe'nun başlattığı dedektif öyküleri ve daha önceki Frenkeştaynlar, Drakulalar bu yeni toplumun 19.yüzyılın ilk günlerinde modern insana edindirdiği kişilik yapısının, egemen sınıfın kendi egemenliğini kültürel bir hegemonya ile etkinleştirmeye, görülmezleştirmeye başladığı 1850'lerden itibaren yarattığı ruhsal gereksinimleri karşılamaktaydı. 19.yüzyılda sanayi kapitalizminin ürünü olan sentimentalizm yeni insanın çalışma yaşamı hem de çalışma dışı zamandaki yaşamı ile hayatının tümünün var olan toplumsal formasyonun ekonomik, siyasal ve kültürel düzeylerdeki çeşitli düzenlemelerince kuşatması sonucunda birey olarak kendini yitirip tüketmesinin, kendini özümsemesinin, iç yaşamını tümüyle metalaştırmasının bir ifadesidir. Daniell Bell'in ifadesinde moral normlara karşı çıkma eğiliminin güç kazandığı

¹⁰⁴ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000, s.339-340.

¹⁰⁵ **Kongar**, a.g.k., s.124-125.

kültürde tutarlılığın ortadan kalktığı sanat ve yaşam arasındaki farklılığın kalmadığı bu yeni toplumsal yaşamda, daha önceleri sadece hayallerde izin verilen eylemlere cinayetlere, sapkınlıklara roman ve diğer edebiyat türleriyle yaşamın fantazyaya alanında da yer verilmeye başlanmıştır. Bu 19.yy sentimental edebiyatı insanın içeriksizleştirilmiş kişiliğinin teşhirini yaparken toplumu değiştirmeyi değil, toplumun ezdiği tükettiği insanları birbirlerini kıskanmaya ve özenmeye yönelttiği bu bireyleşmekten alıkonulmuş insanları homojen bir kitleye dönüştürmeyi üstlenmiştir. Kitle toplumu ve kitle kültürü olgusu bireysel psikolojik boyutta oluşan bir bakış tarzı olmayıp buradaki homojenleştirme işleminin sisteme uygun bir sonucudur.16.yüzyıl'dan itibaren burjuvazinin kendi toplumsal formasyonunu kurmaya başlamasıyla birlikte her kültürel homojenleştirme, toplumdaki egemen sınıf ya da katmanların çıkarları yönünde hizmete konulmuş bir düzenleme olmuştur. Bu homojenleştirme kitleselleşme kurulu düzene yaramaktadır. Kitleselleşmiş sözde birey bunu gerçekleştirmenin olanaksızlığı karşısında yıkma yok etme tutkusuna sürüklenmeye başlar. Melville ise çağdaş kapitalist sanayi toplumuyla çıkan bu anlatımın bütünüyle karşısındadır.¹⁰⁶

Belirli bir tek gazetenin okuyucu kitlesi nasıl bir başka gazetenin okuyucu kitlesinden farklı özelliklerde ise, her gazetenin okuyucu kitlesinin de, haberlerine göre, sayfasına göre, yorumlanma biçimine göre “farklı ürünleştirilmiş dünya” arayan farklılaşmış kesimlerden oluştuğudur. Tek bir gazetenin okuyucu kitlesinin bile homojen olmayışıdır.¹⁰⁷

Melville romancılığında 19.yüzyılda sanayi kapitalizmine geçiş sürecine karşı bir yanıt oluşturmuş toplumsal konumu bakımından egemen'e hak tanınan ergilliğin bağımlı konumdakiler için yitirilişine kadar varan bir modernleşmeye karşı direnişin sanatını yapmıştır. Kültürün ergilcileştiği bir dönemde ekonomi dışı kalan kesimlerin ergillikten yoksunlaştıklarını söylerken Freud'a bu kültürün kökeninin verili toplumun ekonomik düzeyi olduğunu söylerken de Marx'a yaklaşmıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Oskay, a.g.k., s.114-116.

¹⁰⁷ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.50.

¹⁰⁸ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım İstanbul, 2000, s.122.

16. yüzyıldan 1850'lere kadar halkın kitap okuması, okuryazar olan birinin okuduğu kitapları dinlemek şeklinde olmuştur. Kitleler 1980'lere doğru reel yaşamda da, fantazyalarında da kentleşme ile yaşanan kitle toplumunun edilgin kalabalıklarına dönüşmeye başlamışlardır.¹⁰⁹

19. yüzyılda toplumlarda o güne dek sürmekte olan hemşerilik, akrabalık, hısımlık, aile gibi kimlik oluşturuıcı ilişki biçimleri tahribe başlamıştır. Çünkü sermayenin modern sanayi kapitalizmi topluluğunun gerektirdiği yeni insan tipini yaratabilmek için, insanların eksik kimlik oluşturuıcı ortam ve kurumlarını zayıflatıp yok etmesi gerekmektedir. Okulların çocuk yuvalarının, adliyenin, merkezi bürokrasinin çıkışı bununla bağlantılıdır. Gelişmiş ülkelerde finans sermaye, sermayenin en gelişmeci kesimi ve motor gücü olmuştur. Sermayenin bu bölümü ulusal kimlik merakını çoktan terk etmiştir. Dünyayı sınırlarını kaldırarak yeniden, kendi gelecek projeksiyonuna göre biçimlendirmek istemektedir. Bunu yaparken kendi ülkesindeki diğer sermaye kesimlerinin direnciyle de karşılaşmaktadır. Dünyamızın biçimlenmesini belirlemede bu kesimin önemi ve geleneksel sermaye kesimleri üzerindeki egemenliği ve onları sömürmesi yatmaktadır. Bu durum küreselleşen dünya oluşumu hızlanıp derinleştikçe Türkiye gibi çevre kapitalist ülkelerde de görülmektedir. Toplumsal egemenlik yapısı değişmedikçe enflasyondan kurtulması olanaksız görünen bu ülkelerde siyasal toplumsal düzende bile finansal sermayenin gücü artmaya başlamıştır. Sermayenin kendi içindeki sermaye yapıları arasındaki (gelişmeci sermaye, tutucu-geleneksel sermaye kesimleri) çıkar zıtlıkları gelişmiş ülke toplumlarında, geri kalmış ülke toplumlarında kültür hayatında birbirine çok aykırı görünümde eğilim, akım ve hareketlere neden olmaktadır.¹¹⁰

Marksist yapısalcılıktan, özellikle Althusser'den, sonra da Gramsci'den etkilenen kültürel çalışmalar, kitle iletişim alanını, toplumsal tahakküm ve erk için çeşitli sınıfların söylemsel bir savaşımlarını verdiği uzmanlardan biri olarak tanımlar.¹¹¹

¹⁰⁹ Oskay, a.g.k., s.46-50.

¹¹⁰ Oskay, Ü., **Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2004, s.119-120.

¹¹¹ Mutlu, a.g.k., s.86.

Max Weber (1922) için erk toplumsal bir ilişki içinde aktörlerden birinin kendi istemini tüm direnmelere karşın gerçekleştirecek bir konumda olması olasılığıdır. Erk kavramı iletişim çalışmalarında özellikle eleştirel yaklaşımların sorgulamaları nedeniyle ön plana çıkmıştır. Eleştirel iletişim çalışmaları, toplumsal iletişim ilişkilerinin toplumsal erk ilişkilerinden ayırt edilemez olduğunu ileri sürer. Erk kullanımında iletişimin bütünleştirici rolü çözümlenir. Burada amaç ilerleme ve toplumsal değişme olanağı yaratmaktır. Bu çalışmalar ister siyasal, toplumsal, ekonomik, sosyo-psikolojik ya da kültürel olsun tüm toplumsal ilişki kuramlarının aynı zamanda erk kurumları olduğunu varsayarlar.¹¹²

1865'den beri Mc Luhan iletişime ilişkin bazı yeni kavramlar geliştirmeye başlamıştır. “özel kültür”, “yazılı kültür” ayrımı yazının ve kitap kültürünün bireyci insan yetiştirme gibi görüşleri, yeni iletişim araçlarının yaygınlaştığı 1960'larda değişmeye başlamıştır. Mc Luhan'a göre mekanik iletişim çağında gazete ve kitap başta olmak üzere, yazılı iletişim döneminde, insanların toplumsal evrimlerinin uzmanlaşmaya fakat aynı mekanlarda ve insanın insandan uzak kalmasıyla sürdürülebilir bir uzmanlaşmaya dayanmakta oluşuna karşılık çağdaş elektronik iletişim döneminde bu durum değişmiş. Bugün toplumlarda ileri bir uzmanlaşma ve iş bölümü vardır. Bu dünyanın “evrensel bir köye” dönüşmüş bulunması nedeniyle insanların daha yoğun iletişim içinde bulunmasıyla sürdürülebilirlik kazanmıştır. Böylece yazı ile yapılan algılamının oluşturduğu belirli bir zihinsel yapıya sahip bireyci insan yerine, toplumsallaşmaya çok daha yatkın bir zihinsel yapıya sahip yeni insana geçilmiştir.¹¹³

Kölecî toplumdan sonraki değişik toplumsal formasyonlarda, Marx'ın söylediği gibi, emeğin istihdam biçiminde değişiklikler olmuşsa da birbirini izleyen değişik toplumsal formasyonlardaki insanlar arası ilişkiler efendi-köle ilişkisidir. Bu yapıyı saklamak içinde ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan gitgide farklılaşan, uzaklaşan toplumsal kesimlerden insanlara gitgide soyutlaşan ortak kimlik oluşturmak gerekmiştir. Bu ortak kimlikleri gelişme düzeyi farklı ülkelerdeki insanların kendi yerel kimliklerini saklayamadığı farklılıkları saklamayı yaratmıştır. Gelişmiş (sınaileşmiş) ülkeler ile geri

¹¹² Mutlu, a.g.k., s.94-95.

¹¹³ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000, s.213.

durumdaki ülkeler arasındaki ticarete eşitsizlik, bugün bu ülkelerin gerçekte nasıl bir ilişki içinde olduklarını yadsınamayacak duruma getirmiştir.¹¹⁴

Mc Luhan'ın iletim sürecine katılan kitlenin veya toplumun algılama ve bilişim düzeyi arasındaki fark ile televizyonun yapısının bu anlamlandırma aşamasına etkisi ve demokratik katılımın ne düzeyde olduğu bunun değişebilirliği veya özgürlüğünün boyutları açısından değişimini değerlendirirken; iletişim sürecinin teknoloji boyutundan önce, kültürlerin iletişim yapıları, tarihi, toplumsal oluşumunun farklılaştırıcı değerleri ve teknolojinin kullanımı da ise bu sınırlanmış değerlerin göz önünde bulundurulması gerektiğidir. Burada egemen konumdaki üretici kültürlerin ve bağımlı konumdaki tüketici kültürlerin aralarındaki ideolojik yapılanma etkili olacaktır diyebiliriz. Bilinç endüstrisi bir toplumun kültürü, toplumsal yaşamı ile aynı düzlemde olmaması durumunda, iletişim alanındaki yapılanma olarak değerlendirdiğimiz kitle iletişim araçlarından iletilen bilgilerin kodlanması, anlamlandırılması, iletimi aşamalarında egemenin veya iletişim alanındaki kişilerin kodladığı iletilerin toplum içindeki bu yapı içinde değerlendirilmesi gereklidir. Yani iletinin alıcısı olan kişiyi bu egemen yapıya bağlı olan iletilerinde başat kültüre göre davranışlarda bulunulmasını sağlamak ve yapay bilinç oluşturmaktadır. Kültürlerin benzersiz (unique) yapılanmaları, iletişim sürecinde sadece tek boyutlu etkilemede yeterli olmaktan ziyade Ortak iletilerden eşit şekilde yararlanması teknolojinin özel ve önemli konumunun sadece egemen yapının elinde şekillendiğinde ise kültürün kendi içinde özel bir yapıda korunulması gerekliliğidir. İletişim sürecinde ise egemen konuma geçildiğinde, kitle iletişim araçlarında ve iletişim sürecinde varlık kazanabilecektir diyebiliriz.

Mc Luhan'a göre insanların eski çağlardaki iletişiminin temel özelliği katı biçimde kodlanmış olmasıdır. Heceleri temel alan dile uygun olarak, heceleri seslendiren alfabetik yazı tekniğinin öncesindeki ideografik yazıyı eski çağların iletişimi, içindeki kodlanmış anlamı anlamak durumundaki mesajın alımcısı olan kişiyi iletişim sürecine katılma olanağı bırakan teknolojilere dayandırmakta ve bu alfabetik yazı tekniğinin öncesindeki ideografik yazıyı buna örnek gösteriyor ve bunları soğuk iletişi aracı olarak tanımlıyor. Tarih dönemlerinin daha sonraki evrelerinde ise heceleri seslendirerek, alfabetik yazı yazma tekniği olan gelişkin bir kodlamaya, bunun ardından da, kitaba geçildiğini, kitabın içindeki mesajların anlamsal içeriğini algılayacak olan için, iletişim sürecine etkin bir öge olarak

¹¹⁴ Oskay, Ü., **Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2004, s.118.

katılma olanağı bırakmadığını söylediği iletişim araçlarını da “sıcak iletişim araçları” olarak belirliyor. Mc Luhan bu araçların metinden, okuyanın ne anladığını, kendi satır dizgisinden ve düşünceleri geliştirme biçiminin doğrusallığı ile önceden kendi yapıları içinde belirlendiğini belirtir. Bu nedenle bu tür iletişim araçlarını demokratik olmadığını belirler, kitaplarla ve yazı tekniğiyle gerçekleştirilen iletişimin günümüz demokratik yaşam biçimi öncesindeki dönemin yönetim felsefesine uygun baskıcı, tek yönlü, güdümlenici olduğu görüşündedir. Fakat televizyon için, iletişim sürecine izleyicisini kattığını, TV deki noktacık şeklindeki ışık zerrelerinden görüntülerin oluştuğu duygusal algılama düzeyinden başlayıp bütün iletişim evrelerine katıldığını belirtir. Bu nedenle televizyonun ideografik yazı günlerindeki gibi bugüne dek insanlığı; parçalanmış, farklılaşmış durumundan kurtarıp “Evrensel Köy” topluluğu yaşamına geçileceğini, iletişimin tek yönlü akışının egemen kesimdeki ile bağımlı konumdakilere doğru olan süreçten çıkarıp demokratikleşeceğini ifade ediyor.¹¹⁵

Evrensel tek bir köy topluluğu yaşamına geçileceği savı, yüzeysel olarak doğru, özde ise yanlış ve yanıltıcı bir görünüşür. İnsanların, yabancılaşmanın bugünkü toplumlardaki kadar yoğun olmadığı topluluk yaşamına yeniden kavuşmasının, “yabancılaşma” denen somut olguyu ve bundan kaynaklanan gerçekliğin bilişsellik dışı algılanması sorunu yaratan bugünün reel toplumlarında yeniden biçimlendirilmesine bağlı olduğu düşünülürse Mc Luhan’ın bu savının geçersizliği anlaşılır. Günümüz ileri toplumlarının yeni laik dini olan pozitivistimin biçimlendirdiği algılama kalıpları içinde reel dünyaya aynı biçimde bakan insanlardan oluşmuş, bugünkü dünyamıza oranla modern yaşama üslubunun ve kültürünün her tarafa yaygınlaştırılmasıyla çok daha homojen bir dünya tasarlandığı ortadadır. Bu yeni dünyada tıplı 19. yüzyılın ütopyik sosyalistlerinden Saint Simoncuların savdukları gibi özgürleşim beklentisi içindeki kitlelere bu konuda izleyebilecekleri bir tek yol bırakılmış olacaktır. (Grandville Sanayi sergisinde işçi ve emekçileri müşteri durumun getirmeyi amaçlayan bir yandan da bu kesimler için realiteden çarpıtıldığı, yabancılamadan yabancılaşmamız fırsatının Saint Simoncular tarafından desteklenmesidir. Sınıf mücadelesinin gereksizleştiğini sanayinin ve dünya ekonomik gelişmesinin sayesinde işçilerin ve emekçilerin de durumunu düzeltecek yeni bir dünyanın kurulabileceğini savunmuşlardır. Verili toplumun, insan ilişkilerinin özünü değiştirmeden işlerliğini sürdüreceği olan, bugüne kadar bilinen gelişme sürecinin içinde yer alarak tüketimde

¹¹⁵ Oskay, a.g.k., s.12-13.

bulunma, dünyayı reel bilinçleri ile algılamayı ve değiştirilemeyen bir dış gerçekliğin estetize edilmesiyle oluşturulan eğlencilerden teselli araya devam etmek, insanın özgürleşiminin, 19. yüzyıldan beri gelen aydınlanma geleneğinin insafına bırakmak olacaktır. J. Habermas'ın belirttiği gibi bu geleneğin günümüzde bilim ve teknoloji anlayışı insanın özgürleşimi gibi sorunlarla ilgilenmeyi ideoloji saymakta, bilimsel niteliği kazanabilmek için bu tür sorunlardan kendisini soyutlamayı şart saymaktadır.¹¹⁶

1.3.2. Kültür ve İletişim Kuramcıları ve Diyalektik

19. yüzyıl ortalarındaki kültür tarihçilerinin üzerinde durduğu olaylardan biri de, demir yollarının yaygınlaşmasından sonra, sıradan insanların trene binip kırk elli yıl önceki Napolyon'dan dört kat fazla bir hızla meta seyretme şenliği için Paris sanayi sergisini görmeye gitmeleri olmuştur. Meta seyretmek, kitleler için uzun yüzyıllardan sonra bugün de süren bir tür olmuştur. Özgürlüğün yalnızca tüketim olanaklarının artması değil siyaset yapma felsefe yapma, Tolstoy'u okuyabilecek duygu ve düşünce zenginliğine erişmeye de bağlı olduğunu anlayabilmek için sıradan insanların yüzyıllar sürmüş yoksunluklarının belirli bir düzeye varıncaya dek giderilmesi gerekmektedir. 19. yüzyıl bu açıdan da bizim dünyamızın iletişim sorunlarımızın ve iletişim alanındaki olanaklarımızın başlangıcıdır.¹¹⁷

K. Marx bireyin tarih sahnesine girmesini Fransız kralı Louis-Philippe döneminde olduğunu belirtir. Demokratik mekanizmanın seçim hakkı tanınarak genişletilmesiyle parlamentonun yozlaşması aynı döneme rastlar. Egemen sınıfın, bu yozlaşmanın korunması altında tarih yapma peşinde koşması, hisse senetlerini daha da çoğaltmak için demiryolu yapımının desteklenmesi ve Louis-Philippe'in saltanatından yana çıkmasıyla, burjuva sınıfı 1789'daki hedeflere varmıştır. Birey bakımından ilk kez yaşama alanı iş yerinin karşısı olarak ortaya çıkar. Yaşama alanı iç mekanda gerçekleşir. İçmekan, birey için evrenin temsilcisidir. İç mekân bireyin yalnızca evreni değil, orada izler bırakmak yaşamak demektir. İç mekân sanatın sığınağıdır. Nesnelere üzerinde onları mal olma niteliğinde arındırma gibi bir işlevi yüklenmişlerdir. Bu izler iç mekanda vurgulanır. En sıradan kullanım eşyalarının izlerini yansıtan bir sürü kılıf, örtü, mahfaza vb. dir. Ve bu izlerin sürülmesini konu edinen dedektif öyküsü türü ortaya çıkar. Gerek dedektif öyküleri, gerek

¹¹⁶ Oskay, a.g.k., s.17-18.

¹¹⁷ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.106.

mobilyaların felsefesi iç mekanın ilk fizyonomisti niteliğindedir. Paris ilk kez Baudlaire de lirik şiirin konusu olur. Baudelaire'in melankoliyle beslenen dehası alegorik bir dehadır. Alegorik sanatçının, yabancılaşmış sanatçının bakışlarını kente çevirmesi söz konusudur; şiir burada yöresel sanat niteliğinde değildir. Buradaki bakış kent insanının karanlığın içindeki yaşam biçimine parıltılar katabilen Flaneur bakışıdır. Flaneur gerek büyük kentin, gerekse burjuva sınıfının eşiğindedir. Bunlardan herhangi birine yenik düşmüş, hiçbirine sığınmış değildir. Flaneur sığınağını kitlede arar. Kitlenin ardında alışılmış kent, bir fantazmagori niteliğiyle Flaneur'u çağırılmaktadır. Kent bu fantazmagori içerisinde kent bir peysaj, bir iç mekan görüntüsündedir. Baudelaire de önemli olan kentin içerisindeki toplumsal modern bir özdür. Ekonomik konumun belirsizliğine koşut olarak, politik işlevde belirsizdir. Söz konusu dönemin toplumsal koşullarına ve ürünlerin uygun düşen birçok anlamlılık aracılığıyla gerçekleşmektedir. Çok anlamlılık, diyalektiğin bir görüntü olarak ortaya çıkışıdır. Durağan konumdaki diyalektiğin yasasıdır. Bu durağanlık bir ütopyadır ve diyalektik görüntü, düşsel bir görüntüden ibarettir. Mal ve pasajlar bir fetiş görüntüsü sergiler, yeni toplumsal bilinçaltının yarattığı dış görünüşün kaynağıdır. Üretici güçlerin gelişmesi, bir önceki yüzyılın düşlerinin simgelerini daha bunları betimleyen anıtlar yıkılmadan yıkılmıştı. Bu gelişme XVI. Yüzyıl'da bilimlerin felsefe karşısında özgürleşmeleri gibi XIX. Yüzyıl'da yaratma biçimlerinin sanattan bağımsızlaşmasına yol açmıştır. Mühendislik, mimarlık alanında tasarım ardından doğanın fotoğraf aracılığıyla yansıtılması izledi. Düş ürünü olan yaratıcı reklam grafiğinin etkisiyle uygulama alanına girdi. Yazın alanında gazetelerin kültür ve sanat sayfalarındaki kurguya boyun eğdi ve bunların sonucu olan ürünler pasajlar, sergi salonları, iç mekanlar ve panoramalar bu dönemin ürünleridir. Bunlar birer düş dünyasının kalıntılarıdır ve bu uyanışın ardındaki düşsel ürünlerin değerlendirilmesi diyalektik düşünmenin örneğidir. Bu nedenle diyalektik düşünme, tarihsel uyanışın ürünüdür. Çünkü her çağ bir sonrakini uyanışa düş kurarak uyanışa zorlar.¹¹⁸

Diyalektik evrim sırasında ortaya çıkan her aşamanın kendisini ortadan kaldıracak ve zıddını yaratacak öğeleri de beraberinde getirdiği fikrine dayanır. Diyalektik anlayış, tarihsel olarak, hareket ve değişme anlamında ortaya çıkmıştır. Diyalektik kavramı birkaç

¹¹⁸ Benjamin, a.g.k., s.96-104.

kural çerçevesinde açıklanabilir.1- Her şey her zaman değişir. 2- Değişme sırasında, bütün varlık ve ögeler zıtlarda dahil olmak üzere birbirini etkiler. 3- Her şey kendi zıddını beraberinde getirir ve kendi zıddını yaratır (yadsınmanın yadsınması). 4- Nicelik değişmesi, belli bir aşamadan sonra niteliğe dönüşür. Diyalektik ve evrim kavramlarının temelinde her şeyin her zaman değiştiği, nicelik değişmelerin nitelik değişmelere yol açtığı, her şeyin birbirini etkilediği hakkında ortaktırlar. Ancak evrim tek düze ve doğrusal bir gelişme ifade ederken diyalektik bu gelişmeyi yadsınmanın yadsınması (tez-antitez-sentez) ilkesine göre aşamalı olduğunu ileri sürer. Bu nedenle diyalektik gelişme modelleri evrimci modellerin özel bir şeklidir. Gelişme daha iyiye daha doğruya doğrudur. Diyalektik, eski Yunandan beri kullanılan bir kavramdır. Çeşitli kişiler tarafından farklı çerçevelerde kullanılmış. Genellikle diyalektik kavramının temelinde yatan Herakleitos'a bağlanır. "Aynı ırmağa iki defa girmek olanaklı değildir" sözü ile her zaman her şeyin değiştiği fikrini sembolize eder. Zıtların birbirine dönüştüğünü değişme kavramının yaratıcılarından sayılır. Daha sonra Platon, Aristo, Kant tarafından farklı anlamlarda kullanılan diyalektik, bir düşünce tarzı olarak Hegel tarafından gerçekleştirilmiştir. "Hegel mutlak"ı açıklarken ruh ve madde ikiliğini ortaya koyar ve varlığın özü olarak gelişmeyi kabul eder. Varlık ve yokluk aynı şeylerdir. Varlık yokluk gibi çelişimini taşımasaydı değişmezdi. Değiştiği için hem kendisi hem çelişimi, hem de her şey olmaktadır.¹¹⁹

Batılı toplumların hayatı da, sanatlarındaki formlar ve tekniklerde gelişkindir. Çok sesliliğin yaşandığı alanlar bugün de vardır. Gerçekliğin olumlanmasında bile gelişkin formlara ve tekniklere gereksinim duyulmakta fakat karmaşıklaşan gerçekliğin doğru algılanabilmesi için insan zihninin de gelişmesi gerekmektedir. Sanatta kullanılan formların ve tekniklerin ilkeliği, gerçekliğin olumlanmasından çok, daha gerici etkilerde bulunmaktadır. Zihnin gelişmesi engellenmektedir. Müzikte yaşanan diyalektik ilişki çok seslilikte ise tek bir melodi ile müziksel metnin bütünü arasındaki ilişkiyi diyalektik bir ilişki yani birbirine indirgenemeyen varlıklar arasındaki ilişki olarak işletip duyumsatabilme yetkinliği sorunu olarak ele alınır. Sanatçının gerçekliği algılaması ve bunu iletisinde (sanatsal ürünü) yansıtması basit ve düz bir ilişki değil yaşadığı gerçekliğin içindeki tek tek ögeler ile gerçekliğin bütünü arasında ilişkinin diyalektik bir ilişki olduğunu algılayabilen tarihsel dönemin veya sanatçının sanat eserlerinin çok sayıda

¹¹⁹ Kongar, a.g.k., s.121-123.

değişken içerdiğini yapının bütünü ile yapıyı oluşturan öğelerin birbirine indirgenmesi olanaksız bir ilişki olarak işlendiğidir.¹²⁰

Diyalektik açıdan Ondokuzuncu Yüzyıl, kültürünün fantazmagorilerinde hep eski toplumsal düzeni de aşkınlılaştırır yani benzerlerinden üstünleştirir. İdealler niteliğinde 19. yüzyıl pasajları ve iç mekanlar, sergi salonları ve panoramalar, bir düşler dünyasının kalıntılarıdır. Blok anlamda düşleme geleceği öncelemekle eşanlamlıdır. Her çağ yalnız kendinden bir sonrakini düşlemekle kalmaz, ama düşleyerek uyanışa doğru ilerler. Kendi sonunu kendi içerisinde taşır. W. Benjamin'e göre Diyalektik düşünce, çökmekte olan burjuva kültürünün bu sonunu saptamaya ve desteklemeye çalışmasında ötürü tarihsel uyanışın organına dönüşmüştür.¹²¹

Tez-antitez-sentez şeklinde ifadesini bulan yadsınmanın yadsınması kanunu diyalektik maddecilikten tarihsel maddeciliğe geçişin köprüsüdür. Buna göre her varlık zıddının doğurduğu bu niteliğe sahiptir. Yani kendisini doğuran varlığın yadsınması (inkarı) dır. Bu varlıkta kendi zıddını doğuracağına göre ortaya çıkan yeni varlık, ilk yadsınmanın da yadsınması olmaktadır. İşte bu gelişme tez-antitez-sentez şeklinde ifadelendirilip tarihe uygulanınca diyalektik maddecilikten, tarihsel maddeciliğe geçilmiş olur. Daha sonra diyalektik Marx ve Engels tarafından izlenmiştir. Yadsınmanın yadsınması kanunu tez-antitez-sentez çözümlemesi şeklinde tarihe uygulanınca, Marxizmin diyalektiğe vurduğu damga ortaya çıkmıştır.¹²²

Balzac'ın eserlerinde bir bütün olarak müziksel bir yan vardır. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyılın müziği, büyük dramatik durumlara eğilimiyle, yükseliş ve düşüşleri, kural tanımazca yaşam dolusu oluşuyla romanları andırırken, Balzac'ın romanların karakterler doğurup tekrar yutan, rüyadaki gibi peş peşe dizilen karakterleri önce oluşturup sonra dönüştüren acıcılıklarıyla müziksel bir nitelik taşır. Balzac'ın romanlarından dışarıya bir dünya olarak yansıyan iç mekanda müziğin yeniden türemesidir. Balzac'ın sözünü ettiği gerçek dünyada olanlar evrensel bir bağımlılıklar ve iletişim sistemleri oluşum halindedir. Tüketiciler üretim sürecine hizmet eder, eğer malları bedelini ödeyemeyecek

¹²⁰ Oskay, Ü., **Tek Kişilik Haçlı Seferleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2000, s.79-80.

¹²¹ **Benjamin**, a.g.k., s.26.

¹²² **Kongar**, a.g.k., s.121-122.

olursa, sermaye krize girer, bu kriz de tüketicileri yok eder. Kredi sistemi insanların kaderlerini, bundan onların hiç haberi olmasa bile birbirine bağlamaktadır. Bütünlük kendisini meydana getirenleri, onları yeniden üreterek yok etmekle tehdit etmektedir. Balzac sanayileşmenin erken döneminde, ancak daha sonraki yozlaşma evresine ait olduğu düşünülen bazı semptomlar görür. Kendini kabul ettirmekte olan yeni üretim tarzının çatışmaları yazarın düş gücü kadar keskindir ve eserlerinin yapısında yaşamlarını sürdürürler. Balzac'ta romantik ve realistik özellikler tarihsel bir karışım oluşturur. Yerleşiklik kazanmamış sanayinin öncüleri olan sermayedarlar epik türe özgü maceracılar ve onsekizinci yüzyılda doğmuş olan Balzac bu türe ait kategorileri kurtarıp ondokuzuncu yüzyıla taşır. Balzac için sanat yapıtının kendisini kapsayıcı bir jestle toplumun merkezkaç kuvvetlerini kucaklayan yetkili mercidir. Balzac'ın yapıtındaki romantik yan, öznel bakımdan aslında nimetlerinden de yararlanmak istediği liberal toplumun bir kurbanı olarak geçmişe özlemle bakan kişinin tarihsel geri kalmışlığından ve kapitalizme özgü bakış açısından gelmekte ve aynı zamanda toplumsal gerçeklikten ve bu gerçekliğe yönelmiş gerçekçi bir biçim anlayışından kaynaklanır. Balzac somutluğun sezdirici etkisinden yararlanmaktadır. Bu somutluk çabasının ifade ettiği şeydir aslında bir çağırma bir sezdirmedir. Asıl gerçeklik işlevsel gerçekliğe kaymıştır. İnsani ilişkilerin şeyleştirilmesi, örneğin fabrika bize insani ilişkiler vermiyordur artık. Balzac'ın zamanında bunu fark etmek henüz mümkün değildi. Balzac dünyayı, dışarıda kalan kişinin şüphelerinden yola çıkarak yeniden inşa eder. Somutluk, sanayi çağının büyük yazarlarında kaçınılmaz olarak eksik kalan, hem de o çağın kendi kavramıyla bağdaşamayan gerçek deneyimin ikamesidir. Balzac'ın alışılmamışlığı bütün ondokuzuncu yüzyıl düzyazısını niteleyen bir şeye ışık tutmaktadır. İdealist eğilimlere sahip olanların bile bağlandığı gerçekçilik, birincil değil türetilmiş bir şeydir. Kodlamaya çalıştığı nesnel somutluğa artık söz geçiremeyen epik, dünyayı abartılı bir kesinlikle belirtmek zorundadır çünkü dünya yabancılaşmıştır artık. Marx da paranın kapitalist işlevini arkaik biriktirme tavrıyla karşılaştırırken Balzac'tan yararlanır. Parayı dolaşımdan çekip almak, onu sermaye olarak değerlendirmenin tam karşıtı olur, malları biriktirip hazine oluşturmaksa delilik. Marx'ın Balzac'a atfettiği “geçek ilişkilerin derin kavrayışına” ulaştıran bu yol iktisadi analize karşıt bir yönde ilerler. Hazine tefecinin simgesidir. Dolaşım ortamındaki sömürücünün kalbinde yatan kapitalizmin öncesinde yatan bir kalıntıdır. Kuramsal yönelimli yazılar değil ancak böyle kör bir fizyonomi diyalektik kuramı tahmin edebilir ve merkezi eğilimi yakalayabilir. Sanat ile bilgi arasında yasal bir ilişki oluşturmanın yolu, sanatın bilime ait tezleri alıp bunlara ifade kazandırması, kendisine daha sonra yeniden yetişecek olan

bilimin önünden gitmesi olamaz. Sanatın bilgi olabilmesi sınırlar koymadan kendi malzemesi üzerinde çalışmaya yönelmesiyle mümkün olacaktır. Ama Balzac'ta bu çalışma, ürünlerini ancak sonunda kaçmakta oldukları topluma da benzeyecek kadar kendine benzetebildiğinde rahatlayabilen bir düş gücünün çabalarından oluşmaktaydı. Balzac bireyin esas itibarıyla kendisi için var olduğu toplum ya da çevrenin ona dışarıdan etkide bulunduğu şeklindeki burjuva ve yanılısamasından o zaman muafır. Romanları sadece toplumsal, özellikle de ekonomik çıkarların kişisel psikoloji üzerindeki baskının etkisini değil, bu karakterlerin toplumsal oluşumunu da sergiler. Önceleri bu kişileri harekete geçiren, feodal statü hiyerarşisi ile burjuva - kapitalist manipülasyonun karışımı bir ürünü olan kariyer ve gelir ile ilgili çıkarlarıdır. İşleyişin çarkları olarak işlev gören insanlar daha sonra yitirecekleri fazladan özelliklere sahiptirler. Çıkarlar ve çıkar psikolojisi uyum içinde ilerlemez. Nasıl felsefe tarihinde hiçbir pozitivist kendinden sonrakiler için yeterince pozitivist olmayıp metafizikçi sayılıyorsa, edebi gerçekçiliğin tarihide böyledir. Ancak doğalcılığı olguları, protokol tutarcasına sunmayı iş edindiği andan itibaren, diyalektikçi de doğalcıların metafizik diye dışladığı şeyin tarafında yer alır. Hem sosyalist gerçekçilikte hem de kültür endüstrisinde Balzac'a has bir yöntemin dış görünüşe bağlılığı, dışarıdan dayatılmış amaçlarla uyum halinde bulunan şeydir. Balzac'ın sanatı bir an bile bu amaçların etkisinde kalıp yolundan sapmaz. Engels, Balzac gerçekçiliğinin en büyük zaferi olarak "onun şiirsel adaletindeki devrimci diyalektik" diye söz etmiştir.¹²³

Diyalektik herhangi bir toplum modelinin tekelinde değildir. Diyalektik belli bir düşünme ve çözümleme biçimidir. Hegel ile Marx bu yüzden aynı biçime taban tabana zıt özlere kazandırabilmişlerdir. Hegel diyalektiği idealist felsefenin aracı olarak kullanırken Marx onu materyalist felsefenin bir aracı olarak geliştirmiştir. Araç, teknolojiye, toplumsal bilimlerde kullanıldıkları amaçlardan bağımsız olarak işe yararlılıklarına göre değerlendirilmelidirler. Bu nedenle Marxizm ile diyalektiğin eş anlamda kullanılması yanlıştır.¹²⁴ Üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluk Marxizm'e göre insanların zihinlerinde meydana gelen bir çatışma değildir. Bu uyumsuzluk, insanların iradeleri dışında maddi dünyada meydana gelir. Marx'a göre fikirleri insanların maddi

¹²³ Adorno, a.g.k., s.52-63.

¹²⁴ Kongar, a.g.k., s.122.

Üretim ilişkileri sırasındaki etkileşimleri sonucunda meydana gelir. Çünkü insanlar kendi arzularını dışında, maddenin karşısındaki durumlarına göre davranır ve düşünürler.¹²⁵

Marxizm düşünce yöntemini Hegel'in diyalektiğine dayar. Hegel bir bütün olarak toplum ve kültürün diyalektik bir hareketlilik içinde mutlak bir amaca doğru ilerlediğini belirtmiştir. Marx bu mantığı toplumsal değişmeye uygular. Marx, Hegel ile kendisi arasındaki farkı Marx "benim diyalektik yöntemim, Hegelci görüşten farklı olmakla kalmaz, aynı zamanda onun ki ile taban tabana zıttır" der. Hegel e göre ise insan beyninin hayat süreci yani "idea" adı altındaki düşünce süreci bağımsız bir varlıktır. Gerçek dünyaya "idea" şekil verir ve dünya sadece "ideanın" bir dış görüntüsüdür. Beden ise, tam tersi "idea" maddi dünyanın insan zihnindeki yansımısından ve fikir şekline dönüşmesinden başka bir şey değildir der. Engels'e göre diyalektiğin kanunları doğanın ve insan toplumlarının tarihinden elde edilmiştir. Bunlar üç genel kanuna indirgenebilir. 1- Niceliğin niteliğe, niteliğin niceliğe dönüşmesi kanunu. 2- Karşıtların i içe geçmesi kanunu. 3- İnkârın inkarı (yadsımanın yadsıması) kanunu. Tarihin bu kanunlara göre açıklanabilmesi için de; tarihsel gelişmede nesnel yasalar vardır, bu yasalar keşfedilebilir, bu yasaların nasıl işlediğini anlayabilmek için gerekli veriler elde edilir, bu yasalar belirli bir tarihsel devre öznellikten (sübjektiflikten) arınmış olarak uygulanabilir. Bu tarihsel çözümlenme üretim ve üretilen malların değişiminin her toplumsal düzenin temeli olduğu anlayışına dayanır. Bir toplumdaki tarih, o toplumda ne üretildiği, nasıl üretildiği malların nasıl değiştirildiği ile belirlenen sınıfların ve servet dağılımının tarihi olarak ele alınır. Toplumsal değişmenin siyasal devrimlerin nedeni insanların kafasında mutlak gerçeği kavramalarında değil üretim biçimindeki değişmelerdedir. Değişme nedenleri felsefi alanda değil, ekonomik alandadır. Marx, toplumun yapısını büyük ölçüde ekonomik ilişkilerin, bir başka deyişle, altyapının belirlediğini savunur. Marx'a göre ekonomik ilişkiler bu ilişkilerde bulunanların iradeleri dışında meydana gelir ve toplumun maddi üretim olanak ve araçları ile belirlenir. Bu retim olanak ve araçları gelişerek, daha önceki üretim olanak ve araçlarına göre kurulmuş olan üretim ilişkileri düzeni ile çatışmaya girer. Her yeni üretim biçimi yeni bir sınıfı ve yeni bir ideolojiyi yaratır. Bu yeni sınıf ve ideoloji eski toplumsal yapıyı yeni üretim biçimine uygun olarak değiştirir. Maddi hayatın retim

¹²⁵ Kongar, a.g.k., s.131.

tipi, toplumsal, siyasal ve manevi süreçlerin genel karakterlerini saptar. İnsanın bilinci toplumsal varlığın değil, toplumsal varlığı bilincini belirler.¹²⁶

İletişim sürecinde de üretici, teknolojiyi ellerinde bulunduran aynı zamanda ekonomik yaptırım gücüne sahip kültürlerde yani tüketici kültürlerde bu değişimin teknolojik boyuttaki etkilemelerini görmekteyiz. Burada toplumsal yapılardaki düzenin gerekliliğidir diyebiliriz. Kuramsal açıdan bakıldığında dil, düşünce ve iletişimin tarihsel süreci içinde toplum ve o toplumun dili, toplumsal bilinci, fikirlerini kapsayan yapısı kültürlerin tarihsel olaylarıyla belirlenen ve bir davranış biçimini de getiren bir durumdur.

Vygotsky'nin dil, bilinç, toplumsallaşırılık arasındaki diyalektik ilişki hakkında açıklamasında bilinci reflektif düşüncenin bir yan ürünü sayan görüşleri olduğu kadar, davranışçı açıklamalarda ileri sürülen, bilincin insan davranışlarının bireysel birimler içindeki düzenliliğin sonucu olduğu görüşünü de doğru bulmaktadır. "Davranışçılara" göre bilinç, düzenlilikleri ile kategorileşen insan davranışlarını betimlemek mümkün olsa bile insan davranışlarının ardındaki (Engels in belirttiği gibi) karmaşık yapıyı çok sayıdaki toplumsal ve bireysel etmenlerin bir bütün olarak ele alınması mümkün olmamakta, olguların ardındaki toplumsal-tarihsel etmenler (süreçler) bir yana bırakılmış, olgular, atomistik görüngüler olarak incelenebilmiş olmaktadır. Vygotsky ise dil ve düşünce arasındaki bağıntının anlaşılması sözel davranışlar ile her davranışın belirli bir anlam taşımasının ya da anlamını başka bir sessel davranışın anlamından ayırmayı gerekli ve mümkün kılan farklılaştırıcı anlam taşımasının önemli bir olgu olarak ele alınmasını gerekli görmektedir. Ona göre anlam ya da bir sessel davranışa başkalarından ayrılmış farklılaştırıcı anlam kazandırma düşünce ile dilin anlam içinde yer alarak birleştiği sözsel düşünce (verbal thought) durumuna evrimlendiği önemli olgulardır. Başlangıçta ayrı gelişen dil ve düşünce anlamlar aracılığıyla (anamların seslere yüklenmesi) birleşerek sözselleşmiş düşünceyi oluşturmaktadır. Anamlar insanın tek başına yarattığı şeyler olmayıp insanın kendi bireysel var oluşunu sürdürebilmek için toplumsallaşarak diğer insanlarla birlikte doğal uyumlanma özelliğini taşıyan toplumsal insana dönüşmesiyle bu özelliği kazanmış diğer kişilerle gerçekleştirdiği kültürel etkinlikler içinde kolektif olarak üretilebilmektedirler. Böylece bilincin, dilin, düşüncenin bireysel ve kolektif yanları insanın türsel özelliği olan toplumsallaşırılığı sayesinde girilen kolektif etkinlikler içinde

¹²⁶ Kongar, a.g.k., s.128-131.

karşılıklı etkileşime girmektedirler. Bunun için Vygotsky'ye göre ye göre insan bilinci, insan konuşması (dil) bireysel bir olgu olarak açıklanamaz. Davranışçılığın açıklamasını yüzeysel bir betimleme saymasının nedeni olarak gösterir.¹²⁷

Davranışçılardan esas olarak A.B.D'de John Watson ve B.F. Skinner gibi psikologlarca geliştirilen bu yaklaşım, insan etkinliğinin bilinç, niyet veya davranışın anlamı gibi öznel yönlerini göz ardı eder. Psikolojideki metodolojik davranışçılığın ortaya çıkışı özellikle geleneksel iletişim araştırmaları için önem taşımaktadır. Davranışçı psikoloji, reklam sürecine nicel ve deneysel yöntemlerin uygulanmasını ussallaştıran ve meşrulaştıran bir model olarak benimsenir. Kitle iletişim araçlarının izler kitle üzerindeki etkinliği ve etkisine ilişkin sorunların çözümü içinde uygulanabilirliğini ortaya koyunca, geleneksel iletişim araştırmalarının metodolojik dayanaklarından birini de davranışçılık oluşturmaya başlar.¹²⁸

II. Dünya savaşının sorunları günlük sorunlara cevap arama sonucu saha araştırmasına dayalı ampirik bulgular ortaya konar. A.B.D'li sosyolog C. Wright Mills kitle iletişimlerinin etkilerinin bazı yapısal düzenlemeler kitle iletişim araçlarının toplumsal anlamına ilişkin bir kuramın olmadan ortaya konulamayacağını belirtir. Ampirik çalışmaların bir kuramın açıklayabileceği şekilde olamayacağını belirtir. Kitle iletişim çalışmalarında disiplinler arası: Tarih, sosyoloji, sosyal psikoloji, siyaset bilimi, dilbilim, antropoloji, psikoloji iletişim alanına pek çok bulgu sağlar.¹²⁹

İkinci Dünya savaşı sırasında geliştirilen ampirik çalışmalar, kitle iletişim araçlarından yeniden doğru, haklı amaçlara ulaşmak için nasıl yararlanacağını da gösterir. Televizyonun da tüm özellikleriyle devreye girmesiyle savaşı kazanan Batı, ekonomik sorunlarını da aşarak yeniden istikrarlı toplumsal yaşamına kavuşmuş artık iletişim aracının doğru kullanımı halinde verebileceği hizmetlerin yolu da açılmış. Toplumsal bilimlerde ise sosyal ve siyasal yaşama ilişkin kuramlar geliştirilmekte özellikle yapısal-ışlevsel yaklaşımlar egemenliğini kurmuş işlevsel dengenin sağlanmasında iletişim

¹²⁷ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000, s.314-318.

¹²⁸ **Mutlu**, a.g.k., s.67

¹²⁹ **Alemdar, Kaya**, a.g.k., s.4-5.

araçlarına da görevler düşmekte böylece ampirik araştırmaların yaygınlaşıp önemli birikimlere ulaşması yolu açılmaktadır.¹³⁰

Marx ve Engels' in yığınsal iletim araçları ile toplumsal yapı ve ideoloji üzerine ayrıntılı bir kuramsal yaklaşım yapamamış olmaları, özellikle 1900'lerin Avrupa'sında, Stanilizm ve Faşizm olgularına ve batının kapitalist yapısındaki ideolojik dönüşümlere anlam vermeye çalışan toplumcu aydınları yığınsal kültür kuramına yaklaştıran çözümlere götürmüştür. 1923 yılında Frankfurt'ta kurulan "Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü" çevresinde toplanan Herbert Marcuse, Theodor Adorno ve Max Horkheimer gibi kuramcıların başını çektiği kişiler yığınsal iletim araçları konusunda tamamen olumsuz karamsar bir sonuca varmışlardır. Bu yaklaşıma göre batının kapitalist yapısı toplumsal değişmeyi gerçekleştirecek güçleri denetim altına almıştır ve bu denetimde yığınsal iletim araçlarının büyük bir işlevi vardır. Düzenin başarısı onun mal üretmek yeteneği tarafından desteklenmektedir. Marcuse'ye göre yığınsal iletim araçları, nelerin tartışılıp nelerin tartışılmayacağını belirleyerek, kullandıkları soyut kavrama değil somut imgeye dayanan dille tartışma ortamını sınırlamakta, düşünce olanağını yok ederek "tek boyutluluğu" yaymakta. Frankfurt Okulu yığınsal iletim araçlarında yer alan yığınsal iletim ürünlerinin işleyiş ve etkilerini inceleyerek, onların toplumu uyutmak ve giderek beyinlerini yok etmek (lomotomi) amacına yönelik olduğunu sanat ürünlerinin de bu araçlara yansımaları olumsuz karşılamaktadır. Onlara göre sanat, yığınsal iletim araçları öncesinde ve dışında, kurulu düzene karşı çıkıştır, oysa yığınsal iletim araçlarıyla tüketim malına dönüştürülen sanat tam tersi bir işlev kazanmaktadır.¹³¹

Marcuse faşizm konusuyla ilgili çalışmıştır. Tekelleşmiş yapının ideolojisidir. İşçi sınıfı sermayenin yeniden üretimi için işçi sınıfının konumu kapitalist yapı içindeki durumu toplumun bütününe kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmesi, üretim ve tüketim sürecinde sistemin varlığının devamına hizmet etmişlerdir. Kapitalist düzenin tüketim toplumunun tekelleşmiş yapılarında kendini yeniden üretmesi bu düzen içinde emeğin yabancılaşması yabancılaşmış emek olgusuna dayanır. Böyle toplumlarda yapının yabancılaşma olgusu yapının kurumsallaşması ve tekelleşmesi olgularının sonucudur denebilir.

¹³⁰ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.8-9.

¹³¹ İlal, a.g.k., s.57-59.

Marxçı kuramların ortak yönü yığınsal iletim araçlarının toplumdaki ideolojik-kültürel işlevine eleştirisel yaklaşımları olmuştur. Bu konuda Marx'ın siyasal ve hukuki ilişkilerle birlikte üst yapıyı oluşturduğunu söylediği ideolojik yapının üretim ilişkilerinin oluşturduğu alt yapıyla koşut olduğunu söylemesidir ve daha açık kuram getirmemiş olmasıdır. Böylece Marx'ın Hegel'in tersine çeviren ünlü "İnsanların yaşamını belirleyen onların bilinci değildir, tam tersine, bilinçlerini belirleyen onların toplumsal yaşamıdır" kuramına uygun olarak, toplumda kültürel ideolojik yapıyı oluşturmada etkili iletiler üreten iletişim araçlarının ekonomik ve toplumsal yapıyla araçlar arasındaki ilişkilerde ayrılıklar çıkmaktadır. Yığınsal iletim araçlarının ideolojik yapısının kökenleri ve toplumsal yapıyla ilişkileri tartışmalı kalmaktadır. Althusser'e göre ise yığınsal iletim araçları, aile, okul ve kilise gibi kurumlarla birlikte, toplumda ideolojik yapıyı somutlaştıran, devletin ideolojik aygıtlarıdır. Bu aygıtlar toplumda ekonomik ilişkilerin yeniden üretilmesini tümüyle belirleyen araçlardır.¹³²

Rousseau'nun döneminde ise iletişimin kültürel işlevleri, modern toplumlardakine oranla daha küçük çaplı sorundur. Egemen zümreler ile bağımlı zümreler arasındaki ilişkileri uzun yüzyıllar süresince oluşmuş gelenekler düzenlemektedir. Bu nedenle, iletişim sürecinde yer alan farklı toplumsal konumdaki insanların aralarında ilişki kurduklarında neler söyleyecekleri; iletişim sürecinde kimin başat bulunacağı önceden geleneklerin saptadığı konuşma, davranış, üslup (manner) sayesinde bellidir. Gelenekler ve yaşanan dar toplumsal ortamlar adeta kurulan her iletişim ilişkisinde tarafların söyleyeceklerinin içeriğini önceden biçimlendirmektedir. Rousseau çağdaş sanayi toplumunun oluşmasından önceki dönemi kapsar. Meta ekonomisinin yaygınlaşmadığı insan ile insan arasındaki ilişkilerin çağdaş toplumdaki kadar anonimleşmediği egemen insan ile bağımlı arasındaki ilişkilerin ise kişisel bir bağımlılık ve egemenlik ilişkisi denecek kadar görülgün bir dönemin bir dönemin düşünürüdür. Yaşanan toplumsal sorunları görebilmiş ise de gelişkin bir toplumsal kuram olmadığı için daha gelişkin bir toplumsal yaşama nasıl varılacağını kestirememiştir. Kendinden sonraki dönemin ilk insanı olan Baudelaire'i aşabilmiş ise de geleceğe yönelik kestirimlerde ondan daha ütopyik kalmıştır.¹³³

¹³² İlal, a.g.k., s.59-61.

¹³³ Oskay, a.g.k., s.137-138.

Adorno kültür, toplum ve estetik alanlarında etkili olmuştur. Estetiğe ve sanata ilişkin fikirleri önemlidir. Max ile yazdığı “Aydınlanmanın Diyalektiği” adlı eserde kapitalizm ve kitle kültürü ile eleştirilere yer verilir. Yığınsal iletişim ürünlerinin etkinliklerinin derinlikten yoksun toplumu uyutmak amacına yönelik eğlence endüstrisi için kültür endüstrisi yani kitle kültürü tarafından üretilmiş yapılarının sanat ürünlerine yansımaları olumsuz değerlendirirler.

Baudelaire toplumca kurumsallaştırılmış düzenlemeler aracılığı ile kullanmaya başladığı bu yeni toplumsal yaşamda bağımlı konumdaki insanın kendine özgü bir yaşam deneyiminin kalmayışının ve buna bağlı oluşan bir gerçekçiliği algılama bunalımının verdiği acıları ve öfkeyi yansıtmaktadır. İletişimin egemen taraftaki sınıfın egemenliğini çeşitli kültürel düzenlemeler içinde bütün bir topluma benimsetmek işlevini yüklediği bu yeni toplumsal dönemde dil bile insanın kendi özgün yaşamından kaynaklanmamaktadır. Kurulu düzenin egemen sınıfın ölçülerine göre uygun görülen yerlerde ya görevlendirilmiş ya da himaye altına alınmış ve onlarla aynı ethic’i paylaşan bir bölüm aydınlarca üretilir olmuştur. Şiir bile üretimi, yeniden üretimi ve tüketimi ile şairin dışında yer alan endüstrileşmiş kuruluşlara (basım evleri, yayın evleri, dağıtım örgütleri, devlet düzenlemeleri v.b) bağımlı kılınmıştır.¹³⁴

Yığınsal toplum kuramı 19. yüzyıl ortalarından başlayarak gelişen, yığınların eleştirisine dayanmaktadır. Seçkin devletün yüceltilmesi ve bunun üstün nitelikli bireyler tarafından yürütülmesinden yana olan ve demokratik katılmaya açıkça karşı çıkan Nietzsche ve Ortega, Gasset gibi düşünürler, basın ve genel eğitim alanlarındaki gelişmeleri seçkinlerle yığınlar arasındaki dengeyi bozan bir tehlike olarak görürken, İngiltere’de M. Arnold gibi düşünürler 19.yy siyasal bunalımlarını bir kültür sorunu olarak değerlendirmekte, bir birleştirici değer yargıları sistemi olan kültürel yapının çökmesini, gelişen yığınsal kültüre ve yığınsal iletişime bağlamaktadır. Diğer yandan Hannah Arendt ve C. Friedrich gibi düşünürler de yirminci yüzyılda gelişen Nazizm ve Stalinizm gibi totaliter rejimlerin nedeni olarak yalnızlığa ve yabancılaşmaya itilen, parçalanmış 19.yy yığınlarının böyle yığınsal akımlara açık olmasına bağlamaktadırlar. Yığınsal kültür kuramcıları halkın kendiliğinden yarattığını savladıkları özgün halk kültüründen ayırdıkları “yığınsal kültürü” siyasal baskının bir aracı olarak görmektedirler. Mc. Donald’ın özlü

¹³⁴ Oskay, a.g.k., s.139.

anlatımıyla: Halk sanatı aşağıdan yukarıya doğru gelişmiştir. Yığınsal kültür yukarıdan zorlamıştır, iş adamlarının kiraladığı teknisyenler tarafından üretilmiştir, izleyicileri ise seçenekleri satın almak ya da almamak olan bir sınırlı katılımı ile edilgen tüketicilerdir. Halk sanatı efendilerinin “yüksek kültürü” karşısında halkı koruyan bir kale duvarıydı, oysa yığınsal kültür bu duvarı yıkarak, niteliksizleştirilmiş bir “yüksek kültür” biçiminde siyasal bir baskı aracına dönüşmektedir.¹³⁵

Althusser ise yapısalcı yaklaşımıyla kültür, ideoloji, toplumsal yapı iktidar arasındaki ilişkiye vurgu yapar. Ekonomik alt yapının üzerinde devletin ideolojik aygıtlarının yer aldığı üst yapı (üretici-kapitalist) üretim ve yeniden üretime dayanan düzeni toplumsal ilişkilerde ekonomik yapının tek belirleyici olduğunu reddeder devlet ve kültür yaşamı üzerindeki ilişkilere dikkat çeker. Devletin ideolojik aygıtları gerçeğin yeniden üretim sürecindeki kurumlar olan klise, medya, okul, aile, kitle iletişim araçları gibi kurumlardır. Devletin baskı aygıtları da polis, mahkeme, askerdir. İdeolojinin yanlış bilinç olarak algılanmasına karşıdır ona göre ideolojiler insanların bilinçleri ile üretilmezler devletin ideolojik aygıtları dediği kurumlar tarafından üretilir, ideoloji dış gerçekliğin çarpıtılmasıdır. Tek bir egemen sınıf ideolojisi vardır bunlarda devletin ideolojik aygıtları ile oluşur.¹³⁶

Özgürlükçü-çoğulcu kuramın yaklaşımında ise; yığınsal iletişim araçlarının çoğulcu her görüşü özgürce yansıtmaya elverişli yapıları çoğunluğun görünüşü yansıtmaya yardımcı olduğu gibi, onlara daha önce yalnızca seçkinlere açık olan kültür ürünlerinin ulaşmasını da sağlıyordu. A.B.D de Shils ve Bell gibi toplum-bilimcilerin çabalarıyla, yığınsal iletişim araçlarının işlevini çok olumlu değerlendiren bir özgürlükçü-çoğulcu kuram gelişmiştir. Yöneticilerin seçimlerle yönetime katılan bireylerin oylarıyla onaylanmalarına dayalı demokrasi yaklaşımlarında, yığınsal iletişim araçları çoğulcu-özgürlükçü toplumun vazgeçilmez öğelerine dönüşmüşlerdir. Yığınsal iletişim araçları artık yığınsal kültür aracılığıyla siyasal bağımlılık yaratan tek-yapılı baskı araçları değil, tam tersi değişik görüşlerin kamuoyuna yansımaya, çoğulcu topluma baskı gruplarının görüşlerinin yönetici seçkinleri etkilemesine yardımcı olan, devletin “dördüncü kuvveti idiler”. Çoğulcu kuram iki noktayı göz ardı etme eğilimindedirler. Yığınsal iletişim araçlarının tek yönlü

¹³⁵ İlal, a.g.k., s.53-54.

¹³⁶ Yaylagül, L., **Kitle İletişim Kuramları**, Dipnot Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2006, s.104.

yapısının her türlü görüşün kamuoyunu belirli bir yönde etkilemeye yönelik bir araç olmaya daha elverişli olduğu gerçeğidir. İkincisi ise yığınsal iletim araçlarında oluşan tekelleşmedir. Bu eleştirilere karşı liberal-çoğulcu kuramcılar önemli olanın yığınsal iletim araçlarının sahip, yönetici, yazı işleri kadroları ve muhabirleri arasındaki çelişkilerin çoğulcu bir ileti yapısı oluşturduğunu vurgulamışlardır.¹³⁷

Bell toplumda enformasyonun rolü üzerine tutucu paradigmayı oluşturmaktadır. Gelişkin kapitalist toplumda enformasyon sektörünün önemli boyutlarda gelişimine dikkat çekmesi açısından önemlidir. Fakat insanın makineye çağlar boyu hizmetkarlığını enformasyon toplumunun sona erdireceği biçiminde vardıkları sonuç kesinlikle gerçeklerle uyuşmamaktadır.¹³⁸

Melville popüler kültürün bu olumlu yanının geliştirilmesine yardım edecek bir sanat anlayışının örneğini vermiştir. Kitle kültürünün araç, teknoloji ve anlatım biçimlerinden yararlanarak sanatçının kalabalıklara erişmesine popüler kültürün tamamen kitle kültürüne dönüşmesine yardımcı olmuştur. Okuyucuya ulaşması Melville'nin çağdaş kitle insanının içinde bulunduğu koşulları hesaba katması hem yargılayıcı hem saygılı oluşu okuyucuyu kazanması olmuştur.¹³⁹

Frankfurt Okulu kuramcılarında Marcuse'ye göre sanayileşmiş kapitalist yapıda üretimin akılcı, uyumlu, görünümü toplum düzenine getirilecek her türlü eleştiriyi olanaksız kılmaktadır. Düzenin başarısı onun mal üretmek yeteneği tarafından desteklenmektedir. Üretim aygıtları ile ürettikleri mal ve hizmetler düzeni bir bütün olarak kabul ettirmektedir. Haber alma sanayinin tüketimlerinden kaçınılmayacak ürünleri, birlikte tüketicileri üreticilere ve dolayısıyla toplumun bütününe bağlayan önceden belirlenmiş davranış biçimleri ve alışkanlıkları belirli düşünsel ve duygusal tepkiyi getirmektedir. Bu ürünler ideolojiyi aşlamakta ve yönlendirmekte düzenin yanlışlarını tümüyle göz ardı eden bir yapay bilinç yaratmaktadır.¹⁴⁰

¹³⁷ İlal, a.g.k., s.55-56.

¹³⁸ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.125-126.

¹³⁹ Oskay, a.g.k., s.131.

¹⁴⁰ İlal, a.g.k., s.57-58.

Bu görüşte tek bir düşüncenin homojen olmayan ve bunun beraberindeki davranış sistemlerinin hakimiyeti göz önünde tutulmakta sadece belli kavramlara indirgenen bir düşünce sistemidir.

Frankfurt Okulu I. Dünya savaşı sırasında kurulmuştur. Dönemin Avrupasında 1920'lerde Faşizm olgularının yükseldiği dönemdir. Eleştirel kuram Marksizm'den etkilenmiştir. Frankfurt Okulu kuramcıları Marxizm, bilim, sanat, teknoloji, estetik, müzik, felsefe, kitle kültürü gibi konularda eleştirel teorileri ile yaklaşmışlardır döneme.1940'larda okul Max Horkheimer'ın önderliğinde felsefe-kültür ve medya araştırmaları yapılmıştır. En önemli üyeleri T. Adorno, H. Marcuse, Walter Benjamin'dir. Batının kapitalist düzeni toplum bilimcileri yığınsal iletişim araçlarının işlevleri açısından "yığınsal kültür" kuramına yaklaştıran çözümlere götürmüştür. Burada batının kapitalist düzeni toplumsal değişimi gerçekleştirecek güçleri denetim altına almıştır. Yığınsal iletişim araçları burada etken konumda görülür ve işlevler yüklenmiştir. Frankfurt Okulu iletişim alanında ilk Marksist kuramın geliştirilmesi konusunda önemlidir. Frankfurt Okulu'nun kurulduğu dönemde üç tarihsel olgu etkili olmuştur. Rusya'daki Bolşevik ihtilali okulu etkileyen bu ihtilalin Avrupa'ya yayılamamasıdır. Almanya'da I. Dünya savaşının yaratmış olduğu bunalımlar ve hayal kırıklığı sonucunda Faşist ideoloji ve Avrupa'nın batısında yaşanan ideolojik dönüşümlerin egemen sistemlerin iktidara gelmesi ve yaşanan ideolojik dönüşümlerin bu egemen yapılar tarafından yeniden üretilmesidir.¹⁴¹

Eleştirel kuramda Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün çalışmalarıyla Frankfurt Okulu olarak anılan akımın çalışmalarını dile getiren köktenci bir toplum kuramıdır. Eleştirel kuramın ayırt edici özellikleri, hem batının olguculuğuna hem de Marksist bilimciliğe karşı çıkan bir tür yeni Marksist ve yeni sol düşüncüyü dile getirmesi, hem batı kapitalizmini hem de Bolşevik sosyalizminin yarattığı toplum biçimlerini eleştirmesiydi. İletişim alanında bu okulun sesini duyurması, okul üyelerinin özellikle Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse gibi düşünürlerin Nazi Almanya'sından kaçıp ABD'ye sığınmaları ve burada yaptıkları çalışmalar olmuştur.¹⁴²

¹⁴¹ **Yaylagül**, a.g.k., s.85-87.

¹⁴² **Mutlu**, a.g.k., s.87-88.

Frankfurt Okulu kuramcıları T. Adorno, M. Horkheimer, H. Marcuse, kültürü sınıf farklarının doğrudan bir yansıması olarak değil, kitle kültürünü kültür endüstrileri aracılığıyla ele almışlar ve bu kültüre karşı çıkmışlar. Kitle kültürü ürünleri derinlikten yoksun, eğlence için üretilmiş yüzeysel ürünlerdir. Bu yazarlar kültür endüstrisi kavramını kullanmayı iki sebepten dolayı tercih etmişlerdir. İlki toplumsal yapının bütünsel bir yaklaşımla ele alınabileceğini düşünmeleridir. İkinci sebep de bunu kitle kültürü yerine kullanmalarındadır. Ancak burada bir noktaya özellikle dikkat çekmektedirler. O da kültür endüstrisi tarafından üretilen kültüre kitlelerin katkısının fazla olmamasıdır. Kültürün toplumsal yapı aracılığıyla dolayımına vurgu yaparlar. Kültürü bir bütünsellik içinde ele alarak hem statükocu hem de statüko karşıtı anlayışların birlikte oluşturdukları bir karşıtlıklar alanı olarak görmektedirler. Egemen sınıfların kültür endüstrilerini kullanarak kitleleri etkileyip yönlendirmekte olduğunu belirlerler. Adorno ve Horkheimer sermaye ve kültür arasındaki ilişkiyi, kapitalist toplumlarda ailenin işlevini kaybettiğini yerine kültür endüstrisinin geçtiğini söyler. Bu araçlar kitleleri egemen yapıdaki sistemlere yakınlaştırmaktadırlar. Kitle iletişim araçları yürürlükte olan sisteme karşı eleştirileri engellemektedir. Adorno ve Horkheimer kültür endüstrilerinin giderek egemen konuma gelerek geleneksel toplumsallaşma kurumlarının yerini alması ve kültürel ürünlerinin metalaşması sonucu fetiş bir karakter kazandığını ifade ederler. Kültür ürünlerine tekellerin hakimiyeti ve bunun sonucunda kültürün ve toplumun tekipleştiğini düşünürler. Aydınlanmanın kapitalist iletişim araçları doğrultusunda olduğu ve insan bilincinin, bilimsel gelişmenin bu araçlara bağlı olduğunu ifadelendirirler. Eğlence endüstrisinin ürünleri tüketime ve daha çok kar a dayalı denetimi büyük sermayeler tarafından gerçekleştirilmekte olan ürünlerdir. Bu sayede de seçkin kültürü yüceltilmektedir.¹⁴³

Eleştirel araştırmalar deyimini, iletişim çalışmalarında kullanan F. Lazarsfeld (1941), Amerikan iletişim çalışmalarında, iletişim kuramlarının taleplerini ön plana alan çalışmalardan farklı bir yaklaşımı, Frankfurt Okulu'nun çalışmalarını Amerika'da sürdürmek zorunda kalan üyelerin araştırmalarını tanımlamak amacıyla kullanılmış bir kavramdır. Lazarsfeld'in nitelemesinde eleştirel iletişim yaklaşımı Amerikan iletişim araştırmalarının boş bıraktığı bir alanı doldurma işleviyle yüklü kılınmıştır, böylece bütünsel bir iletişim bilimi umudu ayakta tutulmuş; yani kitle iletişim araştırmalarında, yapısal-işlevci paradigmayla karakterize olan iletişim çalışmalarının toplumsal olguları

¹⁴³ **Yaylagül**, a.g.k, s.88-89.

soyutlayan, var olan sistemin dengesini sürdürme yollarını araştırma mantığına karşı Marksizm, psikanaliz, kültürelcilik, yapısalcılık, göstergebilim gibi farklı kaynaklardan beslenen ve iletişimi toplumsal süreçlerden ve yapılardan soyutlamaksızın bütünsel kavrayışla irdeleyen farklı kavrayışları bir araya toplayan kapsayıcı bir nitelendirme fakat bu iki iletişim yaklaşımı gerek öncülleri gerekse metodolojileri bakımından bir araya getirilmeleri olanaksız farklılıklar göstermiş. Eleştirel yaklaşımların ortak noktası, tüm toplumsal ilişkilerin ve iletişim ilişkilerinde toplumsal bütünleşme toplumsal denetim olarak yani erk ilişkileri olarak yeniden tanımlanır. Yani iletişimde tek bir eleştirel yaklaşım yoktur.¹⁴⁴

Rousseau, Baudelaire, Melville ile süren toplumsal eleştirinin iletişim sorunu açısından genel olarak değerlendirildiğinde, toplumsal değişmelerin etkisiyle, yaşanan toplumsal gerçekliğin anlaşılabilmesinin, kapitalist sanayi toplumunun maddi kültürdeki gelişmelerinin çok gerisinde kalan temel insansal değerlerden uzaklaşan aslında Marx'ın da belirttiği gibi egemen insan ile bağımlı insan arasındaki ilişkiler olmaya devam ettiğini, egemen ile bağımlı arasındaki ilişkilerin toplumsal formasyonun neden olduğu şeyler arası ilişkiler olarak algılanması bu güçlüğü temel nedeni olmaya başlamıştır. Bu durum, insan ve topluma ilişkin bilimsel çalışmalarda ortaya çıkmış ve günümüze dek varlığını sürdüren maddi kültürlerin çok gerisinde kalan kültürel gelişmeleri boyunca sürekli olarak güçleşmiş oluşudur. Üç düşünürden en gelişkin toplumsal eleştiriyi yapan toplum bilimci Melville'nin olması 1850'lerden itibaren yeni bir toplumsal kuramın gelişmemiş olması sayılır.¹⁴⁵

Melville dönemi hem nüfustaki gelişmelerin hem de sanayinin, yazılı basın demir yollarının da gelişmeye başladığı, nehir gemileri, açık denizlere yeni yeni açılmaya başlayan buharlı gemilerin dönem olan 18. yüzyılın başlarında olmuştur. Koloniler halinde küçük işletmelerde çalışarak dağınık birbirinden uzak yerlerde yaşamaktaydı insanlar. Erkekler alet, ayakkabı ev eşyası araba vb. gereçleri kadınlarsa kumaş, giysi, kurutulmuş yiyecek işlerini kendileri yapmakta olan toplumsal dönemdi. Ekonomik ilişkiler yakın kasabalar arasında yok denilebilecek kadar seyrekti. Melville'in sanatına geçmeden önce yazarlık dönemindeki nüfus 20 milyondan 80 milyona doğru yükselmiş; ülkenin yerleşimi

¹⁴⁴ Mutlu, a.g.k., s.85.

¹⁴⁵ Oskay, a.g.k., s.142.

Güney-Kuzey eksenini yerine, Doğu-Batı eksenine yönelmiş, ekonomide ücretli emek kullanımını emek istihdamında başat duruma geçmiştir; demiryolları ve sanayideki gelişmeler ile her yönden yepyeni bir toplum kurulmaya başlamıştır.¹⁴⁶

Kitle iletişim kuramlarının gelişmesiyle kültür ve toplumsal yapının birden fazla etkilendiği görülür. Eğer bildiklerimizin içeriği, bir şeyler yapış tarzımız, zamanı kullanışımız ve toplumda temel olan etkinliklerin düzenlenişi kısmen iletişim araçlarına bağımlı ise karşılıklı bağımlılık olgusu açıkça görülür. Çözümüne götürülen teorilerden bazıları Millls'in (1956) ya da Shils'in eleştirdiği türden bir yığın toplum kuramı ile sağlanmaktadır. Böyle bir kuram kitle iletişim araçlarının güçlü ve geniş kurumların giderek artan kontrolü altında köksüz, yabancılaşmış bir toplumsal örgütlenmeyi kolaylaştırırken onu yaşanır hale getirdiğini de ileri sürmektedir. Marcuse (1964) da kitle iletişim araçlarının gelişmesinin en önemli etkilerinin ne olduğu sorusuna yanıt vermekte. Ünlü iletişimci Gerbner (1967) ise kitle iletişim araçlarının etkilerinin sanayi toplumunda düşüncelerin ve bilincin işlevini üstlenebilmekte, kitle iletişim araçlarının temel sürecinin ortak düşünce ve eylem için tarihsel yeni temeller oluşturma ve yayımlama yeteneğidir. Çeşitli kuramlar birbirlerinden o kadar ayrı değildir. Ortak tema hepsinde gözlenmiştir: deney olduğunu sandığımız şey giderek artan bir biçimde ister dolaylı ister kasıtlı olsun dünyanın benzer bir görüntüsü daha çok kişiye ulaşmaktadır. Kültür ve topluma yönelik sonuçlar ise bu kuramlarda uyuşulmayan etkenlere bağlıdır, özellikle gerçeğin sunulan biçimlerinin nitelik ve olanakları gibi bu da kitle iletişim araçlarının bireyler, kurumlar ile toplum ve kültür için önemidir.¹⁴⁷

Luhan 1950'lerde Kitle İletişim araçlarının etkilerinin verili toplumun egemen kültürünü pekiştirici yönde olduğunu söylerken 1960'larda modern elektronik iletişim araçlarının, özellikle televizyonun dünyayı tek bir evrensel bir köye dönüştüreceğini savunmaya başlamıştır. Mc Luhan'a göre elektronik teknoloji çağında toplumsal sistemlerin içindeki çeşitli alt sistemler karşılıklı etkileşim içinde bulduklarından çift yönlü akışlı bir enformasyona bütün alt sistemler gereksinim duyduklarından, günümüz toplumlarındaki çözülmemiş sorunların pek çoğunun çözülmesi hem olanaklı hem gereklidir. Toplumsal sistemin bütünü için yararlı ve gerekli olduğundan Mc Luhan

¹⁴⁶ Oskay, a.g.k., s.103-107.

¹⁴⁷ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.76-77.

teknolojinin kendi evriminden yola çıkarak, toplumun bütününe ilişkin iyimser bir sonuca ulaşmaktadır. Bu nedenle Mc Luhan'ın görüşüne teknolojik belirleyiciliğe dayanan iyimserlik denilmektedir. Onun elektronik teknolojiyle dünyanın tek bir köye dönüşebileceğini söylemekte kastettiği toplumsal değişimin ileri sanayi ülkelerinin dünyayı kendilerince biçimlendirmelerinin yansımalarıyla sınırlı bir değişim olduğu söylenebilir.¹⁴⁸

Mc Luhan'ın evrensel köy konusundaki iyimserliğini paylaşmak iletişim araçlarının dış dünyada olup biten her olguyu seyirlik bir meta haline dönüştürmesi konusunda güçtür. Dünyanın boyutlarının küçüldüğü dünyanın öteki taraflarında olup bitenler konusunda bilgi sahibi oldukları kesin bir gerçektir. Bilgi bireyi etken bir katılmaya ittiği, içinde bulunduğu olumsuz koşulların bilincine varmasına ve sonucunda bu koşulları değiştirmesine yönelik bir eyleme dönüşebildiği ölçüde anlam kazanır. Mc Luhan evrensel köyün bireyselliğini yitirmiş insanlara özgü bulunmasıdır. Bununla birlikte ortak bilinçten evrensel köye geçiş dünyanın kutsal olan ve kutsal olmayan olarak bölünmesi sürecinde köklü bir değişiklik gösterir. Dinlerin zayıflamaya başlamasından sonra kültüre ulaşma yollarını belirleyen etkenlerden bir değişme gözlenir. Geleneksel kültür ya da Katolik kültüründe bunu belirleyen etkenler, inanç, gelenek ve ritüellerdir. Din ve geleneklerin zayıflaması ile bu ilişki kopar ve böylece bunların bıraktığı yönlendirme işlevini yazar ve sanatçı yüklenir. Toplumun bakış açısını yönlendirmede yazar ve sanatçıyı ön plana çıkaran tek gelişme din ve geleneklerin gücünü yitirmesi değildir. En az bunun kadar önemli olan etken teknolojideki, özellikle iletişim teknolojisindeki gelişmelerdir.¹⁴⁹

Mc Luhan'ın yazdıkları bir bütün olarak ele alındığında “bir kültürün aktarım tarzının o kültüre etkide bulunarak onu dönüştürdüğü” düşüncesine ulaşılmaktadır. Bu düşünce temelleriyle elektronik iletişim çağında dünyanın tek bir “Evrensel Köy” e dönüşeceğini ifade ileri sürebilmiştir.¹⁵⁰

Bunun sonucunda kitle iletişim araçlarındaki ekonomik, sahiplik konusundaki yapılanma ve bunun kullanım amacındaki içeriğinin gücünün yönlendirme etkisi, toplumdaki statükoyu güçlendirebileceği, kamuoyu oluşturmadaki gücü bir toplumun etkili

¹⁴⁸ Oskay, a.g.k., s.207-217.

¹⁴⁹ Özkök, a.g.k., s.349.

¹⁵⁰ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.13.

iletileri yaymasındaki en etken araç ve önem sırasına göre sunulan toplumsal dünyanın kendi içinde tutarlı görünüşü yapısındadır diyebilmekteyiz.

2. İLETİŞİM SÜRECİNDE ALGISAL FAKTÖRLER

Bilinçaltı tarafından yönetilen bir ırkın normal bireylerinin çoğunluğunun hemen aynı derecede sahip oldukları genel karakteristik özellikleri, kitlelerde ortak özellikleri meydana getirirler. Kolektif bilinç içerisinde bireylerin akli nitelikleri ve kişilikleri silinir, aynı cinsten olmayan aynı cinsten olanın içinde boğulur ve bilinçaltı üstün duruma gelir. Bilinçli hareketlerimiz, (ırsi) etkileri altında oluşan bilinçaltı temelinde meydana gelir. Bu temel, ırkın ruhunu oluşturan sayısız atalarının birikimini kendinde taşır. Hareketlerimizin bilinen nedenlerinin altında, bilmediğimiz bir takım sebepler bulunur. Irkı oluşturan bilinçaltı öğelerinin etkisiyle, bir ırkın bütün bireyleri aslında birbirlerinin aynı gibidir. Bir ırkın bireylerini birbirinden ayıran şey, terbiyenin ve istisnai bir katılımın sonucu olan, bilinçli şeylerdir. Zekaları bakımından birbirine hiç benzemeyen insanlar, bazı defalar aynı isteklere, aynı hırslara aynı duygulara sahip olurlar. Ünlü bir matematikçi ile kunduracı arasında entelektüel karşılaşma bakımından uçurum bulanabilir. Fakat ahlak ve inanç bakımından ya hiç fark yoktur, ya da çok azdır.¹⁵¹

1974 yılında “Ana Uygarlıklar Etrafında Toplanmanın Algılarımızı Etkilemesine” ilişkin Nelson’ın araştırmasında, algılarımızın tek tek nesnelerin, insanların, olayların, simgelerin belirli bir uyarı yanının etkisiyle oluşmadığını; insanları nesnelere, olayları simgeleri algılarken onlardan gelen birçok uyarıyı algıladığımızı, fakat birçok uyarıyı da bizim için ana uyarı niteliği taşıyan uyarının etrafında toplanmış örgün bir uyarılar bileşkesi biçiminde oluşturduğumuzu ortaya koymuştur.¹⁵²

İletişim sürecinde birden çok kanalla göndeririz mesajlarımızı. Karşılıklı konuştuğumuz zaman ağzımızdan çıkan ses dalgaları birincil mesajdır. Bunun dışında yüzümüzün ifadesi, bedensel hareketlerimiz, belli bir iletinin eski iletilerle bağlantılı olup olmaması. Birincil mesajın yani karşılıklı konuşmada taşıdığı bilgiyi birkaç kanaldan taşır. Kod açılma için bazı kelimeler getirilir sonra bunlar arasında bazı kelimelere vurgu

¹⁵¹ Le Bon, a.g.k., s.24-25.

¹⁵² Oskay, Ü., **İletişimin ABC’si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.64.

yapılır. Kelimeleri cümlenin içindeki ses dalgalanmasına ve zamanlamaya göre verir ve bu ikisi toplam anlama katkıda bulunur. Sesimizin kalitesi (ince, kalın, sert, ürkek, çekinmesiz) de bizim ve söylediğimiz şey hakkında bilgi verir. İletişim sürecinde “haber” hazırlanışında ise dizilip asılmış kelimeler, haber metnindeki kelimelerle birlikte başlığın genişliği, sayfa düzeninde haberin konumu, resimlerle vb. bütün bunlar bize konu hakkında bir şeyler söyler. Bize gelen sinyaller işaretler şeklinde gelir eğer bunları daha önce öğrenmişsek onunla birlikte bir tepiyi geliştirmişizdir. Bunlara aracı tepiler denir. Bunun nedeni ileti ile bizim sinirsel sistemimizde mesaja karşı yapılan şey arasında arabuluculuk yapmasıdır. Bu tepiler işaretin bizde ifade etmekte olduğu anlam diye kabul edilir. Bu anlamlar daha önceki yaşam deneyimlerimizle öğrenilir fakat içinde bulunulan andaki bir durum bunu değiştirebilir. Örneğin, açken ızgara et resmi görünce, tıka basa tok olduğumuz zamandan farklı bir tepide bulunuruz. Bunları işaretten sonra arabulucu tepilerimiz belirler, arabulucu tepilerle bağlantılı olarak öğrenmiş olduğumuz başka tepilere başvururuz. Bizim için belli bir anlam yerine geçecek olan bir işaret sinir ve kas sistemlerinde diğer süreçleri harekete geçirir. Bir başka örnekte ise, yangın yerine geçen bir işaretle karşılaştığımızda bu bizde başka hareketlere yol açıp tehlike anının bir ifadelendirilmesi “imdat” diye bağırmanıza yol açacak şekilde sinir ve kas sisteminizde yeni süreçleri harekete geçirecek bize gelen ve bizim tarafımızdan açıklanan bir işaretin açıklanması olan anlamın kodlanmaya başlaması başlar.¹⁵³

Algılama, dış dünyamızdaki somut ya da soyut objelere ilişkin olarak algıladığımız dolaysız duyuumsal enformasyondur. Soyut objelere karşı algılanan duyuumsal (sensory) enformasyon, soyut objelerin somut objeler şeklinde yaşandığı önceki yaşam deneyimlerimizdeki eski algılamalarımıza dayanmaktadır. Eskiden somut olarak yaşanmış bir deneyim, örneğin bir gülün koklanması daha sonraları gül çiçeğinin karşısında ya da gül kelimesinin karşısında soyut bir objenin algılanması şeklinde yaşanmaktadır. Aynı objelerin algılanmalarının her zaman aynı sonuçları vermemesi; aynı objenin bazen algılanmaması bazen olumlu bazen olumsuz bulunması, idraktan sonraki değerlendirilmesinde algılamanın bireyin içinde bulunduğu sosyal ortama ve kendi içsel özelliklerine bağlı bulunduğunu göstermektedir. Kişisel motifler, kişinin içinde bulunduğu

¹⁵³ Oskay, Ü., **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş: Seçilmiş Parçalar**, Sevinç Matbaası, No.281, A.Ü., S.B.F. Yayınları, Ankara, 1969 , s.105-106.

duygusal (emotional) durum, belirli bir objenin algılanması sırasında bireyin içinde bulunduğu grup ilişkileri algılamayı etkilemektedir. Bu durum algılamanın hiçbir birey toplumdaki soyutlanmış olamayacağı bireyin dış dünyadaki objelere ilişkin algıları olarak ele aldığımız zaman algılamanın; bireysel değil, subjektif etmenlere bağlı sosyal bir olgu olduğudur.¹⁵⁴

Burada algıda işlevsel etmenler dediğimiz sonuca varırız. Burada daha önceki yaşam deneyimlerimiz bize yardım eder. Bu iletiye veya uyarıya cevap vermemizde, olgu ile daha önceden karşılaşmış karşılaşılmaması gibi durumlar hem yanıtlayacağımız iletinin cevaplandırılmasını kolaylaştırır. Aynı durumların tekrarlanması durumunda uyarılara karşı aynı tepkiyi vermeyiz, daha önceki ileti karşısında alınan cevap her defasında farklılaşabileceğinden olumlu bir değerlendirmeyi bir sonraki anda olumsuz bir değerlendirme olarak karşılayabiliriz.

Bireyler içlerinde buldukları her sosyal durumda objelerden gelen uyarıları algıladıklarından ancak bazılarını yaşam deneyimleri olarak algılayabilirler. Hangi uyarının ne şekilde bir tepkiye yol açacağı sadece daha önceki yaşam deneyimlerimizin bulunmasına bağlı değildir. Uyarının sunulduğu ortam gibi çeşitli etmenler bireyin beklentilerini etkiler. Korku ve endişe içinde bir kimse ortamdaki bazı uyarıları algılayıp tepide bulunmaktan alıkoymaktadır kendini ve böyle bir kimsenin bu durumda endişelerini arttırabilecek nitelikteki uyarılara karşı algılama duyarlılığı azalmaktadır veya bunun zıttı korkutulmuş bir kimsenin ortamdaki korkutucu uyarıları daha duyarlı bir şekilde algılamaktadır. Uyarıların duyumsal alıcılara erişememesi durumunda algılama söz konusu olmamaktadır. Örn: bir gazete haberi okurken etrafımızdaki görsel alanın genişliğini, odadaki seslerin ne kadar çok olduğunu, elimizin acısını vb. fark etmeyiz. Herkesin konuştuğu bir odaya girdiğimizde ise konuşmaya başladığımız kişinin seslerini sembollerini algılarız diğer konuşmalar ise arkadaki sesler olarak kalır. Bir obje ile karşı karşıya kaldığımızda da objeyi bir arka zemine göre algılarız örn karşımızda sosyal bir

¹⁵⁴ Oskay, Ü., “Kitle Haberleşmesi Açısından Sosyal Algılama Ve Tutumların Dinamiği”, A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXIX, No. 1-2., 1974, s.161-89.

ilişkideki bireyi değerlendirirken pek çok uyarılarla karşılaşırız bunları gruplandırıp algılarız.¹⁵⁵

İletişimde çoğunlukla birkaç kanalın birden kullanılması kitle iletişimi süreçleri içinde geçerlidir. Aynı haber metnini gazetenin birinci sayfasında, üst yarısında resimli vermek ile yedinci sayfada resimsiz vermek arasında büyük farklar vardır. Gazetenin kendisi bir kanaldır. Ama sayfaların kendileri, üst yarıları, alt yarıları, resimli planlanıp planlanmamaları da ikinci, üçüncü, dördüncü kanallar olarak duruma müdahalede bulunur.¹⁵⁶

Toplumsal gerçeklik yüzlerce yıl temelde değişmemişse onu algılamak basit zihinsel süreçlerle olabilmektedir. Durağanlık içinde yaşanmış yüzyıllar gerçekliğin hangi temel değerlere dayandığını, insanlar arasındaki ilişkilerin ne olduğunu az sayıda öğelerle algılamayı ve ifade etmeyi mümkün kılmaktadır. Sanatsal üretimde ise sanatın dolayımı olarak bağımlı olduğu gerçekliğin çok az sayıda öge ile semantik içinde işlenip yansıtılması da bu sayede olmaktadır. Durağanlık sembolik kodlamalarda, algılamalarda farklılaşmama kalıplaşmanın olduğu kültürel homojenleştirme çeşitli yapıtlarda; resim, dil ve müzikte ikonolojik söylemi başat duruma getirmekte sanatta basit bir form ve teknik söylenmesi gerekeni anlaşılır bir şekilde anlaşılır kılmaya yetmektedir ve içerik yönünden masallarda, müzikte kendini tekrarlar duruma gelmektedir. Toplumsal hayatın ve insan ilişkilerinin üretkenlikteki artış karşısında değişip gelişmesi gerçeklik daha da karmaşık ve algılanması için daha gelişkin zihinsel süreçler gerekmektedir. Sanat ürünlerinde bile gerçekliğin artık daha karmaşık bir şekilde algılanması gerekmektedir. Form ve tekniğe ilişkin yenilikleri gerekli kılmaktadır. Yeni içerik içinde yeni teknikler aranması gerekmektedir. Örn: İtalyan edebiyatında Dante'nin yaptığı bu olmuş, gerçekliğin olumlanmasını eski formlar ve tekniklerle yapmanın yetersizliğinin den, toplumsal hayata katılan yeni kesimlere eserlerinde yer vermişler, onların tutum ve görüşleri anlatılmış fakat dünyanın kurulu düzeninin yıkılmaması için, bu yeni toplumsal kesimlere seslenebilmek amacıyla önemli yenilikler yapılarak dil de halka daha yakın dil kullanılarak sanat ürününde karşı söyleme yer verilmekte etiğe yönelik yeni sınıflardaki kuşklar dile

¹⁵⁵ Oskay, a.g.m., s.165-168.

¹⁵⁶ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım,İstanbul, 1999, s.8.

getirilmekte. Müzikte de aynı şekilde durağan dönemlerin kilise müziğinde de form ve teknik bakımdan yetersiz olduğu sonucu kilise de, gerçekliği olumlamakta yeni donanımlar edinmek için çok sesli müziği kabul etmek zorunda kalmış.¹⁵⁷

Böyle bir toplumsal sistem içindeki ulusların iletişim süreçleri çok gelişkin hızlı bir biçimde değişmekte ve gelişmektedir bu dönüşüm çağında, iletilerin algılanışı bir sonraki aşamada değişikliğe uğrayıp o günün koşulları altında değerlendirilmeye kalkılması tekniğin kullanılmasıyla olabilmekte, algının işlevinde toplumsal veya sınıfsal farklılaşma yaratmaktadır diyebiliriz.

Tarihin uzun dönemleri boyunca insanlığın var oluş biçiminin bütünüyle birlikte, duyularıyla algılama biçimi de değişime uğrar. Duyularla algılamanın kendini örgütlendirme biçimi bu algılamayı gerçekleştiren araçlar yalnızca doğal koşullara değil, aynı zamanda tarihsel koşullara bağlıdır. Örn: Geç dönem Roma sanat endüstrisinin gerçekleştirdiği kavimler göçü çağı, antik çağdan yalnız sanatıyla değil algılayış biçiminin farklılığıyla da ayrılmakta. Antik Çağ sanatını örten klasik geleneğin ağırlığına karşı çıkan Viyana Okulu bilginleri Antik Çağ sanatını çıkış noktası yaparak, bu sanatın geçerli olduğu dönemde algılamanın düzenine, örgütleniş biçimine ilişkin yargılara varılmış. Roma dönemindeki algılamaya özgü biçimsel öz yapıyı gösterilmiş. Buna karşılık algılamaya ilişkin bu değişimlerde dile gelen köklü toplumsal dönüşümler gösterilmeye kalkışılmamış yapılamamış. Çağımızda böyle bir algılamaya ilişkin saptamalar yapılabilmekte, toplumsal koşullar algılama ortamına ilişkin olduğu şeklindedir. Kitlelerin günümüz yaşamındaki artan önemiyle ilgili iki temel olgun nitelendirilebilir. Günümüzde kitlelerin nesnelere uzamsal ve insani açıdan yakınlaştırmaya yönelik tutku derecesindeki isteği ile her olgunun biricilik niteliği yeniden üretim yoluyla aşmak eğilimi oluşudur. Nesnelere betimleme amacıyla daha çok kopyalamak yani yeniden üretim yoluyla üretmenin artışı, remi gazete ve haftalık haber filmlerinin yeniden üretimleri ve bunların artık betimden köklü bir biçimde ayrılışı olmuştur. Betimde süreklilik ve teklik niteliklerinin oluşu, ötekilerde ise geçicilik ve tekrar-yinelenebilir olma nitelikleri iç içedir. Nesnenin dışa vurumu özel atmosferin yıkılması belli bir algılamanın belirtisidir. Bu algılamanın nesneden de yeniden üretim yoluyla elde edilebilmektedir. Böylece kuramsal alanda

¹⁵⁷ Oskay, Ü., **Tek Kişilik Haçlı Seferleri**, İnkılap kitabevi, İstanbul, 2000, s.75-77.

belirginleşen olgu varlığını algılama alanında da duyurmaktadır. Gerçeğin kitlelere göre kitlelerinde gerçeğe göre kendilerine yön vermeleri, gerek düşünme gerek dolaysız kavrama (görü) bakımından boyutları sınırsız bir olgu niteliği taşımaktadır.¹⁵⁸

Yüz yüze iletişimde de, gazeteler ya da televizyonla yapılan kitle iletişiminde de en ilginç konularından biri iletişim sürecinde kanalların oynadığı roldür. Tanıdığımız biriyle karşılaştığımızda gittiğimiz yabancı dil dershanesindeki gördüğümüz, henüz pek konuşmadığımız güzel bir genç kızsı ona “Günaydın” deriz. Bu sözcüğü tek bir kanalla söylemeyiz. Sözel kodlamadan önce onu ilk algıladığımız andan itibaren yüzümüzdeki bir ilgi ve yakınlaşma isteğini ifade eden tebessümdür bu. Sözel olarak kodlamasak bile, mimik ve jestlerimizle kendimizi çoktan ele vermiş bulunduğumuzu da anlatmak, söylemek isteriz. Her iletişim sürecinde, başat durumdaki kodlama ne ise ona bağlı bir ana iletişim kanalının yanı sıra başka iletişim kanalları da devreye girer. Mimikler, jestler, ses tonu, vurgu, tümcelerimizi sözel olarak bildirirken yapacağımız entensasyon ya da akıllı uslu “ilanı aşk ederken” gömleğimizi çıkartmaya başlamamız, olmazsa elimize bir bıçak alıp oynamamız seni seviyorum sözcüklerinin hem kendilerini vurgular, hem de sözel olarak söylemediğimiz tutkumuzu dile getirir.¹⁵⁹

Bir ileti için uygun ve doğru zamanın bilinmesi, insanın anlaşılabilmesi için insanın nasıl bir dil kullanacağını bilmesi, insanın değineceği tutum ve değerlerde etkin olabileceği için bunların doğru tespit edebilmesi ereklenen eylemin ortaya çıkabilmesi için eylemin oluşturacağı grup standartlarının bilinmesi gerekir. Yüz yüze haberleşmede nispeten kolay fakat kitle haberleşmesinde çok güç şeylerdir. Ama her iki durumda da gereklidirler.¹⁶⁰

Kendi içinde bütünleşmiş bir Avrupa’ya da küreselleşmiş bir dünya karşısında ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarla birlikte değerlendirilememesi sonucu ulusal kimliğin korunup korunamayacağı, dünyanın ileri bir düzeyde küreselleşmeye varması durumunda bu oluşumların dışında kalınıp kalınmayacağı değerlendirilmelidir. Örn: Amerika’nın ihraç ettiği Dallas dizisinin kültürel kimlik değişimindeki etkileri araştırmaların yaklaşımlarında Amerikan dizilerinin izleyicilere hangi kültürel değerler

¹⁵⁸ Benjamin, a.g.k., s.56-57.

¹⁵⁹ Oskay, Ü., **İletişimin ABC’si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.29.

¹⁶⁰ Oskay, Ü., **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş: Seçilmiş Parçalar**, Sevinç Matbaası, No.281, A.Ü., S.B.F. Yayınları, Ankara, 1969, s.114.

empoze edilirse bu kültürel değerlerin aynen benimseneceği ileri sürülmektedir. Dallas'ta savunulan yükselen değerler denen yarışma etiğine dayalı, parayı her şeyi meşrulaştıran bir üst değer sayan hayat anlayışını algılayıp benimsemesi için Amerika dışındaki toplumların ekonomik gelişme sürecinin ve hayat anlayışının ABD ile yakın düzeyde olması, kültürel ve toplumsal çözülme ve yeniden yapılanmanın başlamış olması gerektiğini hafife almış olmaktadır. Diğer bir yaklaşımı benimseyen iletişimciler ya da kültür sosyologları bu diziyi Amerika dışındaki ülkelerin eğlenmek için izlediklerini, bu nedenle de bu ülkelerdeki insanların ulusal kimlikleri üzerinde bir değişikliğe yol açmayacağını ileri sürmektedirler. Bu görüştekiler ise algılama, öğrenme, tutum değişikliğine uğrama süreçlerinin iç içe yaşanan süreçler olduğunu es geçmektedirler. Özellikle TV programlarında alımlamadaki açılmamanın en sıradan izleyici için bile çok katmanlı bir açılma olabileceğidir. Modern kapitalizm sürecinde öğretilen bu değerlerin ilk anda hemen tutum değişikliğine yol açmasalar bile izleyicilerin ekonomik, siyasal, toplumsal ortamları değiştiğinde akılda kalma olgusu öğrenilmişliği sürmekte olan yükselen değerlerin kolayca benimsenecek olduğudur. Bu zaman içinde yaşanan tutum değişikliği Dallas'ın etkisinin direk ve anında olmayan süreç içinde benimsenen diziyi yapıp ihraç edenlerin dışındaki yerel etmenlerin oluşumunun tamamlanması ile gerçekleşebilen bir etkidir.¹⁶¹

Algılama aşamasında, medyanın, yapısal-sosyo ekonomik faktörlerinin toplumlar üzerindeki etkisi dengesiz akımın sonucu (üretici kültürlerden tüketici kültürlere) küresel dünyanın gerekleridir. Bilgi akışının bu yönü gelişmekte olan ülkelerde çok yönlü ulusal bilgi akışı ağı ile olmakta, iletilerin bilgilerinin içeriği, kaynağı, yönetim biçimi, bilgi iletimi kendi yapıları doğrultusunda şekillendiğinden, bunu alan diğer toplumlarda, hem algılama, kabullenme ve uygulama alanlarında da aynı hızda gerçekleşmesi bu ülkelerin teknolojiyi alma, uygulama hızlarıyla ilgilidir. Bu süreç içinde kültüründe değer bakımından emperyalist kavramın içine girmesi olasılığı olumsuz fakat yaşanan bir süreçtir. Bunun dışındaki kurumlaşmış çok uluslu iletişim yapılarının bilgi, gelişim alanlarına katkıları da yadsınamaz. Bu gibi faktörlerin sonucu bütüne egemenlik, toplumların iletişim sistemlerinin üzerindeki etkisi ile belirlenir diyebiliriz.

¹⁶¹ Oskay, Ü., **Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2004, s.112-113.

Shannon ve Weaver iletişim sürecinde üç sorun saptamaktadır. Bir iletideki simgelerin ne kadar eksiksiz aktarılabileceği teknik sorunlar, iletideki simgelerin amaçlanan anlamı ne ölçüde aktarabileceği semantik sorunlar ve aktarılan anlam alıcının amaçlanan yönde davranmasını sağlamakta ne ölçüde etkili olabileceği etkinlik sorunlarıdır.¹⁶²

İletinin algılanması sürecini ayrı ayrı değerlendirdiğimizde temelde algısal faktörlerin bulunduğudır. Derin felsefi içeriklerle evrensel ulaşma duygusu ile iletinin içindeki anlam iletilmek istenen kodlamaktadır. Bundan sonraki süreçte iletinin alıcısı olan kişi kendi alımlama sürecinde kendi praxisi içinde değerlendirir ve algılar. Bu da kişilerin içinde bulunduğu coğrafya ile gelen bir bilginin birikimi ve geçmiş yaşam deneyimlerinin, enformasyonun ürünüdür diyebiliriz.

Sanat yapıtında da tekliğin niteliği ile geleneğin bağlamı arasında özdeşlik bulunmaktadır. Bu gelenek ise alabildiğine canlı, değişken bir şeydir. Örn: Antik bir Venüs heykelinin Yunanlıların bakışındaki bağlamı ile ortaçağ din adamlarının bakışı arasındaki bağlam arasında fark vardır. Yunanlılar için bu heykel bir kült konusu iken ortaçağ din adamlarınca bir puttur. Fakat karşılaştıkları nitelik ikisi için de aynı niteliklidir. Yani yapıtın tekliği özel atmosferindedir. Geleneğin bağlamına en eski yerleşme ortamı kült ortamıdır. İlkel çağlardaki kullanım alanında olduğu gibi büyüsel törensel oluşudur.¹⁶³

İnsanın eylemleri bir ortam içinde oluşur. Düşünceleri de bu ortama göre şekillenir. Düşüncelerin oluşumu ortamımızdaki uyarıların algılanması ile başlar. Ortamımızdaki nesnelere, olayları, simgeleri algılamamız iki tür etmene bağlıdır. Yapısal etmenler ve işlevsel etmenler.¹⁶⁴

Ayrıca insanlar ortak dillerine dayanarak iletilerini aktarırlarken toplumsal-ekonomik yaşam biçimlerine ve çevre koşullarına da uygun yöntem ve araçlar kullanmaktadırlar. Örneğin, yoğun ormanlarla kaplı bir yörede insanlar birbirlerini kolayca göremedikleri için, özellikle uzaktan iletişimde tam-tam gibi işitsel araçlara başvurmuşlar,

¹⁶² İlal, a.g.k., s.11

¹⁶³ Benjamin, a.g.k., s. 57-58.

¹⁶⁴ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.61.

buna karşılık dağlık bölgelerde ve uzakların kolayca görülebildiği ovalarda dumanla verilen görsel simgeler kullanmışlardır.¹⁶⁵

Bir yerde duman görünce orada ateş yandığını kestirmek sonsal bir yargıdır.¹⁶⁶

Sözün gelişmesi, insanın dış dünyası ile varoluşunu devam ettirmek için giriştiği etkileşimlerin evriminin sonucunda gerçekleştirmiştir. Bunun için, dil ve düşünce tarihsel ve toplumsaldır. Özellikleri ve belirli yasaları düşünce ve konuşmanın doğal form'larınca değil, tarihsel ve kültürel süreçler tarafından belirlenen bir davranış biçimi olduğu için, bu ikisinin (dil ve düşünce) kendilerine ilişkin sorunlar doğal bilimlerin sınırlarını aşmakta; tarihsel-olan insan psikolojisinin; yani, sosyal psikolojinin sorunu olarak ortaya çıkmaktadırlar.¹⁶⁷

2.1. ALGIDA YAPISAL ETMENLER

Yapısal etmen kavramı Gestalt Psikolojisinden alınmış bir kavramdır. İnsan ortamından gelen uyarıları önce sinirsel sistemin tepkileri, yanıtları ile algılar. Sonra bunları kişinin ussal yapısının (mental set) süzgecinden geçerek fiziksel uyarılar olmaktan çıkarak bilişsel düzeyde yanıtlanacak biçimde, algılanıp anlamlandırır, tanınır, bilinir. Bu nedenle, ortamımızdaki uyarıların algılanıp algılanmayacağı algılandıklarında nasıl yanıtlanacakları duyumsal yapımıza bağlıdır. Duyumsal yapımız, algılarımıza yol açacak uyarıların önünde engel olarak yer alır.¹⁶⁸

Duyumsal yapımız olarak haberleşmeyi alırsak kaynak, mesaj, kanal, alıcı ve hedef şeklinde bir süreçtir. Bir toplumun değer sistemi içinde her iletinin (haber) belli bir yeri varsa da haberleşmenin son hedefi olan alıcının, kendisine gelen her iletiyi (haberi) toplumun diğer üyeleri ile aynı şekilde değerlendirmesi beklenemez. Üyesi bulunan gruplar, ideolojik inançlar, toplumsal-ekonomik statü, zevkler ve tercihler, her alıcının her haberi özel bir şekilde değerlendirilmesinin sonucunu doğuracaktır. Kanal mesajın alıcıya

¹⁶⁵ İlal, a.g.k., s.20.

¹⁶⁶ Türk Dil Kurumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1982, s.1326.

¹⁶⁷ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000, s.318.

¹⁶⁸ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.62.

nakledildiği yoldur bunlar radyo, kitap, gazete, sinema gibi pek çok şekilde olabilir. Kanal göze, kulağa, buruna, dile ve dokunma duyusuna erişen biri veya birkaçı ile olabilir. Örn: sinema filmi hem göze hem kulağa, parfümlü bir mektup hem göze hem buruna ulaşır. Haberleşme kanal duyu organlarını uyarabildiği ölçüde başarılıdır. Bu nedenle mümkün olduğu kadar çok duyu organını etkileyen kanal haberleşme bakımından en uygundur diyebiliriz.¹⁶⁹

Mc Luhan'a göre, iletişim sürecinde kullanılan iletici araçlar hem ileticilerdir, hem de ilettikleri enformasyonu, kanaati, toplumsal değerleri algılamamızı etkilerler. Bizlerin duyu organlarımızı uyaran; çağın başat durumdaki iletişim biçimlerine göre bu duyu organlarımızın önemlilik sırasını (böylelikle karakterimizi de) değiştiren toplumsal metaforlardır bu araçlar. Bu nedenle Kanadalı bazı sosyal bilimcilerin söyledikleri gibi Mc Luhan içinde üzerine sözlerin yazıldığı şeyler, sözlerden daha önemli olmaktadır. Mc Luhan bu görüşünü sosyal psikoloji çalışmalarından algılamanın yapısal faktörleri konusundan esinlenir. Algılamanın yapısal faktörleri (iletinin sunum biçimi, yeri, zamanı, başka iletilerle birlikte sunulması, vb.) çağdaş iletişim alanında Mc Luhan'ın dediği gibi iletişim tekniklerinden ibaret birer olgu olarak tahlil edilemez. Teknolojinin Bilinç Endüstrisinin elindedir bu teknikler. Teknoloji sadece teknik demek değildir. Üretim biçimine bağlı üretim ilişkileri içinde kullanılır teknikler.¹⁷⁰

İş adamlarına göre girişimcilik ile özgürlük özdeşdir. Sosyalist bir sendikacı içinse bu, eleştiriye açık bir inançtır. Orta sınıf üyeleri iş adamlarına gıpta ile bakmakta kendileri veya çocukları için işadamı olmayı olumlu bir amaç sayabilmektedir. Öte yandan özel girişimin yaygınlaşmasını bir egemenlik kurmasını kuşku ile karşılamaktadırlar. İş anlaşmazlıklarında işçileri değil daha çok işverenleri tutmaktadırlar. Mülk sahibi olmaktansa iş adamı olmayı istemektedirler. Diğer açıdan ise sağlık hizmetlerinin konut sorununun, işsizliğin getirdiği problemlerin çözümünde devletin duruma müdahale etmesi gerektiğini savunabilmektedirler. Bütün bu görüş ayrılıklarından sonra temel nitelikte konularda işçiler, orta sınıf üyeleri ve özel girişimciler ya da çok yakın düşünceler etrafında bir araya gelebilmektedirler.¹⁷¹

¹⁶⁹ Kongar, a.g.k., s.249-251.

¹⁷⁰ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000, s.222-223.

¹⁷¹ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.70.

Buradaki algılamamızda yapısal bir etmen olma söz konusudur diyebiliriz. Yani sinirsel sistemin tepkileri ile algıladığımız bir olayı ussal yapımızdan geçirerek bilişsel düzeyde yanıtlanacak biçimde anlamlandırırken, burada bizim duyumsal yapımız devreye girerek ve algılarımıza yol açacak uyarıların önünde engel olmasıdır. Buradan da algılarımızın ideolojiyi oluşturması sonucuna varılabilmektedir.

Bireyin bütün objelere karşı bulunacağı tepilere ve durumlar üzerinde direktifte bulunan veya dinamik deney ve bilgilerle organize olan ussal ve sinirsel bir hazır durma hali (davranışa geçme öncesi) olarak tanımlanmıştır. Bu bireyin bir otomobil, bir kitap, saat, ayakkabı, bir söz bir hareket, bir başka bireyin tutumu veya yüz binlerce obje içinde bireyin daha önceden, denem bilgileri içinde yer almış objeye karşı durumudur. Birey içinde bulunduğu şartların durumuna göre bir karar alır.¹⁷²

Algının sonucu bir tutumda bulunuruz. Tutum ve algılarımız birbiriyle ilintilidir diyebiliriz. Herhangi bir karşılıklı eylem sonucu ortaya çıkan algılarımız bireyin davranışlarının ardında sinirsel sistemin kendi iç yapılanması yatar.

Algılama, hissetme, düşünme, öğrenme, yapma gibi şeyler sinirsel-kassal sistemlere bağlı bulunmaktaysa da, bunların tam olarak anlaşılabilmesi için karşılıklı eylemleşen sosyal sistemler olarak ele alınmaları gerekir. İnsanın davranışlarında düzenlilikler vardır ve bunlar sayesinde sınıra sınıra kazanılmış bir ön kestirim meydana gelmiş bulunmaktadır. İnsansal davranış yapısında görülen bu tutarlılık aynı tepkilerin otomatik olarak tekrarlanması anlamına gelmez buradaki tutarlılık toplumsal anlamda olabilecek bir tutarlılıktır. Ancak tepkilerin tutarlı bir yönde olmaları gerekmektedir.¹⁷³

Buradan da bireyin tutumları ve kanaatleri ortaya çıkmaktadır. Fakat algıda yapısal etmenlerde bir tutum söz konusudur diyemeyiz. Tam bir tutarlılık yoktur ve bir tutarlılık unamayız. Burada bireyin önceki mental yapıdaki deneyimleri ön plandadır diyebiliriz.

¹⁷² Oskay, Ü., **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş: Seçilmiş Parçalar**, Ankara: SBF Yayınları, No:281., Ankara, 1969, s.11.

¹⁷³ Oskay, a.g.k., s.7-9.

Merkezi sinir sistemi henüz kısmen keşfedilmişken eldeki sonuçlar eylemin organizasyonunu tutumlara dayandırılmaktadır. Burada tutum eylemin tamamlanmasında uygun uyarıları, objeleri arar, seçer, reddeder; eylemin başarı-başarısızlık rolünü değerlendirir bunun için referans noktalarını tespit eder ve eylemin gelişmesine devam ederken eylem değişikliklerine sebep olur. Sinir sisteminin çeşitli kısımları arasındaki belli bir organizasyon bireyin eylemlerinden sorumlu görünmektedir. Bunlar sadece içinde bulunulan anda var olan veya hemen ortaya çıkan değil ileride ortaya çıkacak olan sonrakileri de temsil etmektedir. Eğer çekice yaklaşıyorsanız, kaslarımız o çekici yerden kaldırmaya da hazırlanmaya başlamış demektir. Eylemin son aşamasında yapılacak şeyler, eylemin ön aşamasında yer almış bulunmaktadır bunun sebebi ise sürecin kendisini kontrole hizmet edebilecek durumda olmalarıdır. Bunlar bizim objelere nasıl yaklaşacağımızın ilk adımlarını belirler.¹⁷⁴

İletişimin etkinliği kaynak ile hedef- kitlenin ortak izafet çerçevelerinin genişliğine bağlıdır. Uçağı görmüş bir Fransız ile uçağı görmemiş bir Polenezyalı arasında uçağı ilişkin ortak izafet çerçevesi hiç olmadığı için, uçak ile ilgili bir iletişim süreci bu iki insan arasında olamaz. Uçağı görmüş aynı Fransız ile Yemenli arasında uçağı ilişkin ortak bir izafet çerçevesi olacağı için, uçaktan söz edecekleri bir iletişim süreci bu iki insan arasında olabilir. Uçağı görmüş iki Fransız arasında ise, uçağı ilişkin ortak izafet çerçevesi olduğu gibi, uçakla tatile gitmek, uçakla dağıtılan sabah gazetelerini kahvaltı masasında okumadan işe gitmemek, yıllık iznini uçakla gidilen Karaiblerde geçirmiş olmak ve nihayet bu uçaklı uygar toplum hayatına gelmeden önce 16.Yüzyılda Bilimler Akademisinin kurulduğu bir ülkenin insanı olmak gibi çok geniş çeşitlilik gösteren ortak izafet çerçevesi alanı simgesi ile ifade edilen çok daha geniş bir iletişim süreci olabilecektir.¹⁷⁵

Algıda tutumlarımızın rolü önemlidir diyebiliriz. Tutumlarımız zamanla toplum içinde kazanılan denem bilgilerimizin sonucunda cevap niteliğindedir. Algıladığımız her şey üzerinde bir tepide bulunuruz. İçinde bulunduğumuz bir kültürel ortam olan toplumda yaşam alanımız içindeki kavramlara, objelere, toplumsal kurumlara karşı tepkilerimizin, davranışlarımızın da kendi bütünü içinde belirli bir tutarlılığı vardır. Algılarımızın etkilenmesinde güdülerimiz bir koşul olabilir, güdülerimiz algılarımız üzerinde etkilidir.

¹⁷⁴ Oskay, a.g.k., s.13.

¹⁷⁵ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.25.

Farklı toplumsal gruplar benzer konularda ya da birbirlerinden çok değişik konularda değişik görüşlere sahip olduğu halde temel konularda birbirine çok yakın ya da özdeş düşüncelere varabilmektedir. Bunu sağlayan ise toplumdaki fikir ve kanaat iklimi (climate of opinion) ya da toplumbilimcilerin kullandığı terimle kültür ortamı olmaktadır.¹⁷⁶

Her düşüncenin anlaşılması için, ardındaki motivasyona bakmak gerekmektedir. Arzular, gereksinimler, hissiyat (sentimental) ile düşünce birbirine ilişkin şeylerdir. Düşünce bunlar tarafından yaratılır; düşünce bunların içinde oluşur. Her düşüncenin ardında hissi bir yönseme vardır ve bu yönseme iradeye bağlılık niteliği de taşımaktadır. Hissi olanlar ve iradi olan bu öğeler bedene ilişkindir, dünyasaldır. Bizim dünyadaki var oluşumuza ilişkindir. Dünya ile etkileşimimize ilişkindir. Bu nedenle “başlangıçta söz vardı yerine başlangıçta edim vardı” demek gerekmektedir. Vygotsky’nin ifadesi ile kelime başlangıç olmamıştır; ilk olan edimdir; kelime, gelişmenin sonunda, eyleme taç olmuştur.¹⁷⁷

2.2.ALGIDA İŞLEVSEL ETMENLER

Uyarılardan ve kişinin duyumsal yapısından başka uyarıların duyumsandığı anda o insanın içinde bulunduğu gereksinimler, o andaki ruhsal durumu (mood), anıları, deneyimleri, denem-bilgileri de algılarını etkiler. Bunlara algılamanın işlevsel etmenleri diyoruz.¹⁷⁸ Algılamanın işlevsel etmenleri dediğimiz alanda reflektif düşünce yi alırsak reflektif düşüncede kişinin kendi yaşam deneyimleri, ideaları, algıları üzerinde düşünüp ileride göstereceği eyleme ilişkin zihinsel sonuçlara varma çabasını ifade eder.¹⁷⁹

İleti, hedefte kişilik gereksinimleri uyandırmalı ve bunları karşılanması için bir şeyler önermeli; yol göstermelidir. İnsanın bir eylemde bulunması gereksinimleri yüzündendir ve bunlarla ilgili amaçları doğrultusundadır. Bazı basit durumlarda, eylem tepisi tamamen otomatik olur. Sinirlerimiz acı, sıcak, parmak işareti verince elimizi çekip,

¹⁷⁶ Oskay, a.g.k., s.70.

¹⁷⁷ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000, s.318.

¹⁷⁸ Oskay, Ü., **İletişimin ABC’si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.62.

¹⁷⁹ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000, s.315.

kızgın tavayı bırakırız. Optik duygumuz kırmızı trafik ışığı işareti verince otomobili durdururuz. Böyle durumlarda bizim ihtiyaçlarımız ve amaçlarımızı karşılamakta en yararlı ve en kısa yolu seçeriz. Etkin bir mesaj için mesajın bizim kişisel gereksinimlerimizden birine güvenlik duygusu, sevmek, satı, bir gruba aitlik gibi bağlanmış olmasıdır. İletinin bir güdüyü canlandırıp harekete geçirmesi gerekir. Bireyi bir gereksinim duymaya veya bir gerilim duymaya itmek ancak bunların bir eylemle olabileceği bunun ardında ise ileti ne gibi bir eyleme geçilmesi gerektiğini önererek sonuçta çıkacak olan eylemi kontrol altında tutmaya çalışır. Örn düşman birliklerine yapılan bir propagandada nasıl bir eyleme geçileceği teslim olmak yıkıcı olmak, yalandan hastalanmak gibi belirtilir. Fakat karşı tarafın giriştiği eylem her zaman önerilen eylemlerden biri olmayabilir, daha kolay, daha ucuz, daha kabul edilebilir bir eylem aynı amaca ulaştırılabilecek görünüyorsa bu eylem tercih edilir veya kişinin üyesi olduğu grubun ve buradaki rolü tarafından belirleyici olur.¹⁸⁰

Algılar karşılıklı eylemleşmeden sonra ortaya çıktığı için, algının kendi içyapısında eylem potansiyel olarak durur. Yani objelere yaklaşım gösteren bireyler bu objeleri, onlara karşı ne şekilde bir tutumda bulunacaklarsa bu objelerin fiziksel yapıları açısından algılarlar.¹⁸¹

1942’de Levine ve Chein ile Murphy’nin yaptıkları araştırmada aç ya da tok olma özellikleri dışında bütün özellikleri eşitlenmiş kolej öğrencilerine ne olduğu anlaşılmayan resimler gösterildikten sonra resimde ne gördükleri sorulmuş. Açlar hamburger, sandöviç resmi gördüklerini söylemişler. Toklar ise çayırılık, park resmi gördüklerini söylemişler. İnsanlar gereksinmesini duydukları şeyleri görme eğilimindedirler. Bir başka deneyde 1947 yılında Bruner ve Goodman deneyinde Bostonlu fakir ve zengin çocukları üzerinde yapılan bir deneyde, gelir düzeyleri dışında her özelliği eşitlenmiş iki grup denekten her ikisine de 10 sent, 25 sent yarım dolar, bir dolar madeni para dizimi gösterilmiş sonrada bu iki grup içindeki çocuklardan nominal değerleri farklı para birimlerinin aralarındaki fiziksel büyüklük farklarının ne kadar olduğunu yazmaları istenmiş. Zengin aile çocuklarının nominal değer farkına göre daha gerçeğe yakın bir fiziksel büyüklük sıralaması yaparken yoksul ailelerin çocukları nominal değer farkını abarttıkları için

¹⁸⁰ Oskay, Ü., **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş: Seçilmiş Parçalar**, Ankara: SBF Yayınları, No:281., Ankara, 1969, s.116.

¹⁸¹ Oskay, a.g.k., s.13.

fiziksel büyüklük farkını da daha hızlı bir artış içinde vermişler. Buradan paranın nominal değerlerine verdikleri önem duydukları gereksinme daha büyük olduğu için paraların fiziksel büyüklük değerlerini de abartmışlar.¹⁸²

Toplumsal etkiler üzerine sosyal psikolojik araştırmalar toplumsal etkileri çözümlerken Kelman (1961) kanaat değişmesinde üç ana süreç olduğunu ileri sürerek bu süreçlerden birinin “uyuma” bir ödül beklentisi ya da cezadan kaçınılabilmesi için etkinin kabul edilişiyle ilgilidir. İkinci süreç “özdeşleşme” bir bireyin kaynağa benzeme ve böylece onu taklit etmesi ya da davranış biçimini ona göre uyarlamasıyla ortaya çıkar. Üçüncüsü “içleştirme” ise alıcının daha önce var olan gereksinim ve değerleriyle yönlendirilen etkiye ilişkindir. Ortaya çıkan alıcının kendi güdü, gereksinim ve isteklerine bağlandığında sonuncu süreci etkinin “işlevsel” açıklanışı olarak tanımlanabilir. Yaşam biçimi, mesleki konum ya da sınıf, din, cinsiyet gibi toplumsal konuma ilişkin değişkenlere göre izleyici topluluğunun tabakalaşmış oluşu De Fleur’un “toplumsal kategoriler” kuramı olarak söz edilmektedir. Belirli bir kategoriden olanlar iletiden hemen hemen benzer bir içerik çıkarırlar, tepkileri de aynı olur demektedir. 1940 ve 1950’lerde sosyal grup ve kişisel etki çalışmalarında Katz ve Lazarsfeld bulgular üzerine kurulan “toplumsal ilişkiler” kuramı olarak adlandırılan görüşte bireysel özellikler kadar insanlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin de dikkate alınması zorunluluğudur. Kendisine kitle iletişim araçları yoluyla ulaşan bir iletaye karşı davranışı değiştirmede önemli rol oynarlar. De Fleur un “kültürel normlar” teorinde ise kitle iletişim araçlarının belirli temaları seçmesi ve vurgulaması izleyici topluluğu üzerinde belirli izlenimler yaratarak vurgulanan konulara ilişkin ortak normların yapılandığını öngörmekte ve böylece bireysel davranış genellikle kültürel normlar ya da kişilerin belirli konu veya durumların kişilerin üzerindeki anlamlarının yani kişilerin normun ne olduğuna ilişkin izlenimiyle yönlendiğinden iletişim araçları davranış biçimlerini dolaylı yoldan etkilemektedirler.¹⁸³

Belli toplumsal gruplara dahil olan kişiler belli yayınları, gazeteleri izlediği görülmüştür.¹⁸⁴

¹⁸² Oskay, Ü., **İletişimin ABC’si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.62.

¹⁸³ **Alemdar, Kaya**, a.g.k., s.52-54.

¹⁸⁴ Abadan, N., **A.Ü. SBF Dergisi**, sayı1, cilt XV , Ankara, 1960, s.139.

İnsanlar alıcı durumunda oldukları zaman mesajları seçici bir şekilde algırlar. Dikkatleri kişisel inançlarıyla aynı doğrultuda olanlara odaklanır. Kişiler inançlarına zıt olan mesajlara dikkat etmezler veya dikkat etseler bile algılamazlar veya algılasalar bile bu mesajların yorumlanmasında gene seçicilik ortaya çıkmaktadır. Haberleşme sürecinde alıcı olan birinci gruplara zıt kaniya sahip olmalarından dolayı kitle haberleşme araçlarının yolladığı mesajlara sırtlarını dönmüşler. Örn: Amerikan seçimlerinde Cumhuriyetçi Partiye eğilimi olanlar daha çok onun propagandasını izlemişler, buna karşılık Demokrat Partiye eğilimli olanlar, Cumhuriyetçi Parti propagandasını izlediklerinin üç misli Demokrat parti propagandası izlemişler (Lazarsfeld ve Berelson araştırmalarının inceleme alanı) Böylelikle kitle haberleşme kanallarının kullanıldığı araçlar bakımından okuyucular seçici davranmakta ve belli gruplara belli kanallar dışındaki yollarla ulaşmak son derece zorlaşmaktadır Alıcıları ilgisiz veya zıt bir kaniya sahip oldukları bir alanda etkilemek isteyen haberleşme daha ilk adımda engellerle karşılaşmış olmaktadır. İnsanların hareketlerini yaratan ve değiştiren birincil grup ilişkileri içinde bir örgütün kişilik dışı bir mesajı özellikle bu mesaj alıcının tutum ve düşüncelerine uygun değilse ilgisizlikle karşılanmaktadır. Burada bir seçicilik söz konusu olmaktadır.¹⁸⁵

2.3. İLETİNİN KODLANMASI

Toplumsal denetimi sağlayacak öğeler toplum üyelerine çeşitli diller aracılığıyla aktarılır. Burada dil yalnızca konuşulan dil değil bireyler arasında mesaj iletimini sağlayan, her tür ortak işaretler sistemi iletişim açısından bir dil oluşturur. Jest ve mimikler de birer dildir.¹⁸⁶

Bilgi, görüş ya da davranış, genel bir adla, “ileti” diye anılmaktadır. Bu iletinin bir kaynağı vardır. Bir bilginin, bir görüşün, bir davranışın yayımlanmasındaki amaç, paylaşılmasını sağlamaktadır. Bir gazete yazısında anlatılanların yol açtığı yorumlar, okuyucunun edindiği her türlü izlenim “ileti”dir. Bu yazıyı okuyan okuyucular ise paylaşanlardır. Yazının yazılmasına az ya da çok, şöyle ya da böyle katkıda bulunanlar ise kaynaktır. Bunlar yazıya konu olanlar, muhabir ya da yazar, yazı işleri sorumluları ve

¹⁸⁵ Kongar, a.g.k., s.259.

¹⁸⁶ Özkök, a.g.k., s.351.

basım evinde çalışanlardır. Kanal ya da araç ise basılı sözcüklerden olan gazetenin kendisidir.¹⁸⁷

Birbirinden haber bildirişiminde bulunmaya çalışan iki insanın kaynak kodlarken, hedef kod açımlarken, sadece sahip oldukları deneylerin diliyle gerçekleştiririz. Eğer önceden hiç Rusça öğrenmemişsek, bu dilde ne kodlama ne de bir kod açımlamada bulunabiliriz. Eğer bir Afrika'lı kabile insanı daha önceden bir uçak görmüş ama sesini duymamışsa uçağın görünümünü sadece daha önceden kazanmış olduğu deneylerin diliyle açıklayabilir. Bu iki çember arasında ortak kesişme alanı genişçeyse haber bildirişim kolay olacaktır. Eğer iki çemberimsi arasında bir ortak alan yoksa yani ortak deneyler bulunmuyorsa o zaman haber bildirişim olanak dışı olacaktır. Eğer kaynağın deneyleri ile hedefin deneyleri önemli derece de farklı iseler (iki çember sadece dar bir ortak alana sahiplerse) o zaman bir uçtan diğer uca amaçlanan anlamın ulaştırılması çok güç olacaktır. Kaynak mesajı (ileti) kodlarken hedefin alınan mesajı ileti sahibinin (gönderici) deneylerine çok benzeyen deneylerle ilintileştirecek şekilde kodlamaya çalışır. Bilim alanında yetişmemiş bir kişinin Einstein'ı okumaya çalışması bizden çok farklı bir kültür içinde haber bildirişiminde bulunacağımızdan güçlükler yaşarız.¹⁸⁸

Yani alıcının önceden fikir sahibi olduğu bir nesne bir olgu veya olay gibi daha önceden öğrenmiş olduğumuz işaretlerden kurulmuş olması kodlamada alınan sonucun işlevini belirler diyebiliriz. Kualayı hayatında hiç görmemiş, bu hayvanın tanınmadığı bir ülkeden gelen bir çocuk için ne ses ne görüntü hakkında bir çıkarımda bulunmak anlamsız olacaktır. Bu hayvanın görsel olarak kodlanması açısından mümkün olamayacak bir coğrafi yapıda tanımlama işaretlerle de gerçekleşemeyeceğinden bütün kodlama alanları kapatılmıştır. Böyle bir tanımlama gerçekleşmeyecektir diyebiliriz.

İletişim sürecinde iletinin, hedef-kitlenin dikkatini çekecek biçimde dizayn edilmesi gerekir. Kodlamasında, yayınlanmasında, dağıtılmasında böyle davranılmalıdır. İletinin kodlanmasında kullanılan simgelerin, iletiyi gönderen kadar, iletiyi alacak, algılayacak, açımlayacak hedef-kitle tarafından da bilinen simgeler olması gerekir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Şenyapılı, a.g.k., s.42-43.

¹⁸⁸ Oskay, Ü., **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş: Seçilmiş Parçalar**, Ankara: SBF Yayınları, No:281., Ankara, 1969, s.103-104.

¹⁸⁹ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.42.

İletinin algılanması, kodlanması kazanılan edinilmiş kültür birikimlerinin iletiler yoluyla aktarılması şeklinde olmasıyla ilişkindir. İlkel topluluklarda ise ritüeller iletilerin farklı temalarda şekil ve figürleri o topluluğa ait kültürel tanımlamalardır.

İletinin kodlanmasında dili geniş anlamda sözcükler ya da davranışlarla aktarılan simgesel tanımlamalar olarak ele alırsak, değişik çevrelerin ve yaşam biçimlerinin bu simgelerin değişik yapılanmalarına yol açtıklarını belirleriz. Örneğin Türk kültüründe “evet-hayır” anlamına gelen baş sallamaların başka kültürlerde hiçbir anlamı yoktur.¹⁹⁰

Mekanın iş bölümüne bundan kaynaklanan insanlar arasındaki toplumsal konum farkına göre düzenlenmesi, sözel olarak hiç söylenmese de o mekana giren herkesin anlayabildiği bir dil biçimi oluşturur. Hangi toplumsal statüde saymakta olduklarını ifade eden bir dilsel kodlamadır. Her mekanda her durumda ayrı bir dil biçimi içinde kodlanmış iletişim süreci yaşanır.¹⁹¹

“Jules Cesar” da bütün kişilerin alınlarının üzerindeki saç püskülü vardır. Bu perçemler de darlığı her zaman özgül bir hukuk, erdem ve fetih karışımı belirtmiş olan bu Romalı alınlarının göstergesidir. Bu perçemlerden beklenen yalnızca Roma’lılık gösterisidir. Böylece gösterinin temel çarkının açıkta işlediğini görüyoruz, bu çark da bir göstergedir. Alın perçemi apaçıklığa boğuyor bizi, hiç kimse eski zamanlarda Roma’da bulunduğundan kuşku duymuyor. Oyuncular konuşuyor, deviniyor, evrensel sorunları tartışıyor. Ama alınlarına serilmiş bu küçük bayrak yardımıyla, tarihsel gerçekçiliklerinden hiçbir şey yitirmiyorlar. Bir başka göstergede terlemek düşündürmektir; Brutus, Cassius, Cassa’ da durmamacasına terliyor böylece erdemini içlerinde gerçekleştirdiği korkunç bedensel çabayı gösterir. Düşünmek şiddetli, tufansı bir eylem terde bunun en ufak göstergesidir. Kıyım yapanın nesnesi kuru kalacaktır, çünkü bilmiyor, düşünmüyor, bir suç tanıtımının kesin, yalnız, parlak dokusunu koruması gerekiyor.¹⁹²

İletişim kuramlarında gönderimci ile alımlamacının (açımlamacı) ya da kaynak ile hedef kitlenin iletinin anlamsal içeriği konusunda, ortak izafet çerçevesine sahip olması ya da olmaması sorunu diyoruz. Otomobil görmemiş ya da otomobili kırk yaşında görmüş biri

¹⁹⁰ İlal, a.g.k., s.20.

¹⁹¹ Oskay, a.g.k., s.9.

¹⁹² Barthes, a.g.k., s.14-15.

için Amerikan gençliğinin gündelik hayatta da, müzik dinleme pratiklerinde de aşkta da, sinema filmlerinde de hıza, aksiyona, ritmin yüksekliğine neden bu denli meraklı olduğunu anlamak güçtür. Otomobil Amerikan orta sınıfının çocukları için bir gündelik hayat aracıdır. Otomobili Amerika’ da staja gidip döndükten sonra Elektrik Etüt İşleri’nde kısım şefi olup maaşı artıktan sonra alıp kullanmaya başlamış biri içinse bir fetiştir. Bu fetişliği yıllarca süren bir statü simgesidir.¹⁹³

İletinin ereklenen etkileri yaratması istenildiğinde; İleti ereklenen hedefin dikatini çekecek şekilde kurgulanıp sunulmalı, ileti anlamı bozmadan aktarabilecek şekilde kaynak ve hedefin ortak denemleri ifade eden işaretlerle verilmeli, ileti hedefte kişilik gereksinimleri uyandırmalı bunların karşılanması için bir şeyler önerilip yol gösterilmeli, kişinin bağlı olduğu gruba uygun düşen bireyden bulunması istenilen tepi için birey harekete geçtiğinde daha önceden ileti bu gereksinimlerin giderilmesinde bir yol önermiş olmalıdır ki bu gruptaki duruma uygun düşmelidir.¹⁹⁴

Kaynağın kodlayıp gönderilmeyeceği iletinin hedef-kitleye erişmesi, onun tarafından algılanması sağlansa bile, gönderimlenen bu iletinin nasıl bir yanıt getireceğini bilmek için hedef-kitlenin o andaki toplumsal ortamını, grup ilişkilerini biliyor olmamız gerekmektedir. Çünkü kişilerin aldıkları iletilere verecekleri yanıtın belirlenmesinde içinde buldukları ortamın rolü vardır. Örneğin, av tüfeği reklamını radyodan dinlerken bir yandan da Kanarya Sevenler Derneği’nin lokalinde kahvesini içip dostları ile sohbet eden birinin vereceği yanıt olumsuz olacaktır. Buna karşılık, satmak istediğimiz av tüfeğinin niteliklerinden söz eden bir kısa tanıtma filmini firmanızın halkla ilişkiler bölümünün salonunda ve ülkenin ünlü avcıları, zenginleri arasında gösterdiğinizde av malzemeleri satan toptancıları, bayileri etkilememiz olumlu yönde olacaktır.¹⁹⁵

Bir anlatım dili olan sinemada iletinin kodlanması, sinema filminin okunması iletilerin algılarımız üzerinde etkisi sonucu gerçekleşir. Her toplum kendi dilinde gerçekleştirdiği sinemasında kodlamada aynı şekilde olacaktır. İletinin okunması kültür, geçmiş yaşantı ve ortak bilgi-birikim ve öğrenimlerimiz sonucu algılanıp cevaplandırılır.

¹⁹³ Oskay, a.g.k., s.24.

¹⁹⁴ Oskay, Ü., **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş: Seçilmiş Parçalar**, Ankara: SBF Yayınları, No:281.,Ankara, 1969, s.113-17.

¹⁹⁵ Oskay, Ü., **İletişimin ABC’si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.27.

İlkel insan topluluklarından günümüz insan modeline gelen aşama içinde insan beyinde kodlanan iletiler ise farklı bir alandır ve varlığını gösterir.

Sinemada simgesel anlamda kodlanan iletinin açıklanması ise bireylerde toplumsal statüleri ve beklentileri açısından anlamlandırılır diyebiliriz. Örneğin, Süpermen çizgi karakteri veya film kahramanı ise umudu simgelemektedir. Toplumda adalet ve gerçeğin savunucusu olarak yer alır. Fritz Lang'ın Metropolis'inde ise fabrikanın sahibinin oğlunun beyaz bir araba ile işçi kesime yardıma gitmesi ve karanlıkta arabanın üzerine vuran ışık o kaosun içinde işçilere götürülecek bir umudun ışığı olarak algılanabilir, burada arabanın beyazlığı karanlıkta fark edilmesi ve üzerine vuran ışık çaresizliğin içinde onlara gidecek umudun simgesel kodlanmasıdır diyebiliriz. Buradaki dilsel çözümlenmelerde evrensellik söz konusudur diyebiliriz fakat burada bakmak ve görmekte iletinin yorumlanışında bireysel algılar söz konusu da olabilmektedir. Yine filmin iki farklı sınıf toplumdaki tabakalaşması şeklinde olan alt- üst sınıf ilişkisi ve filmin finalinde Maria'nın (Freder'in sevgilisi işçi kız) teşvikiyle Freder'in (fabrika sahibini oğlu) babası (patron) ile işçi lideri ile el ele tutuşarak sermaye ile emeğin barışması mesajı görsel kodlamalardan evrensele ulaşılmasıdır diyebiliriz.

Fotoğraf, dilin bir eksiltisi, bütün bir toplumsal söylenmenin yoğunlaşması olduğu ölçüde, bir karşı düşünsel silah oluşturur. Örn: seçim fotoğraflarında fotoğraf bir aynadır. Bilineni okumayı sunar. Fotoğrafın biçimi göstergelerle doludur. Karşıdan çekilmiş resim adayın gerçekliğini vurgular.¹⁹⁶

İletilerin kodlanmasında algısal etkileme sürecine ilişkin çizgi filmlerde ise bunların kitapları, oyuncakları çeşitli kullanım amaçlı aksesuarları iletinin kodlanışındaki yapının başka bir boyutudur.

Yığınsal iletim araçları iletinin aktarılmasında nelerin tartışılıp nelerin tartışılmayacağına etkili bir yapıda oluşu Marcuse'ya göre kullandıkları soyut kavrama değil somut imgeye dayanan dille tartıma ortamını sınırlamakta, eleştiri ve düşünce olanağını yok ederek düzenin sürmesini sağlayan bir tek boyutluluğu yaymaktadır.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Barthes, a.g.k., s.128-129.

¹⁹⁷ İlal, a.g.k., s.58.

Çizgi roman ile kodlanmış romandan farklı bir türdür. Çok daha az sayıda sözsüz-görüntüsel simgelerle kodlanmaktadır. Buradaki metin ikonolojik bir kodlamadır. Çizgi romanlardaki metin hızlı referentler aracılığı ile okunan bir metindir. Bu nedenle yaşanan realiteyi ve onu yaşadıkça haklılaştırmaları paylaşılan etiği yargılayacak bir metin olamaz. Bu nitelikteki çizgi roman metinlerini, ancak başka kültür sanat formlarının tüketicisi olabilmiş kesimlerden insanlar için hazırlayabilir ve onlar için okutabilirsiniz. Bilişsel (cognitive) düzeyi daha yüksek olan sanatsal anlatı formlarına ulaşmamış kesimlerde ise, okudukları çizgi romanlardaki çizgi romanlardaki metni gerçek hayattaki etiğin çarpıtmaları, baskıları ile bütün bunlara tepkimeci bir yanıt olarak hastalıklı fantazy dünyalarının basmakalıp dil kullanımı içinde açıklayabilirler, okuyabilirler.¹⁹⁸

Özgün resimlerdeki dilin anlamsal içeriğinde ise bilgi hiçbir zaman olmayacağı kadar sessiz ve dingindir bu boyanın içine sinmiştir. İnsan boyada ressamın o andaki resim yaparken hareketlerinin izlerini görebilir. Resmin boyanmasıyla insanın ona bakması arasındaki zaman aralığını kapatmak gibi bir etkisi vardır. Resimlerin çağlarının tanıkları olma özelliği buradan gelir. İçinde yaşadıkları tarihsel an orada gözümüzün önündedir. Cezeanne, buna benzer bir şeyi “dünyanın yaşamından bir an geçer” şeklinde söylemiştir. İmgelerin yeni dili değişik bir biçimde kullanılsaydı, bu kullanım yoluyla yeni bir tür güç kazanacaktı. Bu imgeler dili içinde, yaşantılarımızı sözcüklerin yetersiz kaldığı yerlere göre daha iyi bütünleyecektik. (görme sözcüklerden önce gelir). Yalnızca kişisel yaşantılarımız değil geçmişle olan ilişkilerimizin temel tarihsel yaşantılarına anlam katma arayışını canlı öğeleri olabileceğimiz bir tarihin anlaşılması da bütünleyebilecektik. Geçmişin sanatı bugün yetkesini yitirmiş yerine imgeler dili olmuştur. Buda yeniden canlandırmaların sanat basım yayım evlerinin kimin elinde olduğudur.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Oskay, Ü., **Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2004, s.141.

¹⁹⁹ **Berger**, a.g.k., s.31-33.

2.3.1. Dil Bilimsel Bir Kod Olan İdeoloji

İdeoloji, siyasi veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükümetin, bir partinin davranışlarına yön veren, politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini, moral, estetik düşünceler bütünü, düşünülen söz ve biçimdir.²⁰⁰

İdeoloji kavramı ilginçtir ki hem gerçekliği gizleyen ideoloji, hem de yeni toplumsal yapılar içinde insanları harekete geçirecek izlenceler anlamında kullanılabilir. Böylece ideoloji denen olgu hem insanları ve toplumları değiştirip ileriye götürmeye yarayabilen bir anlatı biçimidir, hem de tutucu ve insan'ın gerçekliğini kavramasını önlemeyi amaçlayan bir yanlış- bilinç üretimi düzeneğidir.²⁰¹

İletinin kodlanması toplumda var olan ideoloji ile ilintilendirilebilir. Dil bilimsel bir kod olan ideoloji kavramı toplumların var olan sosyo - kültürel yapılarının yansıması şeklinde olabilir.

Dil olgusu toplumda var olan ideolojiyi geliştirir, ilerletir fakat bu gelişmişlik düzeyinde bir toplumda ancak var olabilir bu egemen konumdaki bir toplumsal yapıda kültür birikiminin de katılmasıyla gerçekleşebilir. Her toplum kendi kültürü doğrultusunda ideolojisini ve dilini yansıtır.

İdeoloji toplumsal ve siyasal bir simgedir. Genellikle düşünürler kendi toplumları içinde birtakım fikir akımları'nın farklılık yarattığını savunurlar. Fikir akımları sertleştiği zaman kamuoyu otoriter bir yönetimi tepkisiz kabul eder. Daha sonra yumuşadığında ise yönetim yeniden liberalleşir ve demokratikleşir. Fikir iklimlerinin değişimine göre toplumda değer sistemleri de farklılık gösterir. Tutucu bir fikir iklimi içinde doğal sayılabilecek otoriter girişimler, iklimin yumuşamasıyla birlikte kamuoyunda tepki uyandırmaya başlayabilir. Örneğin A.B.D de Lincoln "kamuoyu her şeydir, onunla hiçbir şey başarısız olamaz, onsuz başarı olanaksız" derken, Almanya'da Nazi ideolojisinin kamuoyu anlayışını şekillendiren Gobbels "halk bir bütün olarak düşünecek, bütün olarak

²⁰⁰ Türk Dil Kurumu, (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu) Türkçe Sözlük, İstanbul, 1982, s.682.

²⁰¹ Oskay, Ü., "Popüler Kültür Açısından İdeoloji Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar", A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXXV. No.1-4. 1981, s.199.

tepki gösterecek ve hükümetin emrinde olacaktır” demiştir. Görüldüğü gibi toplumsal sisteme hakim olan ideoloji ya da inanç sistemi kişilerin davranışlarını belirleyen unsurlardan birisi sayılmaktadır ve kamuoyu oluşumunu etkileyebilir.²⁰²

Kültür ürünlerinde yansıyan şeyler gitgide ideolojikleşen gündelik yaşamdaki reel-bilinç olmaktadır. Bu bilinç ise insanı tüketimci yapan ve bilinçlerin gelişmesini kısıtlayan bir bilinçtir. Yığın-ürün (mass-production) olan günümüz ideolojisi, yaşadığımız toplumun kendisidir. Kültür Endüstrisinde ideoloji bir tür sözde-gerçekçilik biçimine bürünmektedir. Dıştaki görgül (amprik) gerçeğin olduğu gibi yeniden üretimini (reproduction) yapmaktadır. Bu nedenle insanın yaşamında karşılaştığı, yasadışı dış gerçekliğin, aslında, insana kendisinin dışında sunulmuş bir dış gerçeklik; toplumsal denetime uygun olarak hazırlanmış, insanın onun algılamasından daha önce, önüne konulmuş bir dış gerçekçilik oluşunu anlamasını önlemektedir. Bunun böyle olduğunu anlamaya başlar gibi olanlarında görüşlerini bulandırmaktadır. Bu nedenle de, ideolojinin etkisindeki çağdaş insan, dünyaya, toplumsal yaşamının karmaşıklığını kavramaya yetmeyen, alabildiğine bir yanlış-bilince dönüşen kalıplar ve stereotipler ile bakmaya alıştırmış olmaktadır. İdeoloji böyle kısıtlanmış bir dilbilimsel kod olmuş bulunmaktadır.²⁰³

Kitle iletişim araçları, Kültür Endüstrisi bu alanda büyük bir işlev yüklenmiştir. Bu araçların, bugünkü kitle iletişim tekniklerinin etkisiyle de insanlar, kısıtlandırılmış bir dil bilimsel kod olan ideoloji içinde yeni bir benlik (self) oluşturamamakta; bu sınırlı dil, bu konuda insana yardım etmemektedir.

Bireyliliğin yitirilmesi özerkliğin yitirilmesi, yönetilmenin, konformizmin yaygınlaşması bu nedenledir ki, sanayi toplumunun başa çıkılması güç hegemonik kültürünün sonuçları olarak ortaya çıkmıştır.²⁰⁴

İşlikteki işçi, üretim sürecinin öznesi olmaktan çıkmış; iş mühendisliğinin sayısal olarak tasarlanabilen malzemesi, nesnesi olmaya indirgenmiştir. Yaratıcı insan yanı, değişikliklerle ferahlamak isteyen yanı işin inorganik mantığının soğuk hegemonyası altındadır. Bu nedenle modern toplumlarda işin benimsenmesi, iş'ten alınan ücretin

²⁰² **Bektaş**, a.g.k., s.77.

²⁰³ **Oskay**, a.g.m., s.229.

²⁰⁴ **Oskay**, a.g.m., s.231.

sağlayabileceği şeylerin sayesinde olabilmektedir. Bu ise tüketim ideolojisinin, niçin yalnızca meta satmak için değil, metalaşmış insan ilişkilerini metalaşmış insanlara satabilmek içinde temel bir zorunluluk haline geldiğini kavrayabilmemiz için önem taşıyan bir yeni olgudur.²⁰⁵

Adorno'nun "istifa başlıklı yazısında (1968)" şu görüşler savunulmaktadır. Çıkış yollarını arayan eleştirel düşüncenin barınabilmesine izin verecek hiçbir parti ya da sınıf örgütü olmamasına rağmen, insanlığın bugün ayrımsayamadığı savunamadığı eleştirel düşüncenin üretimine birilerinin devam etmesi yaşadığımız dönem için devrimci uygulamadan çekilmek değil, bu uygulayımın en doğru olanını inatla sürdürmek demektir. Frankfurt Okulunun kötümser açıklamaları da sadece günümüz için değil bitmiş bir tarih içinde geçerli şeyler olarak savunulmaktadır. Frankfurt Okulu, ideolojiye çağdaş insanın dış gerçekliğini kavrayamaması süreci içinde bir yer vermekle de kalmamakta ideolojinin tüm toplum yüzeyinde yaygınlaştırılan bir kitlesel aldanım olduğunu en çok da kitle iletişimi araçları ile işletilen bir kültür Endüstrisi aracılığıyla yaygınlaştırıldığını savunmaktadır. Kitle iletişimi araçlarının manipülasyon aracı olmaları durumunu abartarak, tekelci kapitalizmin kendini yeniden-üretmesinin kitle iletişimi araçları, ideoloji, toplumun yada toplumsal yaşamın kendisinde oluşan üçlü bir yapı içinde gerçekleştirildiğini söyler. Bunlar arasında hiçbir gerilim, hiçbir çelişki olmadığını onanmış olur. İdeolojide çatışkın öğeler olup olmadığını da ele almıyor. Bu nedenle Frankfurt Okulu'ndan düşünürler ideolojiyi sadece hegemonik ideoloji olarak ele alıyorlar ve tam bir kötümserliğe varıyorlar.²⁰⁶

İdeoloji konusunda en kötümser Frankfurt Okulu ile Althusser'dir. İdeoloji, bir yanlış bilinçtir. Karmaşık toplumsal süreçleri, uygulamaları (pratikleri) ideoloji yalnız (basit), doğal, değişmez durumlar olarak göstermektedir. İdeoloji yanlış bir bilinç durumundadır. Hegemonik ideoloji özel olanı, özel çıkarları genellenmiş, kamusallaşmış, kamusal çıkarlara uygunmuş gibi gösterir. İdeolojiler oluşturup kurumsallaştırdıkça ve bunları hegemonik ideoloji durumuna getirdikçe yaptıkları açıklamalar bilişimsel (cognitive) bir yozlaşmaya ve çarpıklaşmaya uğrar. İdeoloji Frankfurt okulunca tekrarlanan

²⁰⁵ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.109.

²⁰⁶ Oskay, a.g.m., s.231.

insanlara bir basmakalıp olarak yansıyan bir duruma dönüşür. Frankfurt Okulu ideolojinin tarihsel yozlaşmasını incelemiştir.²⁰⁷

Althusser'e göre, yığınsal iletim araçları aile, okul ve klise gibi kurumlarla birlikte toplumda ideolojik yapıyı somutlaştıran, devletin ideolojik aygıtlarıdır. Marxçı kuramlarında ortak yönü yığınsal iletim araçlarının toplumdaki ideolojik- kültürel işlevlerine eleştirel yaklaşımlarıdır. Böylece Frankfurt Okulu'nun yığınsal iletim araçları konusunda karamsar yaklaşımının dışına taşan Marx'cı kuramlar, değişen toplumsal yapılarda bu araçları olumlu, bilinçlendirici işlevler kazanabileceğini kabul ederken, eleştirisel yaklaşımlarıyla da yığınsal iletim ürünlerinin biçim ve içerik yapılarının incelenmesinde yapısal ve gösterebilimsel yaklaşımları ve araçlarda tekelleşen ekonomik yapının bu ürünler üzerindeki etkilerini inceleyen değişik yaklaşımları büyük ölçüde etkilemektedirler.²⁰⁸

Tüm ideoloji biçimleri refleksiteden (tepkeden) eleştirelilikten yoksundur. İdeolojilerde bulunmayan bu özellik ancak eleştirel kuramda bulunmaktadır. Çünkü ideolojiyi yapanlar “izm” olarak ideoloji yaparlarken dünyayı değiştirmeyi, “hegemonik” ideolojiyi yaparken ise yaşanan toplumsal durumu haklılaştırmayı öne alırlar.²⁰⁹

Popüler kültür ve üretim tekniklerinin gelişimi ile bunların ürünlerini tüketen kültürlerinin üretici ve tüketicilerinin farklılaşması bunun sonucunda egemen olanın yani üretici konumdaki toplumların bireylerinin, kültür ürünlerine hakimiyeti ve bunun bir üretim şekline dönüşmesi ile dilsel bir kod olan ideolojiyi hem toplumun var olan iletilerinin dilleri ile kodlanışındaki farklılaşmaya hem de içeriğin değişmesine neden olan sonuçlara götürür diyebiliriz.

²⁰⁷ Oskay, a.g.m., s.227.

²⁰⁸ İlal, a.g.k., s.59-62.

²⁰⁹ Oskay, a.g.m., s.228.

3. İLETİŞİM SÜRECİNDE KÜLTÜREL VE YAPISAL SOSYO- EKONOMİK FAKTÖRLER

Kitle kelimesi kalabalık yığın anlamında; basit ve sıradan anlamıyla ise ırkları, meslekleri, cinsiyetleri ve kendilerini bir araya toplayan her ne olursa olsun, rasgele bir bireyler topluluğunu ifade eder. Psikoloji bakımından ise kitle tabiri çok başka bir manada kullanılır. Yalnız muayyen hallerdeki bir insan topluluğu ve onu meydana getiren, vücut bulduran ayrı ayrı fertlerin malik oldukları karakterlerden çok farklı yeni karakterlere sahip olurlar. Bilinçli kişilik ortadan silinir ve bütün bu birleşmiş fertlerin duygu ve düşünceleri tek bir tarafa yönelir, geçici fakat pek açık özellikler gösteren bir kolektif bilinç oluşur. Kolektiflik bir kitle olarak ifadelendirilir ve kitle tek bir varlık haline gelir ve kitlelerin tekelleşmesi kanununa uyar. Bu ilerlemiş dönemin ırkın hakim ve değişmez yapısı üzerine bazı yeni özel karakterler eklenir. Bunlar topluluğun bütün duygu ve düşüncelerini aynı tarafa yöneltirler işte burada kitlelerin zihni tekelleşmesinin psikolojik kanunu oluşur. Kitlelerin birçok ruhi karakterleri bireylerle ortaktır diğer bazı karakterleri ise yalnız topluluklarda rastlanır. Kitleyi meydana getiren bireyler kimler olursa olsun yaşama biçimleri, işgüçleri, karakterleri benzer veya farklı olsun kalabalık haline gelmeleri onlara kolektif bir ruh aşılardır.²¹⁰

Toplumsal değişme iç ve dış öğeleriyle birlikte kişilerin etkileşimleri sonucu biçimlenmiştir. Batının sınıfsal gelişmeyi amaçlayan ideolojik güdümlenmesinin kendisi toplumsal ve ekonomik gelişmelerden etkilenmeye başladı. Böylece toplumda üst yapı kurumlarıyla alt yapısal gelişmeler arasında aşılana bir etkileşim başladı. Bu diyalektik sürecin sonunda gelenekçi-liberal kesimler ile gelişen burjuvazi ile bütünleşti. Devletçi-seçkinler kesimi ise karşıt grup olarak denetimsiz kapitalist gelişmeyi denetlemeye çalıştılar. İç gelişme öğeleri ile dış öğeler arasındaki etkileşim birinci süreç, ikinci süreç ise ideolojik güdümlenmeler ile toplumsal ve ekonomik gelişmeler arasındaki ilişkilerdir. Birinci süreç aynı zamanda üst yapısal gelişmeler ile alt yapısal değişkenler arasındaki etkileşim biçiminde de belirlenebilir. Her iki süreçte de teknoloji-ideoloji dengesizliği ve bunun getirdiği bunalımları ideolojik güdümlenmeler yoluyla çözme çabalarının yol açtığı etkileşim yatmaktadır. Birincil diyalektik süreç yani iç dinamik ile dış dinamik arasındaki

²¹⁰ **Le Bon**, a.g.k., s.19-23.

etkileşim, ikinci diyalektik sürecin yani alt yapı ile üst yapı arasındaki etkileşimin önüne geçmiştir. İdeoloji ve dış dünya teknolojik olarak geri bir toplumdaki ideolojilerin çoğunluğu dışarıdan ithal edilmiştir. Toplumun kendi tarihinin ürünü olan ideolojiler ise genellikle güçsüzdür. Bunun temel nedeni, ülkelerdeki teknolojinin az gelişmiş olmasıdır. Teknoloji ile ideoloji etkileşimi açısından beklentiler, eğitim ve toplum modelleri arasında, hepsinin bir ideolojinin tamamlayıcı parçaları olması dışında bir benzerlik yoktur. Bunlar aynı ideolojinin parçalarını da oluşturmaya bilir. Örn: beklentiler, dışa bağımlılık ve az gelişmiş bir kapitalizmin tüketim toplumuna doğru çarpıtılmış bir biçiminin parçası olarak ortaya çıkabilirler. Eğitim çoğulcu ve kapitalizme dönük bir toplum içinde, tekilci ve mevcut teknolojinin çok gerisinde bir nitelik taşıyabilir. Mevut toplumsal yapı çarpıkta olsa, kapitalist bir nitelik taşıırken onun çözümlenmesi için feodal bir toplum modeli kullanılabilir. Bir toplum içinde bütün değişik tiplerin görülmesi olağandır. Yani bütün ideolojik öğelerin bir topluma sızmış olması örneğin bir kişinin beklentileri tüketim toplumuna göre biçimlenirken gördüğü eğitim mevcut teknolojinin çok gerisinde kalmış olabilir. Bu konular teknoloji ve ideoloji arasındaki etkileşimde ideolojiye belirleyici nitelik kazandırır fakat bu bahsedildiği gibi her zaman tek düze sistematik bir özellik taşımaz. Çoğu zaman bireyi toplumdan yabancılaştıran, toplumda anomiyi egemen kılan yapıda olabilir.²¹¹

İletişim süreçleri itibariyle destan ve diğer sözlü halk edebiyatı dönemini yaşamakta olan bazı toplumlar bile bugün en ileri ülkelerin ajanslarına bağlı bir dış haber akımına uğramışlar transistorlü radyoların buralara getirdikleri “dış dünya” ulusal kültür birliğini gerçekleştirecek bir ulusallaşma öncesinde bile dışa bağımlı bir kültür değişimine yol açmaya başlamış; ekonomik ilişkilerin bu yöndeki etkileri sürecin daha bir derinlik kazanması ve sorunun daha da güçleşmesine neden olmuştur.²¹²

Siyasal –ekonomik iletişim çalışmaları tarihsel maddecilikten temellenir. Ekonomik erk ile kültürel biçimler arasında dolaysız ve dolaymlanan bağlantıları araştırır. Eleştirel iletişim çalışmaları çerçevesinde. Bu iletişim araçlarının mülkiyeti ve kültürel üretiminin rolü soruna yol açar. Toplumsal tahakkümün mahiyetini açıklayan işlevsel yaklaşımı Yapısalcı Marksizm temsil etmektedir. Yapısalcı çözümlenme toplumsal eylemin

²¹¹ Kongar, a.g.k., s.371-388.

²¹² Oskay, Ü., “Kitle Haberleşmesi Açısından Sosyal Algılama Ve Tutumların Dinamiği”, A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXIX, No. 1-2., 1974, s.162.

öngerektirdiği nesnel (ekonomik, siyasal, ideolojik) yapıları araştırmaktadır. Erk (iktidar seçkinleri) bireylerin kendilerini bir toplumsal yapı içinde tanımlayan ve konumlandırılan ideolojiye isteyerek boyun eğmeleri sayesinde gerçekleşir.²¹³

C. Wright Mills e göre modern Amerikan toplumunda toplumsal erki elinde tutan ve endüstrinin patronları, askeri ve siyasal önderlerinden oluşan bir çevredir. Mills (1956–1973) bu üç kümenin yönetici sınıf olmaktan çok bir erk seçkinleri (ya da iktidar seçkinleri) kümesi oluşturduğunu, çünkü erklerin temelinin Marksist anlayışın tersine salt ekonomik olmadığını belirtir.²¹⁴

3.1. İLETİŞİM SÜRECİNDE KÜLTÜREL FAKTÖRLER

Fransa’da Ondokuzuncu Yüzyılın kültürel üst yapısı Marx’ın deyişiyile, malın fetişlik karakterine geri götürülmesi öngörölmüştür. Benjamin bu kavramın 1938’de pasajlar yapıtının temel kategorilerinin, malın fetişlik karakterinin belirlenmesiyle uyuşacağını yazmıştır. Benjamin’e göre Ondokuzuncu yüzyılda kültürün yazgısı, kültürün mal olma öz yapısından başka bir şey değildi. Bu öz yapı Benjamin’e göre kendini kültürel varlıklarda fantazmagori niteliği sergilemiştir. Fantazmogori yani aldatıcı görüntü, artık malın kendisidir; bu mal içinde değişim değerleri biçimi kullanım değerini perdeler; fantazmagori, kapitalist üretim sürecinin bütünüyle eş anlamlısıdır ve bu süreç kendisini gerçekleştiren insanların karşısında bir doğa gücü gibi çıkar. Benjamin’e göre kültürel fantazmagorilerin dile getirdiği şey bu dönemim toplumsal ilişkilerine ve ürünlerine uygun düşen çift anlamlılıktır. Bu çift anlamlılık insanın yazgısını kolaylaştıracak yerde, sömürüyü daha da çoğaltan makinelerde görülür. Marx’ta kapitalin fetişizmi bölümünde, kapitalist üretim koşulları altında emeğe damgasını vuran belli bir toplumsal ilişkiye ait insanlar açısından, nesnel ilişkisinin fantazmagorik bir görünüme bürünmesi olgusundan söz edilmiş. Marx’ın göz önünde bulundurduğu olgu, burjuva ekonomisinin zorunlu olarak yanlış bilincidir; zorunluluk yanlışlığı ortadan kaldırmamaktadır. Kültür açısından Benjamin’i ilgilendiren nokta, ideoloji eleştirisinin ideoloji içeriğinden çok bu ideolojinin yanılmayla vaatleri bir arada içeren dış görünüşüdür. Pasajlar yapıtında yani fantazmagorik olan “mal üreten toplumun” büründüğu parıltıydı, bu hem idealist estetiğin

²¹³ Mutlu, a.g.k., s.85-86.

²¹⁴ Mutlu, a.g.k., s.95. *(C. Wright Mills., “The Power Elit” (Çev. Ü. Oskay), Ankara, 1973.)

güzel görünüşüyle, hem de malın fetişlik özyapısıyla bir bağlam içinde bulunmaktaydı. Fantazmagoriler yüzyılın toplumunun idealleriydi bu toplum ideallerinin yardımıyla gerek toplumsal ürünün eksikliklerini, gerek toplumsal üretim düzeyinin aksayan yanlarını gidermeye hem de yüceltmeye çalışmıştır. Yani dünya sergileri mallarının değişim değerinin saptanışındaki soyutluğu aşırı göz kamaştırıcı kılarak koleksiyoncu nesnelere mal olma öz yapılarından sıyrarak yüceltir. Pasajlarda ise yüzyıl, yeni teknik olanakları, yeni bir düzenle karşılayamadığından demir konstrüksiyon ve cam mimari yüceltilir. Benjamin'e göre yeni olan her şey, yüzyılın en önemli düşüncesi olan ilerleme düşüncesinden en yetkin düzeye ulaşıyordu. Blanqui tarafından Benjamin'in düşüncesi tarihin fantazmagorisi diye tanımlanmış. Blanqui'ye göre fantazmagori topluma karşı en acımasız eleştiriyi suçlamayı getiriyordu yani en yeni giysiler içinde dolaşan, ama düşünülemez kadar eski olan bir yinelenme, hep aynı şeyin yinelenmesidir. Fantazmagorinin boş yere yüceleştirici yanı, bir aydınlanmaya insanlığın kendi içerisinde fantazmagoriye yer verdiği sürece, mistik bir korkudan kurtulamayacağı düşüncesine dönüşür. Mala bir fetiş olma yapısı nedeniyle yüklenen nitelik, mal-meta üreten toplumun kendisinde bulunmaktadır. Marx'a göre Kişilerin nesnel ilişkileri ve nesnelere toplumsal ilişkileri mal fetişizminin yanlış anlaşılması, sermayenin eleştirisi önünde bir fantazmagori olarak değil, nesnel bir konum olarak belirginleşir.²¹⁵

Marx'ın görüşünde kültürel toplumsal sınıflar üretim araçlarıyla ilişkileri sahip olup, olmama bakımından tanımlanmakta ve buna dayanarak her toplumda çatışan iki temel sınıf bulunmaktadır. Toplumsal sınıfların doğası üretim biçimine, bu nedenle de teknolojinin düzeyine bağlıdır. Marx'ın burjuvazinin oluşumu ve kapitalizmin kurulması, proletaryanın kapitalist toplum içinde bir sınıf olarak formasyonu ve gelişmesi ile ilgili sorunlar üzerinedir. Marx proletaryayı tek başına sınıf saymış aynı ekonomik konum içindeki bireylerin bir toplam iken ortak siyasal amaçlara ve çıkarlara sahip olduklarını anlayıp bilinçlenmeleri üzerine bir sınıf niteliği kazandıklarını söylemiş. Sınıf bilincini kolaylaştıran şeylerin sanayi, iletişim, ulaşımın gelişmesi, burjuvazi ile proletarya arasındaki ekonomik ve toplumsal mesafenin artması, nitelikli zanaatkarın ve esnafın ortadan kalkmasıyla proletaryanın homojenliğinin artması gibi olgulardır.²¹⁶

²¹⁵ Benjamin, a.g.k., s.23-26.

²¹⁶ Bottomore, a.g.k., s.222.

Bunu daha kapsamlı küresel boyutta ele alırsak aynı sistemin yayılımının hemen hemen aynı temelde fakat daha gelişkin sistemlerle gerçekleştiğini görürüz.

Sanat alanlarında şiirde, edebiyatta üretim türlerine göre meta üretiminin belirli bir üstünlük taşıması nedeniyle, beğeni pazardan etkilenerak oluşmaya başlamıştır. Pazar için meta olmak üzere ürün imal etmenin bir sonucu olarak, insanlar ürettikleri ürünlerin imalat süreçlerinde yer alan belirleyici öğeler hakkında bilgilenme yeteneğinden yoksunlaşmışlardır. Sadece üretimin emeğin sömürülmesi değil üretim süreçlerinin teknik bilgilerinden de yoksunlaşma söz konusudur. Kitleselel üretimin gerekliliği sonucu bir belirlenme söz konusu olmuştur. Müşteri yerine üretilen metanın üretilme sürecine, ne ürettiğine, ne gibi bir gereksinim sonucu üretimin yapıldığına dair bir bilgilenmeden yoksunlaşan tüketici ye geçilmiştir. Özgün gereksinimlerden biçimlene şeyler yerine kitleselel üretim süreci içinde üretilmesi gereken metalara göre biçimlendirilen gereksinimlere geçilmiştir. Modern sanayide üretim işlemleri bir mekanizma olarak düzenlenmiştir. 19. yüzyılın başlarında icat edilen kibritin ardından birçok buluş gerçekleşmiştir ve bunların benze yanları vardır. Fotoğraf kamerası, sinema filmi gibi üretim işlemleri tek bir düğmeye basmak şeklindedir. Marx'ın belirttiği gibi bedensel emeğin işlikteki çalışmasının segmentlere ayrılması ve bunların birbirine bağlantılandırılması ile aynıdır.²¹⁷

Marx'a göre üst yapının altyapıya oranla çok ağır bir tempoyla gerçekleşen köklü değişimini, üretim koşullarının geçirdiği değişikliklere kültürün bütün alanlarında geçerlilik kazandırmaya ancak yarım yüzyılı aşkın bir zaman içerisinde başarabildi. Bunun ne yolla olduğu ancak günümüzde açıklanabilmektedir. Bu verilerin, tanı niteliğindeki belli istemleri karşılaması gerekmektedir. Ancak bu istemlere bağıntılı savlar, emekçi sınıfın siyasal iktidarı ele geçirdikten sonraki sanatıyla ya da sınıfsız toplumla ilgili savlarından çok, şu anda geçerli üretim koşulları altındaki sanatın gelişme eğilimi ile ilgili savları olmaktadır.²¹⁸

Marx kapitalist sistem ile birlikte, emeğin toplumsal üretkenliğini arttırıcı tüm yöntemler bireysel çalışanların pahasına gelişmiş, üretimin gelişimi için kullanılan tüm

²¹⁷ Oskay, Ü., **Tek Kişilik Haçlı Seferleri**, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 2000, s.176-179.

²¹⁸ **Benjamin**, a.g.k., s.51.

araçlar çalışanların sömürülmesi ve egemenlik altına alınması araçlarına dönüşmüş, bilim bağımsız bir güç olarak üretim sürecine dahil olunca çalışanlar insan parçalarına ayrılmış, bir makineni herhangi bir uzantısına dönüştürülmüş, işlikten alınan çekicilik kalmamış ve çalışan, emek sürecinin entelektüel potansiyeline yabancılaşmış. Marx'ın 19. yüzyılda bulunduğu bu yoğunlaştırma süreci 20.yüzyıl başlarında emekçiler üretim için gerekli yetenek ve bilgilerin tek sahipleri konumundaydılar. Sermaye sahibinin gözetiminde bulunan bu bilgilerle birlikte emekçiler emek sürecini kendileri denetleyebilirlerdi, üretim oranları, ürünlerin nitelikleri, üretim yöntemleri ve emek pazarının boyutları hep emekçiler tarafından düzenlenmekteydi. Bu denetim kapitalizmin gelişimi köstekler nitelikteydi çünkü sermaye birikimini önlemekte, toplumsal üretimin salt sermayenin çıkarları doğrultusunda oluşmasını engellemekteydi. Kapitalist için sadece verimliliğin sağlanması değil işlik üzerindeki hegemonyanın da elde edilmesiydi amaç. Emekçilerin gücü emek süreciyle ilgili enformasyon ve bu bilgileri iletme kanalları üzerindeki denetimlerinden kaynaklanmaktadır. İşliğin ussallaşması ve emek sürecinin parçalara bölünmesi üretim noktasının ötesine de aşmıştır.²¹⁹

Gelişmiş ülkelerden, çok uluslu şirketler yoluyla televizyon yayınlarında gerek haber programları gerekse diğer programların tek yönlü akışının gelişmemiş ve gelişmekte olan kültürler üzerinde bir kültür emperyalizmi yarattığı iddia edilmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinin bu konuda kurduğu imparatorluk hakkında ilk kez fikirlerini ortaya atan Herbert Schiller olmuştur. Sanayi Devrimi'nin ardından gelen emperyalist dönemde dünyanın kaynaklarını ve pazarlarının gerektiğinde askeri güç kullanılarak sömürgeleştirildiğini belirtir, şimdi ise eski sömürgelere aynı amaçlı asker tüccarlarının değil, çeşitli şekillerde paketlenmiş enformasyon gönderen emperyalizmin son aşamasının medyalar aracılığıyla gerçekleştirilen kültür emperyalizmi olduğunu anlatmıştır.²²⁰

İletişimde kültürel ve ideolojik bağımlılık sürecinin sonunda sürecin bir aracı olan kitle iletişim araçlarının görevi, kapitalizme özgü değerleri yaymak ve ulusal bağlamın yanında olan davranışlara özendirilmiştir. İletişim kuramcıları kültürel bağımlılığın temel ilkesi olarak yabancılaşmış değerlerin kültürler üzerinde dayatılmasına dayanır. Bu

²¹⁹ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.123-124.

²²⁰ Yengin. H., **Ekranın Büyüsü**, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.34.

değerler kapitalizmin hegemonik merkezlerinde yaratılmakta, bu nedenle de dış çıkarlar tarafından yönetilmekte ve ulusa çıkarlara karşı olmaktadır. Böylece kapitalist dünyada ekonomik ilişkilerin niteliği olan eşitsizlik ilişkileri üst yapıda yeniden üretilmiş olmaktadır. Yabancılaşma ikinci olarak da egemen ideolojinin bağımlı ülkelere dayatılmak üzere dışarıda sistemin güç merkezlerinde belirleniyor olmasından kaynaklanmaktadır.²²¹

3.2. İLETİŞİM SÜRECİNDE YAPISAL SOSYO- EKONOMİK FAKTÖRLER

Tarihsel oluşum içinde insanlık tarihi açısından teknoloji-ideoloji ilişkisinin görece denge noktaları vardır. Bunlar: tepki biçimlenmesi, iktidarı ele geçirme, uygulama, kurumsallaşma olarak, zorunlu bir sıra ile birbirlerini izlerler. Her ideolojik dönem, kendinden bir sonraki döneme göre kuruluş dönemi, kendinden bir önceki döneme göre değişme dönemidir. Her ideolojik dönem kendinden önceki dönem tarafından yaratılır ve kendinden sonra gelecek bir dönemi ortaya çıkarır. Bu açıdan her ideolojik dönemin tepki biçimlenmesi aşaması bir önceki dönemin kurumsallaşma aşaması ile kurumsallaşma aşamasının bir sonraki dönemin tepki biçimlenmesi aşaması ile çakışır.²²²

Sanayi Devriminden önceki üretim tarzında iş bölümü, özellikle de dikey iş bölümü fazla gelişmediğinden tarımsal hayatta olduğu gibi, imalat sektöründeki insanlar arasında hayattaki olguların nasıl başladığını, nasıl bir süreç içinde geliştiğini aşama aşama görmek oluşumların bir süreç içinde ortaya çıktığı. Sanayi devriminden önceki manifaktür imalat sürecinde ustalar, çıraklar, kalfalarda ayakkabı yapmak için kaç işlemin hangi sırayla yapılması gerektiğini, hangi işlem için ne gibi bilgi ve hünerin gerektiğini biliyorlardı. Ayrıca form ve teknikte geleneğin oluşturduğu standartlaşma ile birlikte her usta için kendi üslubuna göre ayakkabı, kılıç, mücevher kutusu, eğer, çadır yapma, işleme, biçme özgürlüğü vardı. Bunlardaki özgürlük iş'e karşı yabancılaşmayı azaltıyordu. Yalnızca usta değil kalfa ya da çıraklar bile, bir kunduranın tabanını keserken kendine göre değişik bir tarzda birçok kullanabiliyor, küçük buluşlarda bulunabiliyordu. Bu özgürlüklerin ne denli önemli olduğunu, günümüzde üretim işlemlerinin sanayi mühendisliği ile eşgüdümlemesinin yoğun olduğu otomotiv sanayi gibi alanlarda çalışan işçilerdeki işe karşı yabancılaşmanın yüksek oluşuna karşılık, işçinin hala belirli bir devreye kadar kendi

²²¹ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.144-145.

²²² Kongar, a.g.k., s.395.

hünerine bağlı olan basımevi gibi işlerde yabancılaşmanın çok daha az oluşundan anlaşılmaktadır.²²³

19. yüzyılla birlikte başlayan modern yaşam yabancılaşarak eğlence sanayinin manipülasyonuna boyun eğmeleri ve ilk sanayi sergisi olan 1855 Grandville sergisi kapitalist sanayi toplumunun iç ve dış koşulları değişmeye başladığı için bir yandan tüketimin demokratikleştirilmesi bir yandan da teknoloji ve bilimin gelişmelerine bakarak daha iyi bir yaşam isteyen halk kitlelerine bugünküne benzer bir eğlence sanayinin oluşturulması olmuş. Dünya sanayi sergilerinin bu yeni dönemin başından itibaren yüklendikleri işlev metaların değerinin yükseltilmesi olmuş meta karşısında konumlandırılmış insanları bir fantazmagorya (görüngü oyunu) içine almıştır. Yabancılaşmanın daha da derinleşmesine neden olmuştur.²²⁴

Kabile hayatının gerçekliği olan ekonomik ve toplumsal temeli olan kimliğinden yoksun kalmış modern dönemin insanı, gitgide belirginleşen yeni bir ortak kimlik edinmektedir. Bu yeni ortak kimlik, günümüzde, modern toplumsal sistemlerin, teknolojinin, rasyonelleşmesini sürdürmekte olan sermayenin uluslar arası örgütlenmesinin karşısında gitgide insansal özünden, hemcinslerinden ve doğadan yabancılaşan insan kimliğidir. Dünyanın yeniden biçimlenmesini yaşadığımız bu süreçte Türkiye'nin bağımlı bir öge alacağı söylenebilir. Kültür, hayatın maddi örgütlenmesindeki değişimleri izler; fakat bu değişimlerin hız ve yönünü belirli oranda etkileyerek değiştiği için kültürümüzün ve kimliğimizin dünyadaki küreselleşmeye bağımlı bir değişime uğramasıdır. Bu değişim küreselleşmenin getirdiği yeni değerlere göre mevcut değerler sistemimizin içeriğinde ve öğelerinde değişimlere neden olmasıdır. Bu mevcut değerlerle benimseyecek olduğumuz yeni değerler arasındaki hiyerarşiyi değiştiren bir değişim olacaktır. Yabancılaşma dediğimiz olgunun çözüme kavuşturulması ile günümüz dünyasında bizim için tek bir gerçek ortak kimliğin söz konusu olduğunu bununda eksik tutulan modernleşme süreci karşısında, gerçekliği bulanıklaştırılmış yabancılaşmış insan kimliği olduğudur.²²⁵

²²³ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.108-109.

²²⁴ Oskay, Ü., **Tek Kişilik Haçlı Seferleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2000, s.196-197.

²²⁵ Oskay, Ü., **Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım**, Yapı Kredi Yayınları,5.Baskı, İstanbul, 2004, s.122-124.

Yığınsal iletim sürecini belirleyen olgulardan biri olan yabancılaşma kavramıdır. İletişim sürecinin tarihsel zaman için de geldiği en üst noktalardan biridir de diyebiliriz. Teknolojinin günümüzde sınırları aşan yığınsal iletim yapısı hem araçsal, hem kurgusal düzlemde çok boyutlu yapısıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı belli başlı gelişmiş ülkelerin ulusal yapılarının tekelleri altında toplanmaktadır bu tekelleşme eğilimi birkaç şirketin elindedir bu tekeller iletişim alanında dünyada söz sahibi konumda olmaları dünyaya hakimiyetleri yabancılaşma olgusu dediğimiz bütünü oluşturur bu bütün içinde gelişmiş ülkelere gelişmesi engellenmiş ülkelere tek boyutlu bir iletim yapısı ulusal boyutta bir hakimiyet getirir.

Sürecin kurumsallaşması, iletişimin temel öğelerinin birbirine yabancılaşması sonucunu doğurmaktadır. Örn: Kar yağıyor iletişiminin üreticisi bu ileti üzerinde tam bir kullanım gücüne sahiptir. İletiyi istediği zaman istediği biçimde üretebilir, geri alabilir biçim ve içeriğini değiştirebilir. Oysa yığınsal iletim sürecinde süreci oluşturan kurumların biçimsel ve içeriksel-ideolojik koşullarına uymak zorundadır. Sürece iletilerle katılmak olanağı çok sınırlıdır. Her şeyden önce iletim araçları teknolojisini üretebilmek gerekmektedir. Basın evi teknolojisini, televizyon sistemlerini, ses ve görüntü bantları ve sinema filmleri teknolojisini üreten toplumsal yapılar, buradaki iletileri aktaracak iletim ürünlerinin biçim ve içerik koşullarını da belirlemektedirler. Bir gazetenin boyutları, bir filmin uzunluğu ve renkleri bir TV dizisinin yapısı hep teknolojik verilere göre biçimlenmekte bu da teknolojiyi üreten kültürün toplumsal ve ekonomik yapısı arasında bir ilişki bir koşutluk yaratır. Bu nedenle 15.yüzyıldan başlayarak gelişen basının teknolojik-ekonomik modeliyle 19.yüzyıl ürünü sinemanın ve 20.yüzyılın tüketim toplumunun ürünü televizyonun teknolojik ekonomik modelleri arasında farklar vardır.²²⁶

Yapısal dil bilim çözümlenmeleri yapısalcı bir bakış açısıyla medyanın siyasi ve ideolojik etkileme gücü, toplumsal yapıdaki kitle iletişim kurumları toplumda var olan statükonun korunmasına çalışan ya da egemen sistemi meşrulaştıran kurumlar olarak değerlendirilmektedirler. Marx özellikle yabancılaşma süreci üzerinde durarak özgürleşmede kolektif bilincin önemine vurgu yapar. Üretici güçlerin üretim ilişkileri ile

²²⁶ İlal, a.g.k., s.35-39.

çelişmesine vurgu yapar. Yani Altusser'in ifadesiyle daha yapısal unsurları ön plana çıkarır.²²⁷

Ayrıca dilin yapısal özellikleri üzerinde duran dilbilimden gelişen yapısalçı çözümlene, iletişim araçlarının çözümlenmesinde iletişim araştırmalarına, özellikle de içerik çözümlenmesine seçenek sunarak yeni bir boyut getirmiştir. Roland Barthes kültürel yapıtları çağdaş dilbilim yöntemlerine dayanarak çözümlene yöntemi olarak alır. Yapıtı içindeki öğelerin birbirlerine karşı konumlanışları (yapıları) üzerine yoğunlaşarak değerlendirmeyi ön gören okuma yöntemini alır. Davranışçılar, kurumlar ve metinlerin altta yatan bir ilişkiler örüntüsü aracılığıyla çözümlenebilir olarak görüldüğü bir kuramsal şebeke; buradaki can alıcı nokta, örüntüyü oluşturan unsurların anlamlarını unsurlar arasındaki ilişkilerden almalarıdır.²²⁸

Marxçı kuramlarda diyebileceğimiz(ipek buradan sonra dip not ver) yapısalçı düşünce kitle iletişim araçlarının sistemin işleyişi konusunda Gramsci bu olgudan sivil toplumun yoğunluğunun artması biçiminde söz eder. Bu olgu sadece toplumsal düzenin yeniden oluşturulma çabalarında zorluk çıkarmakla kalmamakla aynı zamanda yöneten çıkarlar arasında ortak rızanın sağlanmasını da güçleştirmektedir. Bu nedenle gelişkin kapitalizm de devleti yöneten sınıfların çıkarlarının bütününden daha fazla bir şey olarak görmek gerekmektedir. Yapısalcılara göre kapitalist devlette tek bir birleşmiş yöneten sınıf değil, ne kadar değişken olursa olsun sermayenin gereksinimlerini karşılayabilmek için yasallaştırma işlevini gören bir yapı bulunmaktadır. Yapısalcılar kamu siyasasının temelinde sermayenin çıkar ve gereksinimleri ile bunlara karşı çıkanların ikiliğini görmektedir.²²⁹

Marx'ın 19. yüzyılda bulduğu yoğunlaştırma sürecinde 19. yüzyılın sonlarına doğru emekçiler üretim için gerekli yetenek ve bilgilerin tek sahipleri konumunda bulunmaktaydılar. Sermaye sahibinin gözetimi altında toplanmakla birlikte emekçiler emek sürecini üretim oranları, ürünlerin nitelikleri, üretim yöntemleri ve emek pazarının boyutları hep emekçiler tarafından düzenlenmekteydi. Fakat Kapitalist için söz konusu olan sadece verimliliğin sağlanması değil, aynı zamanda işlik üzerindeki hegemonyanın da

²²⁷ **Yaylagül**, a.g.k., s.83.

²²⁸ **Mutlu**, a.g.k, s.304-305.

²²⁹ **Alemdar, Kaya**, a.g.k., s.119-120.

elde edilmesiydi. Bu emek sürecindeki denetim kapitalizmin gelişimine engel olmakta üretimin sermayenin çıkraları doğrultusunda oluşmasını engellemekteydi. Bu dönemde emekçilerin gücü emek süreci ile ilgili enformasyon kanalları üzerinde denetimlerinden kaynaklanmaktaydı. Daha çok kar amacı altında işliğin ussallaşması, emek sürecinin parçalara bölünmesi şeklinde olmakta, sanatçının katılımından çok beyaz yakalılar kitlesini oluşturan büro ve benzeri hizmet çalışanlarının proleterleşmesidir. Sermaye sahipleri tüm enformasyon kaynaklarını çalışma gücünü niteliksizleştirmek için kullanılmış.²³⁰

Sosyo-ekonomik yapılar açısından her toplumda olduğu gibi toplumumuzda da değişimler olmaktadır. Bu değişimler, ülkenin dış ülkelerle olan ilişkilerince başlatılmış, yönlendirilmiş toplumun ekonomik ve teknolojik alanda Batı ülkelerinden geri kalması sonucu toplumun üst yapısındaki bir takım düzenlemelerle bu açığın kapatılması sürecinin hızlandırılması ön görülmüş. Toplumumuzun geçirdiği sosyo-ekonomik değişimlere karşın, Batılı gelişmiş ülkelerin bu gelişmelerini sürdürmeleri, bu ülkelerle olan ilişkilerimizin kendi toplumsal yapımızın temel niteliklerinde değişimleri ön görmemiş olmaları nedeniyle bugün de devam etmektedir. Batılı toplumlarda sosyal değişim ekonomik ve kültürel bir gelişme ile birlikte gerçekleştirilmiş; üst yapı düzenlemeleri ise ekonomik gelişmedeki tabandan güç alan kültürel yenileşmeyi kolaylaştırmış; ekonomik yapıdaki değişimler karşısında, insanların uyumsuz bir kültür yapısı içinde kalıp, gelişmeye karşı çıkmamalarını sağlamış; tersine ekonomik gelişmeyi kolaylaştırıcı hacmini arttırıcı yönde işlevler yüklenerek sosyo ekonomik hayata gitgide daha yoğun bir biçimde katılmalarını sağlayan ve bu katılmadan daha çok pay almalarını amaçlamışlardır. Batılı ülkelerdeki gelişme süreci alt yapıdaki değişmelerin yanısıra üst yapıdaki değişmelerde kitlelerin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Kültür ikileşmesi; yani alt kültürlerin başat kültür karşısında varlıklarını sürdürmeleri nedeniyle, geniş kitlelerin önemli kesimlerinin ekonomik yaşama katıldığı halde, kültür yaşamına katılmadan alt kültürleri içinde yaşamalarını sürdürmeleri gibi uluslaşmanın tamamlanmasını bile önleyici nitelikte sorunlarla karşılaşan gelişme çabasındaki toplumların bu gibi noktalar üzerinde önemle durmalarının gerekliliğidir.²³¹

²³⁰ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.124-125.

²³¹ Oskay, a.g.m., s.186-188.

Teknolojinin gelişimiyle iletişim endüstrileri ve ağları sermayenin uluslar arası boyutuna koşut onu destekler biçimde ölkeler arası nitelik kazanmıştır. Ekonomik yayılmanın yanında siyasal, sosyo-psikolojik yayılmayla birlikte olmuştur. İletişim süreci teknolojisi ve özellikle televizyon ve uydu yayıncılığı ile evrensel hale gelmiştir. Günümüzde radyo-televizyon, sinema, çekim ve gösterim teknikleri, ses ve görüntü bantları ve bilgi teknolojisi büyük oranda ABD sermayesine dayalı Japon, İngiliz, Alman, Fransız, İtalyan sermayesi ile çok uluslu şirketlerin elindedir.²³²

Tekelleşme olgusu, kültürlerin, iletişim alanlarını kültür endüstrisi uluslararası düzeyde çok uluslu gelişkin sermayeler ile tekeli altına almaktadır. Türkiye’de ilk yıllarından başlayarak yıllarca devlet denetiminde bulunan televizyon yayıncılığı, uydu teknolojisinin alımıyla özel televizyon kanallarının yayına başlaması ve 1990’lı yıllarda yeni hukuki düzenlemeler şeklinde değişmesi ile görölr. Böylelikle devlet tekelinin kaldırılması, özel televizyonların yayına başlaması ve bu televizyonların uluslar arası yayın ortaklıkları ile tekelleşmenin durdurulamayacak etkisi yayılmış olmaktadır. Haber programları, diziler, yarışmalar vb. programların tek yönlü yapıları gelişmekte olan ulusların kültürler üzerinde emperyalizm oluşturmakta bu da yabancılaşma, kurumsallaşma ve tekelleşme olgularını getirmektedir.

²³² Yengin, a.g.k., s.29.

II. BÖLÜM İLETİŞİM VE MEDYA

4. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDA TARİHSEL GELİŞİM

Bu evreni yaratan basın araçları ve diğer iletişim araçları, iletişim sürecine uygarlığın gelişmesi boyunca önemli değişiklikler getirmekte ve temel yapısını etkilemektedir.²³³

Bir iletinin paylaşılmasını sağlayabilmek, diğer bir deyişle iletiyi “kaynaktan” alıp “paylaşılması” istenene iletebilmek için bir “kanal” a gerek vardır. İletinin, kaynaktan paylaşılması istenen ya da istenenlere ulaşmasını sağlayan bu kanala “iletişim aracı” denir. Herhangi bir şeyin iletişim aracı sayılabilmesi için tek gereklik ya da tek koşul, iletişimde temel olan iki ilgili arasında “gönderici” ile “alıcı” arasında bağlantı kurması bir “ileti” taşımasıdır. Alıcı için bir anlam taşıyan bir iletiyi ulaştırın her şey “iletişim aracı” olarak adlandırılır. İletişim araçları türlerine göre genel bir sınıflama yapılırsa 1- Sözlü (ya da söze dayalı)iletişim araçları 2- Sözsüz (ya da söze dayanmayan) iletişim araçları 3- Görsel iletişim araçlarıdır. Radyo ve televizyon sözlü iletişim araçlarına, kızıl derililerin dumanla kurdukları iletişim de duman hem sözsüz hem görsel bir iletişim araçlarına, Afrika’daki ilkel kabilelerin “tamtamı”¹, çan çingirak, korna, düdük vb. sözsüz iletişim araçlarına örnektir. Görsel iletişim araçları ise; gazete hem görsel hem söze dayalı, sinema ise temelde bir görsel iletişim aracıdır ayrıca sözlü ve sözsüz iletişimden de yararlanmaktadır.²³⁴

Toplumsal ekonomik koşullara ve çağa uygun yapılara sahip olan basın, sinema, radyo- televizyon teknolojileri artık günümüzde kendilerini üreten gelişmiş toplumların ekonomik ve kültürel yapısına koşut ortak özelliklere sahip bir “yığınsal iletim aracı” yapısı kazanmıştır.

Yığınların katılımı ise kültürel dengenin bozulmasını sağlamaktadır. Dünyada oluşan siyasal, ekonomik yapılarda merkez ve çevre ilişkisinin var oluşu ve merkezin

²³³ İlal, E., **İletişim, Yığınsal İletim Araçları ve Toplum**, Der Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1997, s.21

²³⁴ Şenyapılı, Ö., **Toplum ve İletişim**, Turhan Kitabevi, 1. Basım, Ankara, 1981, s.42-44.

güçlenmesiyle çevrenin güçsüzleşmesi sonucunu oluşturur. Bu da merkeze yani kapitaliste bağımlı bir yapıyı gerektirir ve her somut olaya tek tek bakılmalıdır.

1930'ların sentimental edebiyatına koşut ilk gelişen dergiler olan kadın dergilerinden sonra, Harper's Weekly (1857–1916), Atlantik Monthly (1857–1916) gibi dergiler başta olmak üzere, diğer türden dergilerde kurulup yaşayabilirlik kazanmaya başlamışlardır. Böylece dergi sayısı 1880'lere doğru 3300'ü bulmuştur. Dergiciliğin gelişmesi de gazetecilikte olduğu gibi; sınılaşma (reklamcılık), iç savaşta kazanılmış spekülasyon sermaye, okur yazarlığın artışı ve kitle toplumu olgusunun başatlaşması gibi gelişmelerle olmuştur.²³⁵

II. Dünya savaşı, kitle haberleşme teorilerinde büyük gelişmelere yol açmıştır. Uygulamanın teoriye ön geldiği bu dönem sonunda özellikle uluslar arası propaganda çok şeyler değiştirmiştir. Goebbels ise bu gelişmelerin baş yaratıcısı olmuştur. Goebbels'in uygulaması ve düşünceleri doğruluğu öne çıkmış. Goebbels'in bilim adamlarına ışık tutan görüşlerinin konuları; propagandanın gerçeği kaynağın güvenilirliğine bağlıdır, propaganda tek başına değiştirici bir etken olamaz; temel inançlara dolaysız saldırıdan çekinilmelidir; boş umutlar yaratmanın yararsız ve zararlı olabileceğidir. Propagandanın başlama zamanı da çeşitli etkenler açısından "optimum" bir an olmalı, mesajın tekrarlanımında sınırlara dikkat edilmeli; halkın gerilim ve endişe içinde olmasında da optimum bir düzey korunmalıdır.²³⁶

Avrupa'da kitle iletişim araçlarından radyo ile propaganda başlamıştır. Goebbels radyoyu daha yoğun ve iyi kullanabilmektedir. Bu batının evrensel demokratik değerleri değildir. Düşünsel yaşamda ise propaganda teması önemli bir çalışma konusu olmuştur. Kitle iletişim araçları propagandanın etkili oluşundan sorumludur, kötümser sonuçlara yol açsa da kitle iletişim araçlarının mutlak gücü kanıtlanmış olmaktadır fakat bu değişmiştir.

²³⁵ Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2000, s.106.

²³⁶ Doob, Leonard W., **"Goebbels in Propaganda İlkeleri"**, (Çev. Ü. Oskay), A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXIII. S.3, Ankara, 1968, s.337.

İkinci dünya savaşı sırasında geliştirilen ampirik çalışmalar, kitle iletişim araçlarından nasıl haklı yararlanılacağını göstermiştir.²³⁷

Kitle (yığın) iletişim araçlarını öteki iletişim araçlarından ayıran temel özellik, aynı anda, aşağı yukarı aynı iletiyi çok sayıda alıcıya iletmeleridir.²³⁸

Herhangi bir gazete birinci sayfasından son sayfasına kadar tek konuda yazılmış tek bir haberin defalarca basılmasından oluşmaz. Birinci sayfa haberleri içindeki bütün sayfalardaki haberlerin en önemlilerinden birkaçını ihtiva eder. Yurtiçi haberleri sayfası, magazin haberleri, dış politika sayfası, iktisat sayfası, spor sayfası, kentteki sergiler ve diğer kültürel etkinlikler sayfası hep ayrı okuyucu tiplerine seslenmek zorundadır.²³⁹

1978 yılında Superman filmi piyasaya çıktığında kültür endüstrisi de başka bir gelişme aşamasına ulaşmıştı. Action Comics, sinema, televizyon, elektronik oyuncak, best-sellers Warner Communications'un sadece bir bölümüydü. 1930'larda kapitalizmin yapısal krizine bir cevap niteliği olan Superman yaratıldığı yıllarda kitle iletişim alanındaki ilk bilgilerin toplanmaya başladığı yılların sonuna rastlar. Bilim ve tekniğin insanlığa kazandırdığı araçlar toplumsal gerçekliğin açıklanması ya da gelecek için çıkarımlarda bulunulması bu bağlamda kitle iletişim araçlarını seçkin bir konumu olduğu gerçeğidir. Ve kitle iletişim araçlarının genelde üstün güç ve etkiler sahip olduklarıdır. Toplumsal sorunların çözülme perspektiflerinin görülmediği dengeli, istikrarlı bir toplumsal yaşamın varlığının sosyal düşüncede (teoride, kurama dayalı) açıklanamadığı dönemlerde kötümser yaklaşımlar öne çıkarak etken olarak en önemli rol kitle iletişim araçlarına verilmektedir.²⁴⁰

Farklı ideolojik ve sosyo ekonomik yapılarda oluşan dünyadaki bazı yayıncılık sistemleri ise Fransa'da 17 Ocak 1789 tarihinde yürürlüğe giren CSA "Conseil Superieur de L'Audiovisuel" dokuz kişiden oluşmakta ve üyelerinin üçü Cumhurbaşkanı, üçü Meclis Başkanı, üçü de Senato Başkanı tarafından seçilmektedir. CSA'nın görevi kamusal radyo ve televizyonların Genel Müdürlerini seçmek, ticari radyolara verilecek frekansları

²³⁷ Alemdar, K., Kaya, R., **Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar**, Savaş Yayınları, 1. Basım, Ankara, 1983, s.8.

²³⁸ Şenyapılı, a.g.k., s.54.

²³⁹ Oskay, Ü., **İletişimin ABC'si**, Der Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1999, s.49-50.

²⁴⁰ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.3-7.

saptamak, kablolu yayın şebekelerinin kurulmasına izin vermek ve çalışmalarını desteklemektir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise 1934 tarihli iletişim kanununda radyo-televizyon yayınları yapmak isteyen özel kişi ve kuruluşlara lisans ve yayın izni FCC "Federal Communication Commission" tarafından verilmektedir. FCC, Senatonun tavsiyesi ile Devlet Başkanı tarafından atanan yedi üyeden oluşmaktadır. Kamu yararı ve huzuru için yayıncılık yapmak, yönetmelikler çıkarmak ve ticari kararlar almak adına yetkilidir. FCC bu yetkilerle tekelleşmeyi önleyecek tedbirler almak, istasyon sahiplerini tarafsızlık ilkesine uymak zorunda olduklarını belirten ilkeler koymuştur. İngiltere'de ise 1990 tarihli Yayıncılık Kanunu "Broadcasting Act" ile kurulan ITC "Independent Television Commission" İngiltere'de yayıncılığın bir kamu hizmeti olduğu düşüncesiyle tekelleşmeyi önleyici denetimsizlik, kamu ahlakı, kamu düzenini sağlamak amacıyla kurulmuştur. İngiltere'de ITC kamu ve özel yayıncılık kuruluşlarını koyduğu ilkeler doğrultusunda denetlemekle görevlendirilen şekildedir.²⁴¹

Kitle iletişim araçlarının mutlak gücünün konjonktürle belirlenmesi ve her yeni aracın tekniğin ortaya çıkışı ile ona toplumsal sorunları çözmeye iyimser yaklaşılması çerçevesinde gerçekleşmektedir. Ancak düşünce boyutunda araçların sahip oldukları gücün etkisi kitle iletişim araçlarındaki ideolojik-sosyo ekonomik yapılanma kötümser yaklaşımlara götürmektedir.²⁴²

Kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler teknolojinin sunduğu olanaklar ve iletişimde uzmanlaşmış dev kurumlar kurumlaşmış kitle iletişim olgusunu yaratmıştır. Bir düşünür olan Marshall Mc Luhan toplumların tarihsel gelişme ve değişmesini belirleyen kitle iletişim aracının kendisi olduğunu ileri sürer, gelecekte ne tür bir toplum olacağını belirleyecek genel bir toplumsal kuramın temeli iletişim araçlarının üzerine kurulmaktadır. Kitle iletişim araçlarını denetleyen mekanizmalar, yabancı ülkelerdeki yayıncılık düzenlemeleri, çeşitli ülkelerde farklı uygulamalar şeklinde görülmektedir. Kitle iletişim araçları alanındaki yayıncılık sistemleri, farklı ideolojik ve kültürel sistemlerindeki içeriksel yapılanmalarına ilişkindir. Diğer bir bakış açısı ile de kitle iletişim araçları

²⁴¹ Sarmaşık, J., **Türkiye'de Radyo ve Televizyon Düzeni (1927-2000)**, No.3, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2000, s.141.

²⁴² **Alemdar, Kaya**, a.g.k., s.3-7.

uygarlık süreci boyunca teknolojik gelişmelerle birlikte toplumların hayata bakışlarında ve gelişme sürecinde önemli bir etken oluşturmaktadır diyebiliriz.

Günümüzde kişilerin dünyada ve çevrelerinde olup bitenler hakkında doğrudan bilgi edinmesi mümkün olmadığından çeşitli olaylar ve toplumsal sorunlar hakkında bilgi sahibi olabilmek için ilk başvuru kaynakları çoğunlukla kitle iletişim araçları olmaktadır. Dolayısıyla yalnızca kendilerine iletilen bilgilerle yetinmek durumunda kaldıklarından olayların farklı boyutları ya da bunların arkasındaki gelişmeler hakkında kitle iletişim araçlarını idare edenlerin istedikleri kadarını bilmektedirler. Kitle iletişim araçlarının kişilerin düşünce ve davranışları üzerinde doğrudan etkide bulunmadan da algılama biçimlerini etkileyebilecekleri ortaya konmuştur.²⁴³

4.1. 19. YÜZYIL SİNEMA TEKNOLOJİSİ

28 Aralık 1895'te Paris Grand Cafe'de Lumière Kardeşler tarafından ilk sinema gösterimi yapılmıştır. Cinematograf cihazının kullanılmasıyla sinema çağı başlamıştır. Platonun tasvir ettiği mağara, platonun kamuoyunun oluşumu için anlattığı tasvir ve sanal bir dünyadan yola çıkmıştır.

Hareket halindeki görüntüler, yüzyıllardan beri insanın düşü olmuştur. Altamira Mağaralarındaki bizonların, koştuklarını vurgulamak için, altı ayaklı gösterilmesi, gerilemesi halinde yontulması ile bunlar sağlanmaya çalışılmış. Sinema tarihte benzersiz (unique) bir özellik gösterir. Tüm sanatlar ve tekniklerden bağımsız olarak oluşmuştur. Sinema fen ve tekniğe bağlı olarak doğmuş ve her teknik gelişme, buluş önemli bir aşama sağlamıştır. Sinema, görüntüleri, iki boyutlu bir mekan içinde verir (yükseklik ve enlik olarak) ve hareket halindeki bir zamanda olur. Bir filozof düşüncelerini bir kitapta toplar, sinema adamları ise, öyküler, durumlar ve kişileri kullanarak sinema ile ilgili düşüncelerini ifade eder. Çünkü sinema bir dildir. Her kültür çağı, aynı maksat için toplanılan binalar topluluğu ile varlığını kanıtlar. Böylece Yunanistan'daki tiyatrolar, Mısır'daki mabetler birer kültür çağını vurgular. Ortaçağın büyük kiliseleri ve Rönesans'ın saraylarını vurguladığı gibi. Bugünde sinema salonları ortaklaşa kullanılan binaların sayıca en üst düzeyde olanıdır. Farklı çağlarda yaşayan insanların fikirlerini anlamak için felsefe; bizden

²⁴³ Gezin, S., "Küreselleşmenin Medya ve Toplum Üzerindeki Etkileri", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2005, S.22, s.11.

önce yaşamış insanların deneylerinin ışığında yaşamayı öğrenmek için tarih, insanların yaratıcı yeteneklerinin en derin ifadelerini kavramak için sanat ve edebiyat bilgileri ediniliyorsa, sinemayı bir anlatım aracı olarak tam anlamıyla kavramak için sinema bilgisi edinmek gerek.²⁴⁴

Sinema işlevsel bir sanattır. Bir sanat yapıtı estetiğin yanı sıra üzerine yüklenen yararları da taşıyorsa bu sanata işlevsel sanat denilmektedir. Sinemanın küçük bir bölümü soyut film örneğinde olduğu gibi işlevsel olmasa da büyük bir bölümü yapısı itibariyle, ekonomik ve toplumsal temelleri nedeniyle işlevseldir. Sanatın temelini yaşam oluşturmaktadır. Sanatçı toplumsal olaylar karşısında sezgileriyle anladıklarını sanat yapıtının içinde yeniden ortaya koyar. Buna sanatta “yaratım” adı verilmektedir. Sanatçı ürününü yaratırken ya gerçekçiliğin bir yansımasını sunar ya da gerçekliği tamamen dışlar. Sanatçının şahit olduğu inandığı ya da red ettiği gerçeklik onun üslubunun işaretidir. Sanat politikadan soyutlanmış olamaz (Mayerhold) Çağımız, insanların üzerine dayatılan inanışların baskısından bunaldığının en fazla hissedilen dönem olduğunu belirten Rotha, kaderimizin bize tanınan olanaklar çerçevesinde belirlendiğine işaret etmektedir. İnsanlığın önüne geçemediği üç durum belirler; Savaşların neden olduğu yıkım durumları, Toplumsallaşma sorunları, Yeniden yapılanma engelleridir. Uygarlığı büyük toplumsal ve ekonomik değişiklikler belirler. Endüstri devriminin neden olduğu değişikliklerden etkilenen sanatçılarda kimi gerçeği olduğu gibi vererek, kimisinde açıkça söyleyemediklerini biçimsel ve psikolojik öğeleri öne çıkararak, kimisinde de toplumsal koşulların ağırlığı altında ezilip kaçarak kendini göstermektedir.²⁴⁵

Bir anlatım dili olan sinemada iletinin kodlanması farklı temalar altında anlatılmak istenenin metaforik anlatım ile gerçekleştirilmesi ve dış gerçekliğin insan zihninde algılanışı şeklindedir. Sinema kendi dilini kullanan bir anlatım aracıdır.

²⁴⁴ Onaran, Ş. A., **Sinamaya Giriş**, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, No.1, 2.Basım, İstanbul, 1999, s.1-6.

²⁴⁵ Biryıldız, E., **Sinamada Akımlar**, Beta Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2000, s.11-12.

Sinema romana yakın olanaklarıyla roman uyarlamalarıyla roman için tehlikesiz hatta yararlı bir kitle iletişim aracıdır. Teknolojisinin mekanik öğeleriyle olduğu kadar, alımlama aşamasındaki insansal öğeleriyle de ikonolojik bir söyleme dayanır.

Sinemada bir roman filmleştirilirken, filmin hem üretim aşamasındaki hem de tüketim aşamasındaki kodlama ve açıklama sorunları girer. Görüntülemekten oluşan materyal bir sürengelik asıl oluyor. Şiirsel bir anlatım aracılığıyla bu görüntülemeye simgeleştirmeler ve eğretilmeler yapılabilir; ayrıca görüntüsel anlatım ile sözel (narrative) anlatım zaman boyutunda farklı aralıklarda geliştirilebilseler de (tiyatrodaki ve tiyatro tarzı filmlerde daha sınırlı yapılabilmekte, tiyatrodaki bakış noktası sabit bir nokta olarak kalmaktadır.) modern romanın zihinsel süreç içinde kullanabildiği iç söylem, zamanı kronolojik seyrinin dışında yansıtması, dilin alışılmış kullanımlarını zorlama, vb. gibi yöntemlerin yanında, sinemanın görsel-görüntüsel süreç içinde anlatın olanakları dar ve sığ kalmaktadır. Bütün bunlara karşın sinema tiyatro ve televizyona oranla bir anlatım ve iletişim aracı olarak, romana en yakın sanat formu ve kitle iletişim aracıdır. Televizyonda izlenmenin güçlüğünü arttıran yapısal ve işlevsel başka faktörlerde devreye girmektedir. Yapısal olarak: sinemada seyircilik ortamında aile- ev ortamına geçiş sinemadaki başkalarıyla bir ortak ortam içinde bulunmadan, evdeki yalnızlığımızla kendi sınırlı kişiliğimize dönüşümüz gösterilebilir. Sinemadaki filmin algılanımı kolektiftir ve spontane boyutları da olabilmektedir. Aynı filmin bazı sahneleri, birinci seansta algılayamamışken; ikinci seansta bizden farklı diğer kişilerin tepkilerini birer uyarı olarak kullanıp algılayabilmekte ya da kızıl derililer püskürtüldükten sonra kaleye çekilen bayrağı alkışlayanlara katılarak kovboylara mı, bayraklarına mı yoksa bir kurum olarak bayrağımı alkışlamakta olduğumuzu düşünmeden bizde alkışlayarak filmdeki kullanımına mesajı- mesaj bileşkesini çok boyutlu olarak sindirmiş oluruz.²⁴⁶

Sinemanın belirleyici özelliği, insanın çekim aygıtının yardımıyla çevreyi betimleyiş biçiminden kaynaklanır. Sinema, dağarcığından yakım çekimler yaparak, bildiğimiz nesnelere gizli ayrıntılarını vurgulayarak, kameranın dahice yönetimiyle sıradan ortamları irdeleyerek, yaşamımızı yöneten zorunluluklara ilişkin bilgileri arttırdığı gibi, bize daha önceden hiç düşünülmemiş bir devrim alanı sağlar. Sinemada yakın çekim;

²⁴⁶ Oskay, Ü., **Tek Kişilik Haçlı Seferleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2000, s.139-141.

mekanı genişletirken, ağır çekim devinimi geniş zaman parçalarına yayar yalnızca bilinen devinim motiflerini göstermekle kalmayıp bu bilinenler içerisinde bütünüyle bilinmeyenleri bulmaktadır bunlar hızlı devinimlerin ağırlaştırılmış görünümleri olarak değil kendine özgü olağan üstü devinimler olarak etki yaratmaktadır. Büyütücü çekimde yalnızca insanın bulanık da olsa zaten gördüğünün belirgin kılınması söz konusu olmayıp, maddenin bütünüyle yeni yapısal oluşumları ortaya çıkarmaktadır. Kameraya seslenen doğanın göze seslenenden farklı olduğu da böylece somutlaşmaktadır. Bu farklılık insanın bilinciyle etkin olduğu algılanan nesnelere temel niteliği (uzamın) yerine bilinçsiz etkinliğe sahne olan uzamın almasında ortaya çıkmaktadır. Örn: bir çakmağa ya da kaşığa elimizi uzattığımızda, bu genel çizgileri açısından alışkın olduğumuz bir devinimdir, maden ile elimiz arasındaki olup bitenin içinde bulunduğumuz durumlardan nasıl etkilendiği hiç bilmeyiz. Kamera bu noktada iniş ve çıkışlarıyla devinimi, kesişi ile akışı ağırlaştırıp hızlandırmasıyla yani yardımcı araçlarıyla olur. Görsel bilinçaltı konusunu kamera aracılığıyla öğrenebiliriz, güdüsel bilinçaltı ise ruhbilimsel çözümlemeyle olabilir.²⁴⁷

Sinema toplumdan, tarihten, siyasetten ve ekonomiden soyutlanamaz, gücünü bunlardan almaktadır. Bir toplumun geçirdiği tarihsel, siyasal ve ekonomik gelişmeler sinema yapıtlarında görülür. Eğer Almanya'nın tarihsel gelişimi ve katı toplumsal yapısı olmasaydı Dışavurumcu Alman sineması, İkinci Dünya Savaşı olmasaydı Yeni Gerçekçilik akımı, savaş öncesi yıllar yaşanmasaydı Şairane Gerçekçilik ve Yeni Sinema akımları olmayacaktı.²⁴⁸

Her dönemin filmleri anlatım dili bakımından birbirinden ayrılır ve ifadelendirilir. Dönemlerin değerlendirilmesi kültürel, toplumsal farklılıklar içinde algılanıp yansıtılır. Her ulus kendi yaşamsal olayları içinde varlık kazanır bu yapı sinema sanatında bir ileti olarak yansıtılır ve kodlanır.

²⁴⁷ Benjamin, W., **Pasajlar** (Çev. A. Cemal), Yapı Kredi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2004, s.71-73.

²⁴⁸ **Biryıldız**, a.g.k., s.5.

4.2. 20. YÜZYIL RADYO VE TELEVİZYON

Kitle iletim araçlarından radyo ve televizyon teknolojileri iletilerini teknoloji ile gerçekleştirmektedirler. Radyo iletilerin ses yoluyla aktarırken, televizyon hem ses hem görüntü imgesi ile gerçekleştirir. Radyo Birinci Dünya Savaşının sonlarına (1920'lerden) televizyon ise ikinci Dünya Savaşı evresi olan (1945'lerden) dönemde gerçekleşmiştir. İletilerin aktarılması süreci içinde son aşama iletinin yollandığı araç evresi olan radyo-televizyon sistemleri olgularıdır. Radyo- Televizyon kendinden önce gelişen kitle iletişim veya kültür endüstrisi ürünlerinden, basın-yayın ve sinemadan sonra gelişmiştir.

Toplum biliminde paradigmalardan belirlenmesi konusunda 1920'li yılların başlarında ilk yaygın kullanım evresine ulaşan radyo bir dünya savaşından çıkmış dünya için umut kaynaklarından birisi olmuştur. Bunalımlar içinde kıvranan eski dünya (Avrupa) sadece mali bir buhran dönemi yaşayan “yenidünya” Amerika'dan farklı olarak siyasal çalkantılar içindeydi. Böyle bir alanda “evrensel” bilgi ve olumlu değerleri toplumun en uzak köşesinde yaşayanlara kadar aktararak, atomlaşmış bir toplumsal yaşamın anomik konumundan kurtulmayı bekleyen bireylere ulaşılacak ve toplumda istikrar yeniden kurulabilecektir. Böylelikle kültürel bütünlüğü de sağlanacaktır.²⁴⁹

Radyo ve Televizyon Yirminci Yüzyılın olgularıdır. Tarihsel gelişim açısından radyo ile ilgili çalışmalar daha önceden başlamış ve kamuya hizmet veren ilk elektronik araç olmuştur. Sese dayalı bir elektronik olgudur. Radyo ile ilgili ilk buluş, radyo dalgalarının varlığı ve insan sesinin elektromanyetik dalgalara çevrilebileceği ile ilgili buluşlarda dünya literatürüne ilk geçen isim İngiliz Clerk Maxwell dir. Maxwell Ondokuzuncu yüzyılda 1860–64 tarihlerinde elektromanyetik dalgaların sesi aktarabileceği ile ilgili kuramları geliştirmiştir. Bundan yirmi yıl kadar sonra Alman H. Hertz tarafından uygulaması yapılmıştır. 1880'lerde sesin elektromanyetik dalgalar aracılığıyla boşlukta yayıldığını ve bunun özel araçlar yoluyla tekrar sese dönüşebileceğini kanıtladı. Daha sonra bu dalgalar Hertz dalgaları olarak anıldı. İlk radyo yayınlarının başlaması ile ilgili ilk düzenli kamuya haber, müzik ve diğer tür yayınların verilmesi Batıda Kasım 1920 olarak geçer. ABD de Pittsburg da KDVK adlı radyo kanalı ilk düzenli yayınlara başlamıştır. Bundan önce Almanya, İngiltere ve Fransa da deneme yayını olarak yapılmıştır. Avrupa da

²⁴⁹ Alemdar, Kaya, a.g.k., s.7-8.

ilk radyo yayınları 1922 yılında İngiltere de yapılmıştır. BBC ilk düzenli radyo yayınlarına başlamış daha sonra yayın kalitesi ve sistemi tüm dünyaya örnek olur. Avrupa'da ikinci radyo kanalı Fransa da başlamış bunu Almanya'da ve 1923 yılında Sovyetler Birliği'nde radyo yayınları izler. Daha sonra Asya'da radyo yayınları başlayıp yaygınlaşır ve en son Afrika kıtasında radyo yayınları başlar. Radyo tekniğindeki gelişmeler yaşanır. 1935 yılında FM yayın tekniği bulunur ve teknik yönde nitelikli yayınların yapılması sağlanır. Bu güçlü ve yerel radyo kanallarının daha da çoğalmasına neden olur. 1955 yılında radyo tekniği açısından çok önemli bir buluş olan, sesleri doğal ortamında gibi veren stereo tekniği radyo yayınlarında kullanılmaya başlanır. Müzik yayınlarında devrim yaratan bu teknik yayınlara ilgiyi arttırır. İki kişilik sohbet türü programlar varken, daha sonraları soap operalar yayınlanır. Haber bültenlerinde deniz aşırı ülkelerle canlı bağlantılar yapılarak özellikle II. Dünya Savaşı sırasında savaş haberleri canlı aktarılır ve radyo yayınlarının önemi II. Dünya Savaşında vermiş olduğu yayınların hizmeti ile anlaşılır. Radyo verici istasyonlarının da en yaygın olduğu ülke Amerika'dır. Tüm dünyadaki istasyonların verici ve radyo alıcılarının üçte biri ABD de bulunmaktadır. Radyo yayınları televizyon yayınlarının bulunuşuna ve hizmet vermeye başlamasına yani 1950'lere kadar toplumun tek eğlence, haber, eğitim ve kültür kaynağı olarak altın dönemini yaşamıştır.²⁵⁰

Ülkemizde ise radyo yayıncılığı kurtuluş savaşı sırasında iletişim gereksinmesi önce telsiz telgrafla doldurulmuştur. Önce Ankara ve İstanbul da birer telgraf istasyonu kurulması amaçlanmış ve bir şartname hazırlanarak istasyonların yapımı ihaleye çıkarılmıştır. Fransız TSF şirketi şirketine verilmiş bu vericilerin yapımına 1925'de başlanmış ve 1927'de hizmete sokulmuştur. Türkiye de ilk radyo yayını 6 Mart 1927'de İstanbul da başlamıştır. Ankara a ne zaman başladığıyla ilgili kesin bir tarih yoktur Kasım 1927 olarak bilgilere rastlanmaktadır. İstanbul'daki ilk deneme yayınlarından biri İstanbul Büyük Postahanesi'nin kapısına yerleştirilen bir verici ile halka müzik yayını dinletilerek yapılmıştır. O günün koşullarında 5 kw. gücünde Avrupa'nın en güçlü istasyonlarındandı. Ülkemizde 1927 yılında başlayan radyo yayınları, uzun yıllar devlet denetiminde ve tekelinde kalarak işlevini sürdürmüştür. 90'lı yıllardan başlayarak özel radyo ve televizyonların yayına başlamaları ve sayılarının giderek artmaları, bu araçları toplumumuz

²⁵⁰ Aziz, A., **Radyo Yayıncılığı**, Nobel Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 2002, s.5-11.

açısından daha da güncel bir duruma getirmiştir.1946–1960 döneminde kültür ve sanata ilişkin programlar içinde en çok yeri radyo oyunları oluşturmaktadır.²⁵¹

Avrupa’da 1980’lerden sonra, radyo ve televizyon yayıncılığında devlet tekelinin kırılması, özel girişimin elindeki radyo istasyonlarının sayılarının artması ve yayıncılık alanındaki değişimler 1980’li yılların sonunda Türkiye’nin de gündemine yerleşti. Gelişmiş Avrupa ülkelerinde görülen alternatif radyolar, özgür radyoların değil de, ticari radyoların daha yaygın olarak ortaya çıkışları ekonomik ve reklam gelirlerinin paylaşılması nedenlerinin ülkemizde daha etkin olduğu biçiminde yorumlanabilir.²⁵²

Türk toplumunda ilk televizyon yayınları, İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi Elektronik Bölümünün laboratuvar niteliğinde 1952–1953 yılında 1 kw. gücünde İTÜ yayınlarıdır. Bu yayınların kurucusu İTÜ Dekanı Prof. Mustafa Santurdur. Bu yayınlar haber, müzik, show çeşitli kültürel programlara yer vermektedirler. Bundan 16 yıl sonra 1952 yılında ulusal nitelikli televizyon yayınları başlamıştır. Ulusal televizyonlara geçişte bu yayınların önemli katkıları olmuştur. Dünya da ilk televizyon yayınlarının tarihi 1939 yılı alınır 13 yıl gibi çok uzun olmayan bir sürede Türkiye’nin bu konuda laboratuvar niteliğinde de olsa televizyon yayını başlatması açısından önemlidir. İTÜ televizyonu deneme yayınları’nın ilk izlendiği bölge İstanbul Beyoğlu bölgesi olmuş, yayınlarda Kore savaşı ile ilgili film gösterimleri ve canlı yayınlarda ünlü gazeteci Burhan Felek konuşmuştur. İTÜ televizyonu deneme yayınları, TRT’nin Ankara da başlattığı televizyon yayınlarının başlamasından iki yıl sonra 1970 yılına kadar sürüştür. Bunun nedeni ise 13 Mart 1969 yılında bir grup öğrencinin, televizyon yayınları mutlu kapitalist bir sınıf tarafından izlendiği yargısı ile üniversitenin bulunduğu binayı basarak yayını basmaları olmuştur. 1971 yılında TRT ile üniversite arasında yapılan bir anlaşma ile üniversitenin televizyon ile ilgili teknik donanımı TRT ye devredilmiştir.²⁵³

²⁵¹ Cankaya, Ö., **Dünden Bugüne Radyo Televizyon**, Beta Yayınları, 1.Basım, İstanbul, 1997, s.1-13.

²⁵² Cankaya, a.g.k., s.76.

²⁵³ Aziz, A., **Türkiye ‘de Televizyon Yayıncılığının 30 Yılı**, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Yayınları, 1.Basım, Ankara, 1999, s.17-19.

TRT kurumunun kurulmasından önce, 1963 yılında Federal Almanya Hükümetiyle, Türk Hükümeti arasında bir teknik yardım anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Bon Hükümeti Ankara'da bir Televizyon Eğitim Merkezi kuracak ve Erzurum radyosunun bazı stüdyoları için bazı teknik aygıtları bağışlayacaktır. 1968–1969 yılları ülkemizde deneme yayınları olarak değerlendirilir. Federal Almanya'nın teknik yardımlarıyla başlayan televizyon yayınlarından sonra Türkiye de montaj yöntemiyle TV alıcısı üreten şirketler kurulmuştur. Örn. Grunding, Telefunken, Alman şirketleri; Sharp ve National Japon şirketleri; Philips Hollanda; beko Fransız; Delta gibi çok uluslu şirketler tarafından tv alıcıları ülkemizde yapılmaya ve piyasaya sürülmeye başlanmıştır.²⁵⁴

Bu gibi kitle iletişim alanında yaşanan gelişmeler ülkemize çok uluslu sermayelerin ve bunun sonucu olarak ta onların sağladığı bir yapıyı getirmiştir. Kısa sayılabilecek bir sürede yaşanan gelişmeler teknolojinin hızıyla birlikte çok gelişkin yapıları gerektirmiş, bunun içinde daha çok tüketim-alım gerekmiştir. Ülkemizin sosyo-ekonomik yapısı altında günümüzde dünyanın hızıyla aynı doğrultudaki teknolojik gelişmeler sonucu karşı konulamaz bir boyuta gelmiştir. Bu gelişmelerin yaşanması çok önemli ve olumlu olgulardır. Bunun olumsuz yanı ise ekonomik kültürel bakışta bağımlı bir yapının gerekli kılınmasıdır.

Ülkemizde 1968 yılı Ocak ayında, TRT bünyesinde Devlet tekeli olarak başlayan televizyon yayınları, teknik gelişimini 1980'li yıllara kadar tamamlamıştır. 1980 yılların sonuna doğru kanal sayısını beşe çıkararak uydu teknolojisinden yararlanarak yalnız ülke için değil, Avrupa, Asya, Afrika ülkelerine de televizyon yayınlarını ulaştırmıştır. Türkiye uydu yolu ile geçte olsa televizyon yayınlarını kullanarak yayınlarını ulaştırmıştır. TRT Avrupa ülkelerinde de izlenmeye başlanması ve yabancı ülke yayınlarının Türkiye de izlenmesi şeklinde olmuştur. Tüm bu gelişmelerin toplum yapısında önemli değişikliklere neden olduğu toplumdaki pek çok değerlerin bu gelişmelerden olumlu-olumsuz etkilenmeleri olmuştur.²⁵⁵

²⁵⁴ Cankaya, a.g.k., s.31-33.

²⁵⁵ Aziz, a.g.k., s.8.

Dünyada ilk televizyon yayınları 1936 yılında İngiltere de başladığı ve II. Dünya savaşı nedeniyle fazla gelişemediği asıl gelişmenin savaş sonrası 1945’lerde olduğudur.²⁵⁶

Liberal ülkelerde uygulanan farklı televizyon sistemleri gelişmiştir. Örn: İngiltere de televizyon yayıncılığı kamu hizmeti veren BBC ile özel ticari televizyonun bir arada yer aldığı karma bir sistemdir. BBC ilk düzenli ilk televizyon yayınlarına Kasım 1936 yılında başlamıştır. ABD özel- ticari televizyonun ilk örneği olmuştur İngiltere de doğup ABD de gelişmiştir. Renkli televizyon yayınları ilk 1958 yılında Amerika da başlamıştır. Amerika da liberal pazar ekonomisinin kurallarıyla işleyen televizyon yayıncılık sistemi, reklama bağlı ticari televizyon örneği sergilemektedir. 1934 yılında Amerika da oluşturulan FCC televizyon yayıncılığında tekelleşmeyi önlemek, yayınlarda çok sesliliğin sürmesini sağlamak ve yayınları anayasal açıdan izlemekle yükümlüdür. Ayrıca beş büyük ABC, NBC, CBS olarak özel ticari televizyon yayıncılığı bulunmaktadır. En büyük kablolu iletişim yayın şebekesi ise CNN’dir. Fransa da televizyon yayınları 1940’ların sonlarında başlamıştır. Fransız Radyo ve Televizyon Kurumu RTF tarafından başlatılan yayınlar, 1959 yılında kurumun tekeline bırakılmış ve tek otorite görevindedir. Daha sonra yerini Fransız Radyo Televizyon Ofisi almış ve tekrar 1974 yılında ortadan kaldırılmış. 1982 tarihinde Fransa da devlet tekeli(görsel-işitsel iletişim özgürdür; çoğulcu ve özgür işitsel bir haktır) kaldırılmış ve kanunun getirdiği özgürlük ortamında 1984 yılında havadan radyo dalgalarını kullanarak dünyada ilk kez şifreli yayın uygulaması başlatılmış. 1987 yılında kurulan “La Spet” kanalı ise, kültür yayıncılığı yapması amacıyla kurulmuştur. Fransa da görsel- işitsel alanın yapısal sorunları çözülebilmemiş değildir.²⁵⁷

Japonya yayıncılık endüstrisi (1925–1926) dünyanın en gelişmişlerinden biri olup iki ulusal sistem içermektedir. Bunardan biri hem radyo hem de TV yayın istasyonları ile kamu kuruluşu olan kar amacı gütmeyen NHK (Nippon Hoso Kyokai)’dir. Yurt çapına yayılmış TV izleyicilerinden alınan abonman ücreti sayesinde yayın kanunları ve hükümleri arasında kurulmuştur. NHK kamu ve özel sektörün sağladığı mali yardımın baskısından abonman ücreti sistemi program bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlar. Diğeri ise Tokyo’daki merkezleri ile il esasına dayanan bir ruhsatla çalışan, düzenli radyo ve televizyon programları sunan ticari sistemdir. Ticari yayıncılık reklamdaki gelir sağlarken

²⁵⁶ Aziz, a.g.k., s.16.

²⁵⁷ Yengin. H., **Ekranın Büyüsü**, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s.50-66.

NHK ailelerin abonman ücreti ile kurulmuştur. Kitle iletişim araçlarının tekeli engelleyen hükümet politikasına rağmen Tokyo'daki beş TV istasyonunun tümü ulusal gazeteler ile bağıntılı bir yan kuruluş görünümündedir. Japonya savaş sonrası ekonomik durumunu düzeltmek için, yayın sanayinin geliştirilmesi ve Japonya'nın ekonomik gelişmesi ile demokrasiye geçiş süreci arasında paralellik görülmektedir. Ayrıca NHK ve ticari radyo- tv yayınlarının yurt çapında yaygın hale geldiği, yeni iletişim projelerinin artık ticarete yönelik sanayileşme sürecinin eşiğinde olduklarıdır.²⁵⁸

Almanya'da ise radyo ve televizyon yayınları devletin elinde değildir. Düzen ve özgürlükleri yasalar tarafından saptanmış ve güvence altına alınmıştır. Teknik alandaki posta ve telekomünikasyon alanındaki yasama yetkisi Federal Devlete aittir. Radyo ve televizyonların kurulması buna karşılık eyaletlerin kontrolündedir. 1984 yılından beri özel radyo ve tv ler yayın yapmaktadır. 1986 yılında kamusal radyo ve televizyonlara Federal Anayasa Mahkemesi tarafından halkın temel bilgi ve haber gereksiniminin karşılanması görevi verilmiştir. Görsel basın, kamu hukukuna bağlı kamusal ve özel radyo ve televizyonlardan oluşur.²⁵⁹

Ülkelerin siyasal yapılarına göre ilk radyo-tv yayınları belirlenmektedir. Avrupa da devlet tekeline merkeziyetçi bir yapıdadır ve denetlenmektedir. Amerika kıtasında ise radyo ve televizyon kanalları özel sistemlerin elindedir. Radyo ve televizyon yayınlarının düzenlemeleri yayınların gerçekleştiği ülkenin sosyal ve siyasal bütünü ile ilgilidir. Daha sonra çeşitli model ve sistemler ile teknik yapılar oluşturulup bunlar için teknik örgütsel yapı kurulur. Bu yapı kanal sahibinden, haber müdürüne, editöre, yazı işlerine ve teknik personele doğru düzenlenmiş daha da kapsamlı bir sistem üzerine kuruludur. Teknolojinin de gelişimiyle de çok uluslu sermaye yapıları gerektiren sistemlere içerik olarak bürünmüşlerdir.

İçeriğin oluşturulmasında iletilerin aktarılış biçimleri nüans yaratmıştır. Ve ekonomik yapı içeriğin belirlenmesinde etkinliğini arttırmıştır. Buna neden olarak toplumların ekonomik yapılanmalarından kaynaklanan üretici ve tüketici kültürler olgusunun egemenliğinde tek yönlü bir akım oluşmuş bu da gelişmiş ülkelerden gelişmekte

²⁵⁸ İnceoğlu, G. Y., **Uluslararası Medya**, Beta Yayınları, 1.Basım, İstanbul, 2000, s.224-232.

²⁵⁹ İnceoğlu, a.g.k., s.278.

olan ülkelere doğru varlık göstermiştir. Bütünsel özelliklerin korunması bu alanda zorlaşmıştır. Haber ve bilgilerin sınırsız dağılımı gelişmiş teknoloji üreten ekonomik üstünlüğü olan ülkelerin tekelinde gerçekleşmeye başlamıştır. İlk kez UNESCO tarafından 1968 yılında dengesiz tek yönlü haber akışı, gelişmiş (üretici) ülkelerin kültürlerinin tek yönlü etkileme ile diğer ülkelerin ulusal ve yerel kültürlerini etkileyecekleri ve giderek ortadan kaldıracakları konusu gündeme getirilmiştir.

UNESCO 1970 yılındaki 16. Genel Kurulunda ise ilk kez “özgür-çift yönlü haber akımı” kavramı üçüncü dünya temsilcileri tarafından gündeme getirilmiştir. 1974 yılında ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ‘Yeni Uluslar arası Haberleşme Düzeni’ kavramının “Yeni Uluslar arası Ekonomik” düzeninin ayrılmaz parçası olarak düşünülmesi yönünde karar alınmıştır. UNESCO çerçevesinde uzun tartışmalara yol açan “Yeni Dünya İletişim Düzeni” çağrısı temelde tek yönlü olan haber ve program akımının düzeltilmesini, çift yönlü akımın sağlanması ve üçüncü dünya ülkeleri ile ilgili haberlerde yapının değiştirilmesine yöneliktir. UNESCO İletişim Komisyonu raporunda verilen bilgede tekelleşmeleri kırmak, üretici kültürlerin yığınsal iletim ürünleri ve teknolojileri konusunda Pazar egemenliğine son vermek, araçların yapısında demokratikliği sağlamak ve tüketici kültürlerin ulusal bütünlüklerini korumak gibi önlemler ayrıntılı biçimde belirlenmektedir. Yeni Dünya İletişim düzeni getirdikleri yeniliklere karşı özellikle ABD hükümeti ve bazı gelişmiş ülke temsilcileri karşı çıkmakta gerekçe ise üçüncü dünyanın çoğunlukla demokrat olmayan siyasal iktidarına “özgür haber akımı” sağlayan yığınsal iletişim yapılarına denetim olanağı vereceği söylenen önerinin reddiydi. Gelişen teknolojilerin çok seslilik getirdiği ve dengelemeyi sağlayacak düzeltilmelerin dışında, bir düzene karşı çıkıştı. Yeni Dünya İletişim düzeni çağrısı günümüzde önemini her zamankinden daha çok korumaktaydı. İleri sürülen savların tersine gelişen uydu, kablo vb teknolojik gelişmeler daha kapsayıcı tekelleşme eğilimleri ile daha dengesiz bir haber program akımı getirmekte olmasındır.²⁶⁰

1950’lerde yalnızca beş ülkede bulunan düzenli televizyon hizmeti, 1970’lerin sonlarında 138 ülkede 400 milyon televizyon alıcısına ulaşmıştır.²⁶¹

²⁶⁰ İlal, a.g.k., s.106-108.

²⁶¹ Yengin, a.g.k., s.37.

Benzer bir durum 1980’li yılların sonuna doğru, yine iletişim teknolojisindeki hızlı gelişmelerin etkisi ile bu kez Avrupa ülkeleri için söz konusu olmuştur. Avrupa ülkeleri hem birbirlerine karşı ulusal kültürlerini koruma; hem de ABD televizyonlarına karşı kendi kültürlerini koruma amacı ile 1989 yılında “Avrupa Sınır Ötesi Televizyon Sözleşmesi” imzalanmıştır. Kıtalararası kültür etkileşiminin olumsuz boyutları, Avrupa ülkelerinin hem Amerika’ya karşı hem de kendi aralarında iletişim teknolojisindeki gelişmeler nedeni ile bir düzenleme yapılmasını gerektirmiştir.²⁶²

Son 20 yıllık sürece bakıldığında, ülkede pek çok şeyin değişikliği uğradığı rahatlıkla görülmektedir. Bu süreçte gerek ulusal gerekse uluslar arası konjonktürde değişen ekonomik yapı ve toplumsal yaşam aynı zamanda basınında değişimini tetiklemiştir. 1980 sonrası dönem, gazetelerin kapatılma sıklığı ve gazetecilerin mesleklerinden men edilerek hapse düşmelerinin tedirginliği ile birlikte gelişen toplumsal içerikli mesajlar vermekten uzak magazin peşinde koşan ülke gündemine oturmuştur. 1980’li yıllarına doğru holdinglerin ve büyük sermayenin Türk basınında yer alam olgusu, 1990’larda da giderek ağırlığını hissettirmede hız kazanmıştır. Bu gelişme basın alanına holdinglerin girmesi ve ailelere ait basın kuruluşu geleneğinin de ortadan kalkmasına neden olmuştur. Oysa yaklaşık bundan otuz sene önce Türk basın dünyasında aile adları büyük basın kuruluşlarıyla özdeşleşmiş durumdaydı. Örn: “Simavi” soyadı “Hürriyet” gazetesini, “Karacan” “Milliyet’i”, “Nadi” ise “Cumhuriyeti” anımsatırdı. Bu tarihten itibaren, tüm dünya basınının en büyük sorunlarından biri tekelleşme olgusu, Türkiye’de kendini göstermiş ve birden fazla yayın organına sahip olan ve gazeteyi, bir fikir yayma aracı olarak değil de, yalnızca kar elde edilebileceği ticari bir meta olarak görülmektedir. Basın, tekelci sermayenin egemenliğine ve dolayısıyla da sermayenin ilişkileri doğrultusunda siyasi ve ticari odakların güdümüne girmiştir. Etkilediği kitle açısından değerlendirildiğinde görsel- işitsel kitle iletişim araçları ülkemizde geniş halk kitlelerine ulaşabilme olanağına sahiptir. Oysa medyanın ürettiği hizmet türünün yarı kamusal olduğu unutulmamalıdır. Ticari’de olsa medyanın önceliği kamu yararı olmalıdır. Medya, yapısal ve işlevsel özellikleri dolayısıyla kamuoyu ve toplum üzerinde çok geniş ve önemi yadsınamaz bir etkiye sahiptir.²⁶³

²⁶² Aziz, a.g.k., s.8.

²⁶³ Gezgin, S., “Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basınının Kısa Tarihsel Perspektifi (Bölüm III)”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S.20, İstanbul, 2004, s.9-11.

5. TÜRKİYE'DE MEDYA

Türkiye de Tarihsel gelişim içinde medya 19. yüzyıldan günümüze çeşitli gelişmeler ve düzenlemelerle bugünkü konumuna ulaşmıştır. Günümüzde yayıncılık ve yayıncılık alanında Kültür Endüstrisi ürünlerinde gelinen aşama, hem teknolojik hem içerik hem de kültürlerin geçirdiği evrim sürecine bağıntılı olarak gelişen, kavranan, çok uzun bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç içinde ulusların sosyo- ekonomik düzeyleri ve buna bağlı yaşam alanlarını şekillendirmelerinde medyanın önemli rolü olmaktadır. Yasama, Yürütme ve Yargıdan sonra gelen dördüncü kuvvet olarak gösterilmektedir. Medyanın kamuoyunda gündem oluşturma etkisi (agenda-setting) siyasal ve dış haberlerde önemli bir unsur olarak görülmektedir.

Gündem oluşturma işlevi gazetecinin birey olarak tekelinde olan bir şey değildir. Haber ajansları, haber merkezleri,(gate keepers- kapı tutucular)haber değeri taşıyan olayların seçimi ve sunumunda kurallar koyarlar. Kapı tutucular medya gündem belirlemedeki işlevleri; enformasyonlar arasında karar verirken izleyiciyi düşünmezler, basımcının ve yayımcının ne düşündüğüdür. Haber kaynaklarının çoğu resmi basın konferansları, demeçler, seremoniler ve basın bildirileridir. Dış haberlerde aynı konu üzerinde dururlar ve aynı haberleri yayınlarlar. Çoğu zaman haberin ne olduğu değil nasıl verildiği önemlidir. Sözcüklerle bir kişi hakkında izlenim yaratmak, bir politikacının yalnız eğlence mekanlarında çekilen fotoğraflarının sunulması gibi. Görsel ve yazılı basın, özellikle haber bültenlerinde alıcılara, kendi yargılarına göre oluşturduğu biçimde haberlerini sunar. Örneğin bir program yayındayken alt yazıyla verilen haberler ya da programın kesilmesiyle araya giren haberler bize en önemlinin hangisi olduğunu belirler. Kitle iletişim araçları bize bir şema sunar, yatay boyutta kapsamı çizer. Dünyanın hangi bölgeleriyle ilgileneceğimizi belirler.²⁶⁴

Dünyadaki uluslar arası yaşanan dengesiz akım medya ve basın alanındaki gücünü en etkin şekilde kullanmaktadır. Kültür alanında yaşanan değişimlerin farkındalık yaratmadan yayılışı kendini kültür ve algılama alanında etkisini daha çabuk göstermektedir bunu da kitle iletişim araçları ve kültür ürünleriyle yaymakta oluşlarıdır. Örneğin küçük

²⁶⁴ İnceoğlu, a.g.k., s.344-345.

yaşta çocuklara yönelik çizgi filmler, bunların oyuncakları, kitapları, sinema filmleri gibi hayatın her alanında karşılaşılmaktadır. Böyle bir ortamda medyanın gücü çok önemlidir. Bu süreç içinde ekonomik göstergelerin yaşanan küreselleşme sürecinde ilerlemenin gerisinde kalması sonucu dengesiz bir yapıyla kendini oluşturmak zorunda olmuştur. Bu da düşünsel ve yazınsal alanda değişimin ön koşulu olmaktadır. Medyadan yansıyan gerçekler tüm dünyanın gerçekleri sayılıp bu şekilde kurgulanmaktadır. Teknolojinin etkin bir şekilde kullanılması çok gelişkin bir kültürel ve ekonomik yapısal düzeni gerektirmektedir. Medya ve KİA larından yansıyan olayların boyutunun önemi bir toplumun yapısının dönüşümünde etkili olduğunu göstermektedir ve dünyada ülkelerin çok uluslu şirketlerinin medya üzerindeki rolü çağımızda olguların belirleyicisi olmaktadır diyebiliriz. Dünyada medyayı uluslar arası çok uluslu sermayelerle etkisi altına alan tekelleşme olgusu medyada yön belirleyici etki yaratmaktadır.

Küreselleşme; hayatın ekonomik, siyasal ve sosyo- kültürel alanlarında etkili olmaktadır. Sosyo-kültürel alan ise olaylar, etkiler, anlamlar, inançlar ve değerleri temsil eden sembollerin üretimini kapsamaktadır. Medya ise tüm bu sahalarda üretilmiş mal, hizmet ve her türlü enformasyonun geniş kitlelere ulaştırılmasında başrol oynamaktadır. 1980'lerde, bütün dünyada hızla yayılan küreselleşme dalgası içerisinde çok uluslu şirketler bu büyük gücün farkına varıp bu şirketlerin ürettikleri politikaların, mal ve hizmetlerin, yaygınlaştırılmasında kullanılabildiği gibi, yeni değer kalıplarının toplumlarca benimsenmesi, alışkanların değiştirilmesi, yeni alışkanlıklar edinilmesinde de önemli rol oynayabilecek bir silahtır. Tekelleşme uluslar arası bir sorundur. Uluslar arası sermaye ve bu sermayeyi denetiminde tutan çok uluslu şirketler medya tekeli ni biçimlendirmiş tüm medyanın dünya ölçeğinde birkaç elde toplanması sonucunu doğurmuştur. Toplumun her türlü enformasyona ulaşmak için ilk başvurduğu kaynak olarak yöneldiği kitle iletişim araçları sadece birkaç tekelin denetimine bırakılmıştır bu aynı özellikler taşıyan mesajların farklı araçlar kullanılarak kitlelere ulaştırılması anlamına gelmektedir. Medya da çok yakın zamana kadar kamu yararı ilkesi hakimken durumun değişmiş olduğu görülmektedir. Kamu yararı düzeninden, ekonomik zorunluluklar dolayısıyla yeni bir düzene geçilmiştir. Kamu yararı felsefesi artık sadece tüketici taleplerine cevap verir duruma gelmiştir. Ulusal toplulukların eski sınırlarının ve engellerinin yıkılması artık zorunluluktur. Bu sınırlar, ticari stratejisinin yeniden örgütlenmesinin önündeki keyfi ve irrasyonel engeller olarak görülmektedir. Görsel-işitsel coğrafyalar böylelikle ulusal kültürün sembolik mekanları

olmaktan uzaklaşmakta, uluslar arası tüketici kültürünün daha evrensel ilkeleri temelinde yeniden düzenlenmektedir.²⁶⁵

Medyada gelinen aşama sonucu kamu hizmeti yaklaşımında başlayan yayıncılık olgusu tecimsel iletişim modeline geçilmesiyle tecimsel modelin belirttiği doğrultuda oluşmuştur. Medya da yaşanan gelişmeler sonucu farklılaşmaların hem toplumsal hem bireysel alanda kültür ürünlerine de yansımalarıyla büyük boyutlara ulaşan olgular gerçekleşmiştir. Bu yaklaşım küreselleşme düzeyinde değerlendirilen yapılarıdır. Bunlar kitle iletişim araçlarında görülen yapısal ve sosyo-ekonomik düzende gelişen kurumsallaşma, tekelleşme ve yabancılaşma olgularıdır.

Kamu hizmeti modeli dayanağı toplumların yapısına göre siyasal iktidarın dışında, tarafsız yayınları güvence altına almayı amaçlayan özerklik düzenlemeleri yada siyasal iktidara bağlı Fransa'da ORTF modelinde olduğu gibi hükümet radyo-televizyonu düzenlemeleridir. Özeklik ise İngiltere'deki BBC örneğindeki gibi olumlu katılmaya dayalı örneğinde olduğu gibi olabilir. Bu kurumsallaşma, BBC modelinde olduğu gibi toplumda sınıfsal bir ödünleşme temeline dayanan ve işçi sınıfının partisi olan İşçi Partisiyle Burjuvazi ve Soyluların partisi olan Muhafazakar Parti arasındaki siyasal dengenin yayın kurumuna yansımaları biçiminde de olsa belirgin bir sınıfsal yapıya sahip toplumda, siyasal eğilimlerin yayın saatlerini paylaşması biçiminde de olsa toplumdaki yerleşik düzenin kültürel-ideolojik değer yargılarına uygun bir biçimde eğitim, haber, eğlence yayınlarında iletişim kamu hizmeti amaçlanmaktadır. Tecimsel modelde ise amaç daha çok kar elde etmek şeklinde olan temel öge ise reklam gelinine dayanan bir yapıdır. ABD'de gelişen tecimsel modelde kamu hizmeti modelindeki yetersiz gelir kaynakları nedeniyle program arasına reklam girme olgusunun tam tersidir. Tecimsel modelde televizyon dizilerinde doruk noktaları oluşturulup dikkatler yoğunlaşınca araya reklam verilmesi şeklinde içeriğin etkilendiği bir sistemdir. Başlangıçta kendi toplumsal-ekonomik koşullara ve çağa uygun yapıda olan basın, sinema ve radyo-televizyon teknolojileri, artık günümüzde kendilerini üreten, gelişmiş toplumların ekonomik ve kültürel yapısına koşut ortak özelliklere sahip bir yığınsal iletişim yapısı kazanmışlardır.²⁶⁶

²⁶⁵ Gezin, a.g.m., s.9-11.

²⁶⁶ İlal, a.g.k., s.49-52.

Medyada üretim süreçlerinin gelişmesi, düşünce ve etkinlik alanlarında çok boyutlu kültürel etkileşimin oluşumunda ve iletilmesinde dünyanın herhangi bir ülkesinde neyin okunduğu, ne yendiği, reklamların etkisiyle çeşitliliğin bireylere ulaştığı bir durumu da yaratmıştır. Algı, tutum ve geleneksel yapıda bir değişim yaşanması süreciyle ekonomik yapı arasındaki bağıntı medya yoluyla bütünlük kazanmış eski toplumlarda sabanın ve kılıcın icadıyla yaşanan çok büyük toplumsal değişim aşaması bu kez medya yoluyla farklı biçimlendirilen bir sistemdir diyebiliriz.

5.1. TARİHSEL GELİŞİM İÇİNDE GAZETELER

Türkiye’de ilk gazete Fransızlar tarafından Fransız devrimi yıllarında Fransız Büyükelçiliği’nde kurulan matbaa ile o dönemin büyük elçisi Vermainac tarafından, “Bulletin des Nouvelles” (1775), isimli Fransızca gazete, devrimin amaçları, yeni kurulan cumhuriyet düzeni, ülkede meydana gelen yenilikleri Türkiye’de yaşayan Fransızlara ve diğer yabancılara anlatmak amacıyla onbeş günde bir 6–8 sayfa olarak yayınlanmıştır. Vermainac’ın Fransa’ya geri çağırılmasıyla kapanan gazete, yeni büyük elçinin atanması ile “Gazete Française de Constantinople” (1776) isminde ikinci gazete yayımlanmaya başlanmış ve Fransa’nın Mısır işgali sırasında Eylül 1778’de zorunlu olarak yayından kalkmıştır. Daha sonra önemli ticaret merkezlerinden olan İzmir’de (1824) tekrar Fransızlar tarafından kendi dillerinde ilk gazete “Smyrnéén” Fransız Charles Trican tarafından (1824) Ocak ayından Eylül ayına kadar yayımlanmıştır. Bunun dışında İzmir’de 1831 yılında II. Mahmut’un isteğiyle “Le Moniteur Ottoman” yayınlanmış ve Babıali’nin görüşleri ve politikasını yansıtmıştır. İzmir’de ve İstanbul’da Fransız birçok gazete yayımlanmıştır.

İlk Türkçe gazete 1 Kasım 1831’de Takvim-i Vakayi II. Mahmut zamanında yabancı gazetelerin olumlu etkilerinden dolayı, padişah Beyazıt’ta bir bina satın alarak matbaa kurmasıyla ve müdürlüğüne Sait Efendi getirilmesiyle Türkiye de ilk Türkçe gazete çıkartılmıştır. 5.000 nüsha olarak hafta da bir kez yayımlana gazete daha sonra devletin resmi gazetesi olmuş ve dokuz yıl boyunca Türkiye’de tek Türkçe gazete olarak kalmıştır.

Özel sermaye ile kurulan ilk Türkçe gazete William Churchill isimli bir İngiliz tüccar tarafından 1 Ağustos 1840 tarihinde kurulmuştur. Takvim-i Vakayi’ye rakip olarak

düşünölmüş fakat yayınlandığı gün hiç satmamıştır. İlk üç sayısı ücretsiz dağıtılmış üç yıl sonra abone sayısı 150 yi ancak bulmuş ve maddi zorluklardan kapatılmış ve hükümetin kendisine ödenek bağlamasıyla yeniden yayımlanmıştır. 1853'deki Kırım Savaşı sırasında W. Churchill İngiltere'ye muhabir olarak gidip haber toplamış ve bu haberler Ruzname-i Ceride-i Havadis altında ek olarak yayınlanmasıyla trajını arttırmış, Ebuzziya Tevfik, Ahmet Rasim, Nüzhet Efendi, Siret bey gibi isimler yazılar yazmıştır. Gazete 27 Eylül 1864'de kapanmıştır.

Tanzimat döneminde yerli özel sermaye ile çıkartılan ilk Türkçe gazete Tercüman-ı Ahval 21 Ekim 1860'da Şinasi Efendi'nin yardımlarıyla Agah Efendi tarafından çıkmıştır. İlk başlarda özel sermayeyle çıktığı halde, daha sonra devletten yardım alan sürekli devleti öven devlet aleyhinde eleştiriler yazılar içermesidir. Bu tür haberlerden dolayı yarı resmi gazete sıfatına olduğundan Tercüman-ı Ahval'i özel sermaye ile çıkan gazete olmuştur. İstanbul Bahçekapı'da ki matbaasında el tezgahında körüklü makineyle basılan gazete; imzalı ilk başyazı usulünü, mizanpajı kullanması ve yazı zenginliği, sütunlarında siyasi makalelere yer vermesi ile de fikir gazeteciliğini başlatarak ayrı bir değere sahip olmuştur. İç ve dış haberlerin yanı sıra resmi haberlere, tüzüklere, devletlerarası anlaşmalara, piyasa ve borsa haberlerine, bankacılık, sanayi, haberleşme ulaşım gibi türden haberler yer veren gazete, iç sayfalarında da resmi ve özel çok sayıda ilan ve reklama yer vermiştir. Şinasi'nin 25. sayısında ayrılması gazetenin yazarları arasında, Ahmet Vefik Paşa, Hasan Suphi Bey ve Vefik Bey gibi isimler bulunmaktadır. Haftada üç gün yayımlanan gazete 740 numaralı sayısından sonra Cuma günleri hariç her gün yayımlanmıştır. 1866 yılından sonra gazete kapanmıştır.

Tercümanı Ahvalden ayrılan Şinasi Efendi tarafından 27 Haziran 1862 yılında Hürriyet Düşüncesini yayması bakımından kurulan“Tasvir- i Efkar” gazetesini tarihimizde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Milliyet ve Meşrutiyet kelimeleri korkusuzca kullanılmış, iç ve dış haberlerin yanı sıra çeşitli tercüme yazılarına da yer vermiştir. Gazete büyük boyda resimli olup altı sayfadır. Çok sayıda özel ilan ve reklam vardır. Gazetenin başyazarı Şinasi Efendi, sorumlu müdürü Hamdi Bey, imtiyaz sahibi ise Talha Ebuzziyadır. 200 üncü sayıdan sonra Şinasi Efendinin hükümetin üzerindeki baskısından dolayı Paris e kaçmak zorunda oluşu ile gazeteyi, Namık Kemal devralmış ve Şark Meselesi ismiyle yazdığı makaleden ötürü gazetecilik yapmasının yasaklanması ile

gazetenin başyazarlığına Recaizade Ekrem getirilmiştir.830 sayı yayımlandıktan sonra kapatılmıştır.

Türk medya tarihindeki ilk bağımsız mizah gazetesi olan “Diyojen” Teodor Kasap Efendi tarafından (1869) tarihinde yayınlanmıştır. Hükümete yönelik eleştirel yazı ve karikatürler Abdülhamit i çok rahatsız etmiştir. İlk Mebusan Meclisi’ne verdiği kanun taslağı ile mizah gazetesini yasaklayan madde konulmuş ancak meclis tarafından kabul edilmemiştir. Namık Kemal in yazı ve şiirlerinin de yayımlandığı haftalık olarak çıkan Diyojen, mizah yoluyla ciddi anlamda hükümet eleştirileri ile oldukça başarılı olmuştur.

Tanzimat döneminin en başarılı siyasi gazetesi olan “Vakit” in sahibi Filip Efendi, başyazarı Sait Bey’dir. Siyasi yazıların yanında eğitim ve edebiyatla ilgili makalelerde sıkça yer alan gazete dönemin en çok rağbet gören gazetelerinden bir olmuştur. Gazete II. Abdülhamit tarafından kapatılmış, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde başka kişiler tarafından yeniden çıkartılmıştır. 26 Ekim 1917 yılından itibaren gazeteyi Tarık Us ile Asım Us çıkartmıştır. Başyazarlığına Ahmet Emin Yalman getirilmiş, yazı işleri kadrosu ise Reşat Nuri Güntekin, Ahmet Şükrü Esmer gibi isimler katılmış, Halide Edip Adivar, Ahmet Rasim, Ziya Gökalp gibi yazarlarda bu gazetede yazmışlardır. Gazetenin yayımları 1884 yılına kadar sürmüştür.

Tiraj rekortmeni olan ilk gazete “İktam” dır. Tirajı 40.000 olan gazete II. Abdülhamit döneminde, Ahmet Cevdet Oran tarafından 23 Haziran 1894 tarihinde çıkartılmıştır. Dönemin en ünlü yazarları olan Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Necip Asım, Teodor Kasap Efendi, Şinasi’nin oğlu Şinasi Hikmet’i gazetenin kadrosunda toplamıştır. Sabah gazetesi ile rekabete girmiş, haber toplama işine büyük önem vermiş ve şehir haberlerini 10–15 muhabirle izlemiştir. Rotatif baskı tekniğini ilk defa Türkiye ye getiren gazete olmuştur. Büyük boyda resimli dört sayfa basılan gazete Türkçülüğe ait eserlerin başlıca yayın organı olmuş ve halk tarafından oldukça ilgi görmüştür. I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan zor günlerde bile tirajı 25.000 den aşağıya inmemiştir. 1926 yılına kadar yayımlanan gazete, yeni harflerin kabulü ile sarsılmış ve 11.535 sayı yayımlandıktan sonra kapanmıştır.

Birinci Meşrutiyet gazetelerinden olan “Sabah” (1875) yılında Papadapulos adında bir Rum tarafından yayımlanmıştır. Gazetenin başyazarı Şemseddin Sami Bey gazetenin

ucuzluğu ve lisanın sadeliğinin umumun istifadesi için önemli olduğunu söyleyerek sade bir dil kullanmış ve zamanın gazeteleri 1 Kuruşta satılırken kendi gazetesini 10 paradan satmıştır. Önceleri küçük boy olan gazete 1882’de Mithat Bey tarafından satın alındıktan sonra büyük boyda yayımlanmıştır. Sabah gazetesinde ilk kez miladi takvim kullanılmıştır. Ahmet Rasim, Diran Kelekyan ve Hasan Bedrettin Beylerin başyazarlığını yaptığı gazete dönemim diğer önemli gazetesi olan “İkdam” la rekabete girmiştir. Tirajı 15.000 bulan gazeteye daha sonraki yıllarda Hüseyin Cahit Yalçın, Adnan Adıvar, Ahmet Emin Yalman gibi isimler katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında gazetenin başyazarlığını Ahmet Yalman yapmış. Birinci Dünya Savaşından sonra gazetenin sahibi Mihran Bey, 1913 den beri yayınları süren İttihatçılara düşmanlığı ile tanınan “Peyam” gazetesinin baş yazarı Ali Kemal’i gazetenin başına getirmiş ve gazetenin ismi Peyam-ı Sabah olarak değiştirilmiştir. Kurtuluş savaşı başladığında, Türk Kurtuluş Hareketinin karşısında yer almış, saray ve şeyhülislamlığın destekçisi olmuştur.

1909 yılında Refii Cevat Ulunay tarafından çıkartılan milli mücadele karşıtı gazetelerinden olan “Alemdar” gazetesi hem ittihatçılara hem de milli mücadele hareketini yönetenlere karşı bir tutum izlemiştir. İngiliz mandasını destekleyip aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarıdır. Yazı işleri kadrosu Refik Halit Karay, Muammer Asaf, Mustafa Sabri gibi isimlerden oluşmuştur. Saltanat yanlısı alan gazete, 1915 yılından sonra sıkıyönetim tarafından sık sık kapatılmış ve başka adlar altında varlığını sürdürmüştür.

Tercüman- ı Hakikat 25 Haziran 1878 de yayım hayatına başlayan gazete Türk basınının en uzun ömürlü ve en önemli fikir gazetelerindendir. Gazetenin sahibi Mehmet Cevdet Bey, gazetenin başyazarı ise Ahmet Mithat Efendidir. Yalın bir dilde halkın anladığı şekilde yazılan gazete orta boyda dört sayfa halinde yayınlanmış daha sonra sekiz sayfaya çıkmıştır. Yazı kadrosunu devrin en önemli kalemlerinden Abdülhak Hamit, Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halide Edip Adıvar, Necip Asım, Ahmet İhsan Tokgöz, Hüseyin Cahit gibi isimler oluşturmaktadır. En önemli siyasi gazetelerden biri olmuş, tefrika ve romanlarıyla edebi kısmı da içermiştir.1879 yılında Ahmet Mithat Efendi dönemin ortaokul öğrencileri için “Çocuklara Tercüman- Hakikat” adlı haftalık bir ek dergi yayınlamış buradaki eğitim yazılarıyla da Türkiye’de okul programını uygulayan ilk gazete olmuştur.

İkinci meşrutiyet dönemi gazetelerinden 2 Ağustos 1908 de yayımlanmaya başlayan “Tanin” gazetesi, Hüseyin Cahit, Tevfik Fikret, Hüseyin Kazım tarafından yayımlanmıştır. İttihat ve Terakki Partisi taraftarı olan gazete 31 Mart olayından sırasında gericilerin saldırısı ile yağmalanmıştır. İçerdiği hükümet aleyhtarı yazılardan dolayı birçok kez kapanmış ve çeşitli dönemlerde Çenin, Senin, Renin, Yeni Tanin, Hak gibi isimlerde yayın hayatını sürdürmüş ve I. Dünya Savaşının kaybedilmesinden sonra yayınına ara verilip, 1922 de Hüseyin Cahit tarafından yeniden yayımlanmaya başlamış, 1925 yılında kapatılmıştır.

14 Eylül 1919 yılında Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararların yayımlandığı ilk gazete olan “ İrade-i Milliye” çıkartılmıştır. Anadolu halkını ulusal bağımsızlık mücadelesine çekebilmek ve kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla Mustafa Kemal tarafından önce İrade-i Milliye daha sonra ardından Hakimiyet-i Milliye gazetelerinin yayımı sağlanmıştır. İrade-i Milliye'nin yazı işleri için Mustafa Kemal, Sivas kongresi üyelerinden Rasim Hocaya teklif götürmüş, Rasim hocada öğrencisi Süleyman Bey'i bu işle görevlendirmiştir. Sivas vilayeti matbaasında önce haftada bir dört sayfa, daha sonra haftada iki ve ardından günlük yayınlanmıştır. Mustafa Kemal Sivas ta bulunduğu sürece gazetenin yazı işleri ile yakından ilgilenmiş, gazete Heyet-i Temsiliye'nin kararları ile dolmuştur. Mustafa Kemal in Ankara ya gidişi ile gazete İrade-i Milliye 18 Aralık 1919'dan itibaren kendisinin denetiminden çıkmıştır. Mustafa Kemal Ankara'daki ikinci gününde ulusal bağımsızlık savaşının amaçlarını kamuoyuna duyurmak için Hakimiyet-i Milliye gazetesi yayımlanmıştır. Meclisin kuruluş amacı, oturumları ve faaliyetleri ile ilgili yazılara sıkça yer verilmiştir. 10 Ocak 1920'den itibaren haftada iki gün yayımlanmaya başlanan gazetenin başına yedek subay Recep Zühtü Soyak getirilmiştir. Ankara Vilayet Matbaasında 1800'lü yılların başından kalma kollu bir baskı makinesi ve az sayıda harf kalıbı (hurufat) ile basılmıştır. Mustafa Kemal gazetenin her işiyle yakından ilgilenmiş, yeni mürekkep ve baskı makinesi alımı ve abonelik işlemleri ile ilgilenmiş. Hakimiyet-i Milliye, izlediği yayın politikası ile kamuoyuna Ankara'da bağımsızlık hareketinin gücünün düşüncesini iletmeyi hedeflemiştir.

Milli Mücadelenin İstanbul'daki ilk temsilcisi olan “İleri” gazetesi 1919 yılında Celal Nuri İleri ve Suphi İleri tarafından kurulmuştur. İttihatçıları ve İstanbul hükümetini sert bir dille eleştirmiş ve milli mücadeleyi desteklemiştir. Ocak 1918–1924 yılları arasında yayım hayatında kalan gazete 349. sayıya kadar “Atı” adıyla dört sayfa olarak her gün

yayımlanmıştır. Anadolu hükümeti tarafından maddi yönden destek görmüş, milli mücadelenin İstanbul sözcülüğünü yapmıştır ve Atatürk tarafından gönderilen birçok yazı başka isimler altında gazetede yayımlanmıştır.

* Bu başlıktaki yazılar İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi “**Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basımının Kısa Tarihsel Perspektifi**” Prof Dr. Suat Gezgin’in sayfa:11-24., sayı:19., yıl: 2004. makalesinden alıntıdır.

1930 ve 1945 yılları arasındaki dönemde basında önemli değişimler yaşanmıştır. 1930 lu yıllar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 1929 ekonomik krizinin etkilerini hissettirdiği bir dönem olmuştur. Avrupa’da görülen rejimler ülkemizde de fikir ve siyasi hayatta etkilerini göstermiştir. Cumhuriyet döneminin ilk basın kanunu da 1930 tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkasının Atatürk tarafından kurulmasının başarısızlığı ve Menemen olayı gibi gelişmelerin ardından 25 Temmuz 1931 tarihli basın kanunu Türkiye Cumhuriyetinin ilk basın kanunudur. 1930’lu yıllarda Türkiye de liberal görüş hakimken Mustafa Kemal Atatürk’ün yaşamını yitirmesiyle basın üzerindeki sıkı denetim daha da etkin duruma gelmiştir. 1938 yılında 1931 tarihli basın kanununda yapılan değişiklikle beyanname verilmesi yerine ruhsat sistemine geçilmiş böylelikle yeni yayınların çıkması engellenerek basına çoğulculuk imkanı tanınmamıştır. 1931 de çıkarılan basın kanununda bakanlar kuruluna önemli ölçüde yetkiler tanınmaktaydı fakat 1938 de yapılan değişiklikler ile basın özgürlüğü büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Böylelikle tek parti iktidarı ve onun yönetici kadrosunun gazete ve gazeteciler üzerindeki baskısı da artmıştır. Cumhuriyet döneminin diğer bir önemli değişmesi de 25 Mayıs 1935 yılında yapılan I. Kongresidir. Kongrede alınan karara göre basın alanında zorunlu bir meslek örgütü olan basın birliğinin kurulması 27 Haziran 1938 yılında gerçekleşmiş ve 14 Temmuz 1938 de resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Basın birliği, 1946 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Basın birliğinin kaldırılması II. Dünya savaşını kazanan müttefiklerin ve dolayısıyla da batı tarzı demokrasiyi benimseyen ülkeler tarafında yer alma kararlılığının da bir göstergesidir.

1946 yılından sonra Gazeteciler Cemiyeti resmen kurulmuştur bu mesleki örgüt basın birliği gibi yalnızca ceza mekanizmasının uygulandığı bir kuruluş olmak yerine, gazetecilerin haklarını ve sosyal güvenliklerini de koruyan ve kollayan özelliği de sahiptir. 1960 yılı İhtilali sonrasında Türk basınında isteğe bağlı denetim bağlı bir meslek örgütü kurulması fikri doğmuş ve böylelikle Basın Şeref Divanı kurulmuştur. 24 İstanbul gazetesi, 5 Ankara gazetesi, 4 İzmir gazetesi, 66 Anadolu gazetesi, 13 dergi, 5 ajans ve 15 meslek kuruluşu biçiminde gerçekleşmiştir. 10 maddeden oluşan basın ahlak yasası içinde yer alan ilkeler ilk mesleki etik ilkeleri olmuştur. Deyimsizlik ve meslek çalışanları tarafından yeterince dikkate alınması, denetim faaliyetinin yetersizliği ve etkin olamayan yaptırımlar gibi nedenlerden dolayı 1967 yılında görevi sona ermiştir.

1980 darbesinden sonra siyasi nitelikteki haberlerin gazetelerden kaldırılması ile daha çok bulvar ve magazin gazeteciliği ağırlık kazanmıştır. Tan gazetesi 1980’li yılların ortalarında satışı bir milyona ulaşması da bunun göstergesi olmuştur. Ayrıca aile tipi gazete işletmeleri yerlerini büyük sermayenin hakimiyetinde medya holdinglerine bırakmıştır. Aydın Doğanın 1979 yılında Abdi İpekçinin öldürülmesinden sonra Milliyet gazetesini satın almıştır. Bunun gibi birçok gelişme sonrasında büyük sermayelerin basın sektörüne girmesi aynı zamanda finans ve kapitalin medya alanına girişini de simgelemektedir. 1990’lı yıllarda okur desteği yerine radyosu, televizyonu olan gazeteler ve basın kuruluşları ortaya çıkmıştır. Basın konseyi 15–17 Mart 1997 tarihinde bugünkü halini almıştır.

* Bu bölümdeki yazılar İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi “**Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Mesleki Örgütler Bağlamında Basın Etiği Ve Uygulamannın Tarihçesi**” Doç Dr. Murat Özgen’in 2004, ss.11-24., S.19.makalesinden alıntıdır.

5.2. HABER AJANSLARI

Türkiye’de, dünyada gelişen ve yaşanan olaylar, yazılı ve görsel basın tarafından iletilen bilgiler büyük haber ajanslarının kaynaklarının aktarımları ile öğrenilir. Bunlar gelişmiş ülkelerdeki büyük haber ajanslarının kaynaklarının alıcılara iletiildiği haber değeri oluşturan bilgilerdir. Dış ve iç haberlerdeki ana kaynak olan bu ajanslar, tüm dünyada kamuoyu oluşturma açısından medya kaynağı olarak dördüncü güç konumunun ve kitle iletişim araçları ile iletilen haber bilgilerinin ana kaynağını oluştururlar diyebiliriz.

Haber ajansı kurma fikri dünyada ilk defa Macar asıllı bir Fransız olan Havas’tan gelmiştir. Gazete Le France’nin ortaklarından olan havas 1826 da Paris’te bir büro açmıştır. Havasın yanında çalışan Reuter 1851’de Londra’da bugünkü haber ajansının ilk temellerini atmıştır. Havas haber ajansının II. Dünya savaşından sonra Agange France Pres adını alarak daha da genişleyerek etkinliğini sürdürdüğü bilinmektedir. Uluslar arası haber üretim ve dağıtım hizmetleri uzun yıllar AP, UPI, AFP, Reuters ve TASS’ın önderliğinde yürütülmüştür. Ancak UPI el değiştirerek küçülmüş, TASS ‘ın ise (yeni adıyla ITAR-TASS) Sovyet birliğinin çökmesiyle etkinliği azalmıştır. Dünya üzerinde gerçek haber ajansı sayılabilecek 180 dolayında uluslar arası ya da ulusal kuruluşun 50 kadarı Avrupa’da, 35’i Afrika’da, 20 kadarı Arap ülkelerinde, 30’u Asya ve Pasifik’te, 15’i de Latin Amerika’da kalanı da çeşitli ülkelerde bulunmaktadır. Dünya ülkelerine ulaştırılan haberlerin büyük çoğunluğu AP, AFP ve Reuters haber ajansları kaynaklarıdır.²⁶⁷

Türkiye’nin bir ulusal ajansa gereksinimini ilk gören büyük önder Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Ulusal kurtuluş savaşında Anadolu Ajansı bu amaçla kurulmuştur. Anadolu Ajansı o yıllarda bağımsızlık eyleminin gerçeklerini dünyaya en iyi biçimde duyurmaya çalışmıştır. Kuruluşundan bugüne çeşitli aşamalar geçirmiş olan ajans, günümüzde bir radyo istasyonu ile görüntülü haber ünitesine sahiptir. Merkezi Ankara ola ajans başta İstanbul olmak üzere yurdun çeşitli illerinde bölge müdürlüleri vardır. İl ve

²⁶⁷ Büyükbaykal, C. I., “Geçmişten Günümüze Uluslararası Haber Ajanslarının Yeri ve Önemi”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S.20, İstanbul, 2004, s.162-165.

ilçelere dağılan büyük bir muhabir ordusuyla, Türkiye’de gelişen olayları anında abonelerine ulaştırmaktadır. Bunun dışında özel teşebbüsün elinde bulunan haber ajansları, ajans haberciliğinin karlı bir iş olduğunu düşünen basın kuruluşlarının sahipleri ve gazetecilerden oluşmaktadır. Hürriyet Haber Ajansı, Milliyet Haber Ajansı, Ulusal Basın Ajansı, İhlas Haber Ajansı, Anka Ajansı gibi ajanslar izlemiştir. Bu arada özel radyo ve televizyonların kuruluşundan sonra bu kuruluşlar tarafından kurulan AKS Haber Ajansı, Artı Haber Ajansı, Cihan Haber Ajansı, Ulusal Radyo- TV İletişim Haber Ajansı medya dünyasına katılmıştır. Ayrıca üniversite bünyesinde kurulan ve abonelerine haber geçtikleri gibi, iletişim fakültesi öğrencilerine de pratik çalışmasında yardımcı olan İstanbul Üniversitesi Haber Ajansı ile Marmara Üniversitesi Haber ajansında bulunmaktadır.²⁶⁸

İster yazılı basın olsun ister radyo ve televizyonlar olsun dış haberlerde, Associated Pres, Paris ten yönetilen Agence France Pres ve Londra’dan yönetilen Reuters Haber Ajansları’nın ülkemizde önemli etkinlikleri vardır. Uluslar arası haberleşme düzeni bizim etki ağı içinde bulunduğumuz batı dünyasında bu dört büyük ajansın tekeli altındadır. Bu haber ajanslarına Rusya’daki Tass haber ajansında ekleyebiliriz. Uluslar arası alanda haberler daima habercilik açısından değerlendirildiği için, ulusal ajansların haberlerine ilgi gösterilmekte ve başka kaynaklar aranıp bulunmaktadır. Bu nedenlerle birçok ülkede radyo- televizyon kuruluşlarının ve yazılı basın kuruluşlarının kendi muhabirleri bulunmakta onlar aracılığıyla haberleri almaktadırlar. Bugün batı tekellerinin elinde de olsa uluslar arası ajanslar şimdilik dünya olaylarına sahip en büyük kuruluşlardır.²⁶⁹

5.3. TÜRKİYE’DE ULUSAL YAYINCILIK (RADYO-TELEVİZYON)

Ülkemizde 2954 sayılı kanuna göre oluşturulan RTYK, TRT’nin yaptığı yayınları Anayasadaki kanun, yönetmelik ve esaslara göre denetlemekle görevlendirilmiştir. Fakat devlet tekeli kalktıktan sonra, tüm radyo ve televizyon yayınlarını kamu adına denetleyecek RTYK’dan farklı özerk yapıda bir organa gereksinim çıkmıştır. Nitekim 3984 sayılı kanunun 5. maddesi ile radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenlemek amacıyla özerk ve tarafsız Radyo ve Televizyon Üst kurulunun kurulduğu belirtilmektedir.²⁷⁰

²⁶⁸ Kaptan, A., **Radyo- Televizyon Haberciliği ve Metin Yazma ve Röportaj Teknikleri**, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, No.2, İstanbul, 1999, s.61- 62.

²⁶⁹ **Kaptan**, a.g.k., s.61.

²⁷⁰ **Sarmaşık**, a.g.k., s.142.

3984 sayılı yasanın 29. maddesindeki anonim şirketler öncelik tanıyan hükümlerinin, bazı kurumlara getirilen yasakların ve özellikle tekelleşmeyi engelleme konusunda, yetersiz kaldıkları uygulamada görülmektedir. Bugünkü yapısıyla 3984 sayılı yasa daha çok kar amaçlayan, reklam ve “rating” e dayalı piyasa ekonomisiyle rekabet mantığı üzerine kurulu bir özel radyo ve televizyon kuruluşuna öncelik tanımaktadır.²⁷¹

3984 sayılı yasa; bir yandan anayasal esasları, diğer yandan 3915 sayılı yasayla onaylanması uygun bulunan Avrupa sınır ötesi televizyon sözleşmesinde ifadesini bulan uluslar arası yayıncılık normlarını, görsel-işitsel yayıncılığın hukuki kaynağı kabul etmektedir.²⁷²

Günümüzde, ülkemizde kamu hizmeti yayıncılığını sürdüren TRT Kurumu ile özel radyo ve televizyonların frekans tahsislerinin resmi olarak belirlenmemesi nedeniyle, özellikle yerel ölçekte kaç radyo ve televizyonun yayın yaptığı kesin olarak bilinmemektedir. Özel radyoların yayın akışları; yayına başladıkları ilk yıllarda günlük gazetelerin radyo-televizyon sayfalarında ya da eklerinde yayınlanırken, sonraları yalnızca televizyonların programları yayınlanmaya başlamış, radyoların yalnızca frekanslarının yayınlanmasıyla yetinilmiştir. TRT radyo ve televizyonlarının yayın içeriklerini her yayın dönemi başında yıllık genel yayın planlarıyla ve Türkiye Radyoları ve Televizyonları söz ve müzik programları yapım ve uygulama talimatı adlı yazılı belgelerle belirlemektedir. Yıl içindeki yayınlar, güncel olaylar v gelişmelere yer verilmek koşuluyla, tümüyle yazılı olarak açıklanmış plan, yapım ve uygulama talimatlarına uyulmaktadır.²⁷³

5.3.1. Kanuni Düzenlemeler

Ülkemizde 2954 sayılı kanuna göre oluşturulan RTYK, TRT'nin yaptığı yayınları Anayasadaki kanun, yönetmelik ve esaslara göre denetlemekle görevlendirilmiştir. Fakat devlet tekeli kalktıktan sonra, tüm radyo ve televizyon yayınlarını kamu adına denetleyecek RTYK'dan farklı özerk yapıda bir organa gereksinim çıkmıştır. Nitekim

²⁷¹ İlal, E., “Türkiye’de Radyo-Televizyon Yayınlarına İlişkin Anayasal ve Yasal Düzenlemeler: Bir Yanlışlar Güldürüsü”, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, No. 1, İstanbul, 200, s.9.

²⁷² Cankaya, a.g.k., s.98.

²⁷³ Cankaya, a.g.k., s.104.

3984 sayılı kanunun 5. maddesi ile radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenlemek amacıyla özerk ve tarafsız Radyo ve Televizyon Üst kurulunun kurulduğu belirtilmektedir.²⁷⁴

3984 sayılı yasanın 29. maddesindeki anonim şirketler öncelik tanıyan hükümlerinin, bazı kurumlara getirilen yasakların ve özellikle tekelleşmeyi engelleme konusunda, yetersiz kaldıkları uygulamada görülmektedir. Bugünkü yapısıyla 3984 sayılı yasa daha çok kar amaçlayan, reklam ve “rating” e dayalı piyasa ekonomisiyle rekabet mantığı üzerine kurulu bir özel radyo ve televizyon kuruluşuna öncelik tanımaktadır.²⁷⁵

3984 sayılı yasa; bir yandan anayasal esasları, diğer yandan 3915 sayılı yasayla onaylanması uygun bulunan Avrupa sınır ötesi televizyon sözleşmesinde ifadesini bulan uluslar arası yayıncılık normlarını, görsel-işitsel yayıncılığın hukuki kaynağı kabul etmektedir.²⁷⁶

Günümüzde, ülkemizde kamu hizmeti yayıncılığını sürdüren TRT Kurumu ile özel radyo ve televizyonların frekans tahsislerinin resmi olarak belirlenmemesi nedeniyle, özellikle yerel ölçekte kaç radyo ve televizyonun yayın yaptığı kesin olarak bilinmemektedir. Özel radyoların yayın akışları; yayına başladıkları ilk yıllarda günlük gazetelerin radyo-televizyon sayfalarında ya da eklerinde yayınlanırken, sonraları yalnızca televizyonların programları yayınlanmaya başlamış, radyoların yalnızca frekanslarının yayınlanmasıyla yetinilmiştir. TRT radyo ve televizyonlarının yayın içeriklerini her yayın dönemi başında yıllık genel yayın planlarıyla ve Türkiye Radyoları ve Televizyonları söz ve müzik programları yapım ve uygulama talimatı adlı yazılı belgelerle belirlemektedir. Yıl içindeki yayınlar, güncel olaylar v gelişmelere yer verilmek koşuluyla, tümüyle yazılı olarak açıklanmış plan, yapım ve uygulama talimatlarına uyulmaktadır.²⁷⁷

²⁷⁴ Sarmaşık, a.g.k., s.142.

²⁷⁵ İlal, a.g.m., s.9.

²⁷⁶ Cankaya, a.g.k., s.98.

²⁷⁷ Cankaya, a.g.k., s.104.

Sonuç ve Değerlendirme

İletişim olgusu, eski toplumların ilk ilkel insanın (av-avcı konumundaki) edimi ile başlayan iletişim kavramının gelişim sürecinde çağlar boyunca, öz dilleri ile çeşitli nesnelere kavramlaştırarak anlamlandırmaları praxis içindeki bu ifadelendirmelere kendi bütünlükleri içinde edinilmiş kültürlerini de katarak oluşan sistemdir. Sabanın bulunması ile tarla tarımcılığına geçilmesi süreci ile kültürlerin varlığı ve gelişimini etkileyen alet kullanan insanın toplum içindeki konumunun belirlenmesinde en önemli unsuru oluşturmaktadır. Çağların isimlendirilmesinde taş devri, tunç devri, bakır devri, teknoloji çağı gibi isimlendirmelerde, insanların içinde bulunduğu yüzyıla egemen olan ürünler ve bunun toplum içindeki kullanımı etken olmuştur. Her tarihsel dönem yeni bir başlangıçtır. Bu dönemsel süreçler içinde farklı ideolojiler, kültürel göstergeler, hayatı anlamlandırma ve bunu yaşayış tarzına yansıtma da her dönem kültürü içinde gelişir ve kendi devrini yaşar ve bir sonraki çağa göre değişir. Bunu yaşatan insan soyu iletişim sürecinde (medya) ve kendi tarihsel sürecinde (kültür) düşünür, gelişir ve bir sonraki döneme göre bir adım geride kendinden önceki döneme göre de bir adım ileridedir.

Bilişimsel (cognitive) düzeyde düşünen, algılayan, sorgulayan insanın, sanat, edebiyat ve düşün hayatındaki egemenliğinde ise fantazmagorik alan yeryüzündeki farklı coğrafyalar veya kıtalar içinde bulunan toplumların hayatı algılayış biçimlerinin anlamlandırılması, içselleştirilmesi şeklinde olmuştur. Gününün koşullarında yapıtlar yaratan ve hayatı aydınlatan, ileriye taşıyan ve topluma ışık tutan ürünler üreten sanatçı, bilim-düşün insanlarının varlığı ile toplum gelişmişlik düzeyinde ilerleyip, yaşadığı hayata egemen olan bir bütüne ulaşmıştır. 19. yüzyıl sanayi devrimi ile üretim süreçleri ve teknoloji alanında hakimiyet kazanan insanın, kıtalar arası etkileşimi ile farklılaşan kültürlerin evrimleşmesine etken oluşturan 19.yy ile başlayan gelişmenin insanı teknoloji, sanat, iletişim ve medya alanındaki boyutları farklı yüzyıllar içinde başlayıp günümüze kadarki gelişiminde dünya kültür tarihine imzasını atmıştır. Kültür endüstrisi ürünlerinin gelişimi medyanın küresel boyutlardaki gücü zaman ve mekan boyutunu da aşan etkisi ile yabancılaşma olgusu kültürler arasında hegemonya oluşturmakta bunun en büyük etkisi dil, kültür ve ideoloji alanlarında görülmektedir. Evrensel olan, üretici kültürlerin egemenliğinde tek boyutlu ilettime dayalı, kültür endüstrisi ürünleriyle yayılan kavramların benimsetilmesi şeklinde oluşan bir yapıya indirgenmek istenmesidir.

Kaynakça

- Abadan, N., A.Ü., S.B.F. Dergisi, sayı. 1. cilt XV, Ankara, 1960.
- Adorno, Theodor W., **Edebiyat Yazıları** (Çev. S. Yücesoy - O. Koçak), Metis Yayınları İstanbul, 1999.
- Alemdar, K. - Kaya, R., **Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar**, Savaş Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1983.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1982.
- Aziz, A., **Radyo Yayıncılığı**, Nobel Yayın Dağıtım, 2.Baskı, Ankara, 2002.
- Aziz, A., **Türkiye 'de Televizyon Yayıncılığının 30 Yılı**, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Eğitim Dairesi Başkanlığı, 1.Basım, Ankara, 1999.
- Barthes, R., **Çağdaş Söylenler** (Çev. T. Yücel), Hürriyet Vakfı Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, 1990.
- Bektaş, A., **Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi**, Bağlam Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 2000.
- Benjamin, W., **Pasajlar** (Çev. A. Cemal), Yapı Kredi Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 2004.
- Berger, J., **Görme Biçimleri** (Çev. Y. Salman), Metis Yayınları, 3.Basım, İstanbul, 1988.
- Biryıldız, E., **Sinemada Akımlar**, Beta Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2000.
- Bottomore, T. B., **Toplumbilim** (Çev. Ü. Oskay), Der Yayınları, 5.Basım, İstanbul, 1998.
- Büyükbaykal, C. I., **"Geçmişten Günümüze Uluslar arası Haber Ajanslarının Yeri ve Önemi"** İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı.19, İstanbul, 2004.
- Cankaya, Ö., **Dünden Bugüne Radyo Televizyon**, Beta Yayınları, 1.Basım, İstanbul, 1997.
- Gezgin, S., **"Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basınının Kısa Tarihsel Perspektifi (Bölüm II)"**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S.19, İstanbul, 2004.
- Gezgin, S., **"Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basınının Kısa Tarihsel Perspektifi (Bölüm III)"**, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S.20, İstanbul, 2004.
- Gezgin, S., **"Küreselleşmenin Medya ve Toplum Üzerindeki Etkileri"** İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S.22, İstanbul, 2005.
- Güvenç, B., **Kültürün ABC'si**, Yapı Kredi Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2004.
- İlal, E., **İletişim Yıgınsal İletim Araçları ve Toplum**, Der Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1997.

- İlal, E., “**Türkiye’de Radyo-Televizyon Yayınlarına İlişkin Anayasal ve Yasal Düzenlemeler: Bir Yanlışlar Güldürüsü**”, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, No:1, İstanbul, 2000.
- İnceoğlu, G. Y., **Uluslar arası Medya**, Beta Yayınları, 1.Basım, İstanbul, 2000.
- Kaptan, A., **Radyo-Televizyon Haberciliği ve Metin Yazma ve Röportaj Teknikleri**, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, No. 2, İstanbul, 1999.
- Kongar, E., **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, 4.Basım, İstanbul, 1985.
- Le Bon, G., **Kitleler Psikolojisi** (Çev. D. Selahattin), Hayat Yayınları, Kişisel Gelişim Psikoloji Dizisi 2, İstanbul, 1997.
- Marx, K., **Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i** (Çev. S. Belli), Sol Yayınları, 3.Baskı, Ankara, 2002.
- Mills, W. C., **Toplum Bilimsel Düşün** (Çev. Ü. Oskay), Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- Mutlu, E., **İletişim Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yayınları, 4.Basım, Ankara, 2004.
- Onaran, Ş. A., **Sinamaya Giriş**, Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, No.1, İstanbul, 1999.
- Oskay, Ü., **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş Seçilmiş Parçalar**, Ankara: SBF Yayınları, No:281., Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- Oskay, Ü., “**Kitle Haberleşmesi Açısından Sosyal Algılama Ve Tutumların Dinamiği**”, A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXIX, No. 1-2, Ankara, 1974.
- Oskay, Ü., “**Az gelişmişlerde Değişim Ve Kitle Haberleşmesi**”, A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXIII, S.2, Ankara, 1968.
- Oskay, Ü., “**Popüler Kültür Açısından İdeoloji Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar**”, A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXXV. No.1-4, Ankara, 1981.
- Oskay, Ü., “**Goebbels’in Propaganda İlkeleri**”, A.Ü., S.B.F. Dergisi, XXIII. S.3, Ankara, 1968.
- Oskay, Ü., **İletişimin ABC’si**, Der Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1999.
- Oskay, Ü., **XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım**, Der Yayınları, 4.Basım, İstanbul, 2000.
- Oskay, Ü., **Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım**, Yapı Kredi Yayınları, 5.Basım, İstanbul, 2004.
- Oskay, Ü., **Tek Kişilik Haçlı Seferleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2000.

Özgen, M., “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Mesleki Örgütler Bağlamında Basın Etiği ve Uygulamanın Tarihçesi”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S.19, İstanbul, 2004.

Özkök, E., **İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü**, Tan Yayınları, Ankara, 1985.

Sarmaşık, J., **Türkiye’de Radyo ve Televizyon Düzeni (1927-2000)**, No.3, İstanbul, 2000.

Schramm, W., **Kitle Haberleşme Teorilerini Giriş Seçilmiş Parçalar** (Çev. Ü. Oskay), No.281, Ankara, 1969.

Şenyapılı, Ö., **Toplum ve İletişim**, Turhan Kitabevi, 1.Basım, Ankara, 1981.

Yaylagül. L., **Kitle İletişim Kuramları**, Dipnot Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 2006.

Yengin. H., **Ekranın Büyüsü**, Der Yayınları, İstanbul, 1994.

ÖZGEÇMİŞ

İpek COŞKUN 19.10.1979 tarihinde İstanbul’da doğdu. Ortaokul ve lise eğitimini 1996 yılında Kadıköy Kız Lisesi’nde tamamladı. Okul ve klüp takımlarında lisanslı voleybolcu olarak görev aldı. 1998 yılında Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Bölümünde lisans eğitimine başladı. CNBC-e televizyonunda haber–ekonomi, yayın–yönetim ve reklam tanıtım departmanlarında stajını tamamladı. Elmavizyon televizyonunda “Unplugged” programında yapımcı sorumlusu olarak görev aldı. Maltepe Üniversitesi’nden 2003 yılında mezun oldu ve aynı yıl Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sinema Televizyon Ana Bilim Dalı’nda yüksek lisansa başladı.